

TILTAK OVERFOR GJENGANGERE TOG

Et sammendrag
av
Stig Nesvik

Utgitt av:
Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS)
Postboks 6138 Etterstad
0602 Oslo
www.krus.no

Copyright : Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS), Oslo 2005

I serien:
KRUS Rapport
Nr 3/2005

ISBN: 82-91910-49-9
ISSN: 0803-9402

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

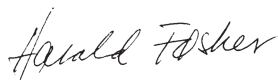
FORORD

Kriminalomsorgens Utdanningscenter ble gitt i oppdrag å evaluere Tiltak ovenfor gjengangere (TOG) i 2001. Dette sammendraget er en oppsummering som beskriver prosessen i prosjektet fra start til slutt.

Sosiolog Stig Nesvik har hatt hovedansvaret for å forfatte TOG-sammendraget. Det er gjort i nært samarbeid med forsker Yngve Hammerlin og rådgiver Thomas Strand.

Region øst, Oslo fengsel og friomsorgen i Oslo har med TOG tatt tak i en kompleks faglig og organisatorisk utfordring. Kunnskapsproduksjonen er nyttig for hele etaten. Vi tror at også andre etater utenfor kriminalomsorgen kan lære og trekke fordeler av den kunnskapen som TOG har bidratt med.

KRUS, november 2005

Harald Føsker
Direktør

FORORD

Kriminalomsorgen har gjennom ny straffegjennomføringslov fått en ny organisasjon med felles ledelse av fengsler og friomsorgskontorer i en straffegjennomføringsetat. Det er imidlertid ikke tvil om at mange av våre arbeidsprosesser og den kriminalomsorg de domfelte faktisk møter, fortsatt er preget av to ulike etater. Det er ennå langt igjen til vi kan si at vi er fornøyd med samhandlingen mellom den straffegjennomføring som foregår i institusjon (fengsel) og den straffegjennomføring som foregår ute i samfunnet (møteplikt overfor friomsorgen). Vårt løslatelsesarbeid er preget av en markert overgang fra fengsel til friomsorg. Jeg tror ikke vi ville hatt den eksisterende arbeidsdeling i løslatelsesarbeidet hvis vi skulle etablere et nytt system med «blanke ark». Det er ikke mulig å tenke seg et godt løslatelsesopplegg uten at vi faktisk erkjenner at de som arbeider med den domfelte i fengsel har noe å bidra med etter løslatelse, og at de som skal følge opp domfelte etter løslatelse har noe å bidra med under oppholdet i fengsel.

Kriminalomsorgen gjennomførte mot slutten av 1990-årene en innstramning av løslatelsespraksis. Løslatelse skal ikke lenger innvilges hvis løslatelsen totalt sett framstår som «utilrådelig». En viktig del av denne utilrådighetsvurderingen er kvaliteten på det løslatelsesopplegg som er utarbeidet. Hvis vi skal løslate en domfelt som flere ganger tidligere har begått ny kriminalitet etter løslatelse, bør opplegget som er utarbeidet være kvalitativt bedre enn ved tidligere løslatelser.

Det er disse to hensynene som har vært avgjørende for etableringen av «Tiltak overfor gjengangere» (TOG) – vi må prøve ut nye samarbeidsrelasjoner, og vi må øke kvaliteten i vårt løslatelsesarbeid overfor gjengangerne.

Forsøksvirksomheten i TOG hadde ikke hatt samme læringseffekt hvis ikke tiltaket helt fra starten av hadde blitt evaluert. Det er gledelig at KRUS helt fra iverksettelsen av tiltaket har prioritert arbeidet med å evaluere TOG. Evalueringsrapporten vil danne grunnlaget for viktige diskusjoner om metodevalg, arbeidsmetodikk og organisering av kriminalomsorgens arbeid. En stor takk til Yngve Hammerlin og Stig Nesvik for arbeidet med rapporten.

Jeg vil benytte anledningen til å takke Marianne Cae og Kristin Tandberg for deres arbeid med oppfølging av TOG i Justisdepartementet og i Kriminalomsorgen region øst.

Til slutt en stor takk til medarbeiderne i TOG. Tonje Nørve Lie, Stian Estenstad og Terje Bjørnseth fra Oslo fengsel har arbeidet i hver sin periode i tiltaket. En spesiell takk til Kim Helene Olsen fra Oslo friomsorgskontor som har arbeidet i TOG helt siden det ble etablert.

Oslo 21.2.2005

Jan-Erik Sandlie
Assisterende Regiondirektør
Region øst

INNHold

OM TANKER BAK TILTAKET	3
INNHold	5
SAMMENDRAG	7
1. INNLEDNING	9
2. OM TOG SOM TILTAK – ORGANISERING OG MÅLSETTINGER	10
2.1 Forvaltningssamarbeid som utgangspunkt	10
2.2 Kort om organiseringen	10
2.3 Evalueringens målsettinger	10
2.4 TOG i teori og praksis	11
2.4.1 Tiltakets premisser	11
2.4.2 Målsetting	11
2.4.3 Arbeidsmåte og metode i praksis	12
2.4.4 Status for metode, teori og praksis	14
2.5 Relevante begreper og teoretiske retninger	15
2.6 Integrerings- og rehabiliteringsproblematikk	16
3. FORSKNINGS- OG FORMIDLINGSPROSESSEN	19
4. PRESENTASJON AV FANGEGRUPPA	22
4.1 Noen innledende kommentarer	22
4.2 Deltakernes straffeilde	23
4.2.1 Kriminalitet og rusproblematikk – etter siktelse – hele fangegruppa	25
4.2.2 Sammenlikning mellom gruppe 1 og 2	28
4.3 Fangebefolkningen – ulike undersøkelser sett i forhold til TOG	30
4.4 Deltakernes erfaringer fra og tilbakemelding om TOG	31
4.4.1 Noen hovedtrekk - positive tilbakemeldinger	31
4.4.2 Noen problemstillende og negative kritiske innspill	33
4.4.3 Oppsummerende innspill fra deltakerne i TOG	33
5. INTERNE OG EKSTERNE SAMARBEIDSPARTNERE – INNSPILL OG VURDERINGER	35
5.1 Samarbeidspartnerne – en kort presentasjon	35
5.2 Internt og eksternt samarbeid	35
5.2.1 Noen oppsummerende innspill fra interne samarbeidspartnere	36
5.2.2 Innspill fra eksterne samarbeidspartnere	37
6. TOG-KONSULENTENES INNSPILL OG VURDERINGER	40
6.1 Metode og teori	40
6.2 Samarbeidskultur – eksterne og interne aktører	40

6.3	Endringer og forsterkende tiltak	41
6.3.1	Organisatoriske innspill	41
6.3.2	Praktisk-faglige innspill.	42
7.	FORSKERNES SAMMENFATTENDE KOMMENTARER.	43
7.1	Om reduksjon av kriminaliteten	43
7.2	Tiltak som fagutvikling – offentlige dokumenter og føringer	44
7.2.1	Positive erfaringer.	44
7.2.2	Problematiske erfaringer.	45
7.3	Faglige målsettinger	46
7.3.1	Positive erfaringer.	46
7.3.2	Problematiske erfaringer	47
7.4	Om samarbeidsform - Menneskesynet.	47
8.	EPILOG.	48
8.1	Noen sosiologiske refleksjoner.	48
8.1.1	Noe om marginaliseringsproblemet.	51
8.2	Helhetstenkning – en forutsetning for endringsarbeid	52
8.3	Veien framover.	53
8.4	Avslutning	54
	LITTERATURLISTE	75

SAMMENDRAG

Kriminalomsorgen har gjennom ny straffegjennomføringslov fått en ny organisasjon med felles ledelse av fengsler og friomsorgskontorer i en straffegjennomføringsetat. Mot slutten av 1990-årene ble det dessuten gjennomført en innstramning av løslatelsespraksis: Løslatelse skal ikke lenger innvilges hvis løslatelsen totalt sett framstår som «utilrådelig».

Disse hensyn har vært avgjørende for etableringen av TOG, som har som utgangspunkt å styrke forvaltningssamarbeidet mellom kriminalomsorgen og tilknyttede hjelpe- og omsorgsetater, fagpersoner og andre interessenter. Tiltakets mandat ble utarbeidet som en prosjektplan 01.06.2001, med fire målsettinger som TOG organiseres etter:

1. Bidra til en reduksjon i kriminaliteten hos en gruppe lovbrøyttere som begår mange og hyppige lovbrudd. (Hovedmål).
2. Være en del av fagutviklingen innenfor kriminalomsorgen i anstalt, og bygge på *Stortingsmelding nr 27* (1997-98) og den nye straffegjennomføringsloven.
3. Utarbeide tiltak og utvikle fag- og arbeidsmetoder overfor gruppa gjengangere.
4. Organisatorisk prøve ut nye samarbeidsformer mellom kriminalomsorgen i anstalt og friomsorgen.

TOG har blitt evaluert helt fra starten av, og har derav hatt stor læringseffekt. Imidlertid må det undertrekes at undersøkelsesgruppa er svært liten statistisk sett, og små tilfeldige endringer kan derfor slå sterkt ut i tallmaterialet. Funnene må derfor ikke generaliseres.

Tiltaket er nå i en mellomfase, og som tiltak er det avsluttet. Spørsmålet er nå hvordan man kan arbeide med, utvide og utvikle opplegget videre.

TOG - et sammendrag gir en oversikt over tiltaket og evalueringen av dette. I evalueringen, som i tiltaket, er et metodisk mangfold tatt i bruk. Den er særlig opptatt av rehabiliterings- og integreringsprosessen for den såkalte gruppa 'gjengangere'. I den forbindelse beskrives kort fangegruppas straffe- og kriminalitetsbilde med fokus på aktuelle problemområder og levekårsbetingelser – fangegruppa er gjennomgående en marginalisert og belastet gruppe. Imidlertid har TOG-evalueringen og TOG-konsulentenes arbeid vist at de ferdighetene og kunnskapene som innsatte har, kan være til god hjelp på andre arenaer. Det er et viktig tiltak fra TOG-konsulentene og deltakerne at de metodisk og systematisk arbeider med å strukturere hverdagen og virksomheten på de ulike arenaene.

Evalueringen studerer også de nye samvirkerelasjonene og arbeidsmåtene mellom TOG-konsulentene (friomsorgsarbeidere og betjenter) som er prøvd ut i tiltaket. I tillegg har evalueringen tatt for seg samarbeidet mellom konsulentene, innsatte og diverse samarbeidspartnere. Basis for det tverrfaglig samarbeidet er et brukerperspektiv og synet på den enkelte deltakeren som et handlende og skapende subjekt.

Region øst, Oslo fengsel og friomsorgen i Oslo har med TOG vist klok tenkning om et komplekst faglig, organisatorisk og menneskelig problem. Kunnskapsproduksjonen er nyttig for hele

etaten. Også andre etater utenfor kriminalomsorgen kan lære og trekke fordeler av den kunnskapen som TOG har bidratt med.

TOG-evalueringen har gitt noen rammer for det videre arbeidet:

- TOG må uten tvil bli større: flere medarbeidere, andre fengsler.
- Når TOG kommer inn, overtar konsulentene den koordinerende oppgaven. De må ha kontroll og hovedansvaret. Ting må gå gjennom konsulentene; de må hele tida være informerte.
- Arbeidsprinsippet krever at man er tro mot metoden og modellen som nå er utviklet, men den må hele tida videreutvikles på basis av de erfaringene som gjøres. TOGs metodikk er dynamisk og fleksibel, og må ikke få statisk form og innhold.
- Tog må ha en viss autonomi. Fagligheten og fagkravene innenfor TOG-opplegget må stå i sentrum. Tett oppfølging i en prosess krever både smidighet og «friere» arbeidsbetingelser.
- I sterkere grad må kunnskapen og erfaringene knyttes til annen adekvat kunnskap som er produsert i etaten.
- TOG-evalueringen har vist at hverdagen og den kravstrukturen som er der, kan bli en for stor praktisk og sosial belastning for den enkelte. Alternative nettverk må etableres, og det må utvises større kreativitet i dette samtidig som man også former et opplegg ut fra den enkeltes situasjon og behov.

Vi anbefaler at tiltaket får fortsette og utvikles videre.

1. INNLEDNING

Dette sammendraget er en oppsummering av en omfattende sluttrapport med navnet *Tiltak overfor gjengangere (TOG), en oppsummerende prosessevaluering og et forarbeid og ansatser til senere studier* (Hammerlin & Nesvik 2004/2005), heretter omtalt som *Sluttrapporten*. Sammendraget tar sikte på å gi en forenklet oversikt over tiltaket og evalueringen av dette. Evalueringen følger mandatets tilrettelegging, og er særlig opptatt av rehabiliterings- og integreringsprosessen for den gruppa som kalles 'gjengangere', men den studerer også de nye samvirkerelasjonene og arbeidsmåtene mellom TOG-konsulentene (friomsorgsarbeidere og betjenter) som er prøvd ut i tiltaket. I tillegg har evalueringen tatt for seg samarbeidet mellom konsulentene, innsatte (heretter kalt TOG-deltakerne) og diverse samarbeidspartnere. Vi gir en kortfattet presentasjon av tiltaket og evalueringens metodiske tilrettelegging, samt begrunnelse for denne. Derneist gis det en presentasjon av fangegruppa som har vært deltakere i TOG. Her vil vi kort beskrive deres straffe- og kriminalitetsbilde i tillegg til å fokusere på aktuelle problemområder og levekårsvilkår. I den forbindelse viser vi også til andre undersøkelser. Videre framsetter vi og kommenterer fangegruppas, samarbeidspartnerne og konsulentenes innspill og vurderinger av TOG. Til slutt vil vi komme med noen sammenfattende kommentarer.

Sosiolog Stig Nesvik har hatt hovedansvaret med å forfatte dette sammendraget, men det er utført i nært samarbeid med forsker Yngve Hammerlin og rådgiver Thomas Strand. Hammerlin og hovedfagsstudent Anka Ødegaardshaugen har skrevet *Delrapport 1* (2002/2003) - heretter omtalt som *Delrapport 1* - mens Hammerlin & Nesvik har forfattet hovedrapporten, altså den ovennevnte *Sluttrapporten* - som dette er et sammendrag av. Den består av tre evalueringsdelrapporter, og har status som forarbeid og ansatser til videre studier; de ulike delrapportene er først og fremst arbeidsdokumenter i TOG-prosessen som av praktiske grunner er samlet i en hovedrapport. Slik det ligger i forarbeidets natur, er *Sluttrapporten* i sin nåværende versjon kun til internt bruk, og må av den spesielt interesserte leses med dette i minne. I tilknytning til *Sluttrapporten* har det vært, og vil komme, foredrag og møtevirksomhet. Ødegaardshaugens (2005) hovedfagsoppgave i kriminologi ved Universitet i Oslo - *Løslatelse fra fengsel. Om hvordan det mulige kan bli umulig* - heretter kalt *Hovedfagsoppgaven* - er en selvstendig studie av TOG-tiltakets første fase, og omhandler TOG-deltakernes møte med hjelpeapparatet i denne utprøvende og vanskelige fasen av tiltaket. KRUS og Institutt for kriminologi har hatt et evalueringssamarbeid i denne første fasen.

Der det er nødvendig, vil det henvises til *Delrapport 1* og *Sluttrapporten* for utdypende lesing. TOG er et tiltak som i tillegg til målsettingene (mandatet) også har flere delmålsettinger som har formet seg etter hvert som tiltaket har utviklet seg. Disse vil vi diskutere underveis. Det vil fokuseres på positive og negative erfaringer, samt forslag til endringer eller forsterkende tiltak. Vi vil også komme med noen anbefalinger for det videre arbeidet. Anbefalingene er basert på forskernes intervjuer med konsulentene, samarbeidspartnerne og andre involverte, bl.a. fagpersoner, særlig innenfor rusmiddelforskningen. Sammendraget avsluttes med en epilog over noen sosiologiske refleksjoner.

2. OM TOG SOM TILTAK – ORGANISERING OG MÅLSETTINGER

2.1 Forvaltningssamarbeid som utgangspunkt

TOG har som utgangspunkt å styrke forvaltningssamarbeidet mellom kriminalomsorgen og tilknyttede hjelpe- og omsorgsetater, fagpersoner og andre interessenter. Kriminalomsorgen tar også sikte på å styrke det interne samarbeidet, særlig mellom fengsel og friomsorgen. TOG har således aksentuert sentrale føringer med feste i *Stortingsmelding nr. 27* (1997-98), heretter kalt *Kriminalomsorgsmeldingen*, straffegjennomføringsloven og aktuelle strategidokumenter for norsk kriminalomsorg. Det er et regionalt og lokalt tiltak som, ut fra et brukerperspektiv, er svært praktisk-konkret og orientert mot enkelte innsattes rehabiliterings- og integreringsprosess. De innsatte - TOG-deltakerne - er en svært belastet gruppe av den type som betegnes som «gjengangere».

TOG har helt siden planleggingen av tiltaket i år 2000 hatt *Kriminalomsorgsmeldingen* som rettesnor. Tiltaket har et dobbelt perspektiv som står i et indre forhold til hverandre: På den ene siden har det tydeliggjort den enkelte deltakers ansvar for egen rehabilitering; på den andre siden har det betont og omsatt i praksis de kollektive og institusjonelle forpliktelsene for integreringsprosessen. Ansvar for det koordinerende arbeidet har TOG-konsulentene - en friomsorgsarbeider og en betjent - som opererer både i fengsel og på friomsorgsarenaen med tiltakets metodiske og praktiske opplegg.

2.2 Kort om organiseringen

Tiltakets organisering har gjennom prosessen endret seg på enkelte områder. TOG har administrasjonsmessig vært underlagt Region øst siden 1.1.2001. Det startet opp som et samarbeidsprosjekt for gjengangere mellom Kriminalomsorg i frihet, Oslo nord og Oslo fengsel. Det utviklet seg etter hvert fra å være et prosjekt til et tiltak, og fikk derfor tittelen *Tiltak overfor gjengangere*.

2.3 Evaluerings målsettinger

I «Om tanker bak tiltaket» gir Jan-Erik Sandlie en begrunnelse og en presisering for tiltakets praktiske og metodiske målsettinger (se s 3).

Tiltakets mandat ble utarbeidet som en prosjektplan 01.06.2001, og er retningsgivende for både TOG og evalueringen. Mandatet presenterer fire målsettinger som TOG er organisert etter :

5. Tiltakets hovedmål er i løpet av straffegjennomføringen å bidra til en reduksjon i kriminaliteten hos en gruppe lovbrøtere som begår mange og hyppige lovbrudd.
6. Tiltaket er en del av fagutviklingen innenfor kriminalomsorgen i anstalt, og bygger på *Kriminalomsorgsmeldingen* og den nye straffegjennomføringsloven.
7. Faglige målsettinger er å utarbeide tiltak, utvikle fag- og arbeidsmetoder overfor gruppa gjengangere som utgjør en stor del av kriminalomsorgen i anstaltenes arbeidsfelt og utfordringer.
8. Organisatorisk målsetting er å prøve ut nye samarbeidsformer mellom kriminalomsorgen i anstalt og friomsorgen.

2.4 TOG i teori og praksis

Det var meningen å gi ut flere delrapporter i perioden 2003-2004, men disse ble av praktiske og organisatoriske grunner slått sammen i *Sluttrapporten*. Det teoretiske, metodiske og praktiske grunnlaget for TOG er behandlet grundig i både *Sluttrapporten* og *Delrapport 1*. I og med at både metoden, praksisen og teorien ble utviklet i og under prosessen, preges de ulike evalueringsrapportene av å forholde seg til tiltaket under sonings- og integreringsforløpet. I dette sammendraget er den metodiske tilnærmingen gjort rede for i Vedlegg 1, s. 73. I dette underkapitlet skal vi derfor bare gi en grovhogd, innledende introduksjon; i *Sluttrapporten* presiseres det følgende:

2.4.1 Tiltakets premisser

I mandatet ble det understreket at TOG skulle utvikle metoden underveis. Det betyr at tiltaksmedarbeidernes ulike fagtradisjoner måtte koordineres i en prosess der man sammen skulle forme et faglig, etisk, teoretisk, metodisk og praktisk grunnlag for arbeidet. Premissene som var gitt for tiltaket, var at det indre forholdet mellom praksis, teori, metode og menneskesyn skulle utvikles i den første fasen, og deretter utprøves og videreutvikles i resten av tiltaksperioden.

Forholdet mellom individ/personlighet og samfunn har vært helt sentralt i det analytiske evalueringsarbeidet. Studien er foretatt på ulike nivåer der individ og samfunn ses i et indre forhold – individet i samfunnet og samfunnet i individet. Studien er på tilsvarende måte foretatt både på samfunns-, organisasjons-, institusjons-, avdelings-, gruppe-, og individnivå. Vårt forskningsanalytiske perspektiv bygger på virksomhetsteorien¹, Hammerlins tidligere teoriutvikling og Hammerlin & Larsens (1997/2003) seks analysekomponenter: «menneskesyn», «ideologi», «moral/etikk», «teori», «metode» og «praksis». Et metodisk mangfold har vært et grunnleggende prinsipp i dette forskningsarbeidet (jf vedlegg 1).

Et annet viktig retningsgivende prinsipp var at arbeidet skulle avspeile straffegjennomføringsloven (med rundskriv), *Kriminalomsorgsmeldingen* og diverse aktuelle handlingsplaner og proposisjoner i perioden.

TOG-konsulentene har i tiltaksperioden bestått av en fengselsbetjent og en friomsorgskonsulent (i en kort periode to konsulenter). Til sammen har to fengselsbetjenter og to friomsorgskonsulenter deltatt i prøveperioden.

2.4.2 Målsetting

TOG er et praktisk rettet og metodisk tiltak innenfor en sosialfaglig tradisjon. Både utviklingen av teorien, metoden og praksisen er knyttet til TOGs målsetting om å finne fram til et strukturert integreringsarbeid under straffegjennomføringen som er tilpasset den enkelte TOG-deltakers situasjon, sosiale posisjon og behov. Brukerperspektivet står i sentrum for tiltaket. Videre er internt og eksternt sosialfaglig nettverksarbeid et sentralt innslag i tilretteleggingen, organiseringen og arbeidsmåten. Nettverksarbeidet retter seg mot både offentlige og private aktører. TOGs tilrettelegging er svært sosialfaglig og sosialpraktisk orientert.

¹ Den virksomhetsteoretiske forståelsen i vårt arbeid er påvirket av fenomenologien og eksistensfilosofien. Viktige forståelsesmåter har dessuten vært hentet fra hverdags sosiologien/hverdagsfilosofien, konsekvenspedagogikken og P. Bardiens tenkning.

TOG-ledelsen har som idébasis og målsetting for tiltaket å samordne det ressurs- og kompetansetilfanget som er kriminalomsorgsfaglig relevant for integreringsprosessen. Friomsorgsarbeidere og fengselsbetjenter har fått en viktig samarbeidende oppgave i TOG. Dette er fagarbeidere fra to ulike fagtradisjoner med forskjellig arbeidskultur og fagmetodikk. Disse to ulike kunnskaps- og erfaringskapitalene har tradisjonelt hatt stor avstand til hverandre, men i forbindelse med TOG er de begge ment å bygges på: Fengselsbetjenter og friomsorgsarbeidere skulle samarbeide om integreringsopplegget på flere forskjellige sosiale arenaer sammen med deltakeren og andre eksterne og interne faggrupper. Det var ikke gitt at andre faggrupper som ble trukket inn sosialfaglig og metodisk sett, var konsoliderte.

Ansvarsgrupper blir brukt i den koordinerende virksomheten. Foruten å forme en egen TOG-metodikk, med et eget teori- og praksisgrunnlag, skulle man også ta vare på og utvikle de sosialfaglige arbeidsmetodene i TOG. Dette skulle gjøres på samfunns-, organisasjons-, institusjons-, gruppe- og individnivå. Sosialt arbeid og miljøarbeid skulle utvikles innenfor prøvetiltakets tidsramme. Til å begynne med prøvde man seg fram med ulike teoretiske og metodiske tilnærminger. Logisk nok ble denne søken preget av en eklektisk og noe famlende teoretisk og metodisk arbeidsmåte (se *Delrapport 1* og *Hovedfagsoppgaven*). Fra utgangspunktet i et fragmentarisk perspektiv, utviklet TOG-konsulentene metoden, teorien og praksisen til å bli mer helhetlig og konsistent ut fra et sosialfaglig perspektiv: Etter hvert utarbeidet TOG-medarbeiderne et teoretisk, metodisk og praktisk feste i *systemisk tilnærming og konsekvenspedagogiske prinsipper i et indre forhold til sosialfaglig og miljøterapeutisk tilrettelegging*. Fra å være et tiltak som var knyttet til dagtid, viste dessuten de praktiske og metodiske erfaringene at man måtte tenke tiltaket i et mer tidsmessig helhetlig perspektiv – nemlig også på ettermiddags- og kveldstid. Tilsammen avspeiler dette et helhetlig perspektiv med basis i den enkeltes situasjon og behov, og bygger på inspirasjon fra ulike sosialfaglige metoder, teorier, samtaleteknikker, miljøterapeutisk arbeid osv. Teoretisk og metodisk er også viktige deler av en sosiologisk grunnforståelse brukt i den praktiske og metodiske tilretteleggingen av TOG.

I prosessen har metodediskusjonen vært preget av ulike faglige tilnærminger og faglige tradisjoner. Man har også valgt å satse på et helhetlig perspektiv innenfor en løsningsfokustert tradisjon av systemisk tenkning ². Innenfor konsekvenspedagogikken har man hentet inspirasjon fra TAMU-pedagogikken ³, men også noe fra KrAmi ⁴. KrAmis organisering og grunntenkning har dessuten gitt inspirasjon til videretenkning. Også en sosiologisk praksis er utviklet. I tillegg anvendes selvsagt ulike faglige erfaringer fra sosionomarbeidet og fengselsbetjentarbeidet.

2.4.3 Arbeidsmåte og metode i praksis

TOGs metode er en prosessuell og systematisk praktisk tilrettelegging basert på sosialfaglige prinsipper og sosiologisk grunnforståelse. Foruten et løsningsorientert systemisk perspektiv, anvender den også konsekvenspedagogikken. Den praktiske innsatsen er inndelt i fem hoved-

² Basert på systemteorien hvor enhver forandring i en del av et system ansees for å påvirke andre deler av systemet, og dermed skape forandringer der; dersom det skapes forandringer i en del av systemet, er hele systemet ute etter å skape ny likevekt. Systemene blir videre forstått som noe mer en summen av elementene, og interaksjon mellom medlemmene blir betegnet som et vesentlig tillegg for å forstå helheten. Derav er etter hvert særlig kommunikasjonen mellom menneskene i grupper fokusert på.

³ En presentasjon av TAMU- eller konsekvenspedagogikken er å finne i Hammerlin & Larsen (1997/2003). Se også Hammerlin & Larsen (1997). KRUS-forskningen har også studert Leira fengsel som har et soningsinnhold som bygger på konsekvenspedagogikken. For øvrig vises det til skrifter av TAMU-senterets leder Jens Bay og diverse introduksjoner som er kommet ut på TAMU-senteret.

⁴ Jf. Nyström, Jess & Soydan (2002).

faser, og TOG-konsulentene har utviklet sin arbeidsmetode etter følgende struktur ⁵:

1. Inntaksfasen
2. Soningsfasen
3. Løslatelsesfasen
4. Møtepliktsfasen
5. Avslutningsfasen

Kortfattet vil vi framheve følgende innhold i fasene:

2.4.3.1 Inntaksfasen

Aktuelle kandidater kan selv ta kontakt med TOG-konsulentene, og dette skjer ofte etter at kontaktbetjenten har informert om tiltaket. Denne informasjonspresentasjonen er særdeles viktig for at kontakter kan etableres. TOG-konsulentene informerer også på de ulike avdelingene om tiltaket. Kortfattet kan arbeidsprinsippene og metoden i denne fasen oppsummeres på følgende måte:

- Deltakerne må søke om deltakelse.
- TOG-konsulentene jobber også systematisk for å se om det er personer i målgruppa som kan kontaktes og få nødvendig informasjon.
- TOG-konsulentene vurderer og kartlegger deltakerens situasjon med utgangspunkt i journaler fra fengselet, opplysninger om dommen/dommene, og ved hjelp av samtaler med 1.betjent og kontaktbetjent. De sjekker også med politiet om det er uoppgjorte saker og eventuelle datoer for disse, og søker dessuten informasjon i tidligere journaler og i personundersøkelser fra Friomsorgen osv. Det praktiske samarbeidet med ulike etater på forhånd er til stor hjelp.
- Deretter organiseres en inngangssamtale med deltakeren.
- Tidsmessig må det være ca. tre måneder igjen til løslatelse.
- Personen må bo i Oslo.
- Man forsøker allerede i denne fasen å se på de positive mulighetene og løsningene ut fra et helhetlig perspektiv. Det er viktig at det bygges opp gjensidig tillit og trygghet.

2.4.3.2 Planleggings- og soningsfasen

- TOG-konsulentene analyserer sammen med deltakeren hans behov, situasjon, ønsker, framtidstanker og forutsetninger. Brukerperspektivet er viktig som premiss.
- Etter å ha fått en god oversikt, etableres ansvarsgruppe med aktuelle samarbeidspartnere. Ansvarsgruppa skal fungere gjennom hele tiltaksperioden, men aktørene kan skiftes ut etter behov som skapes eller tydeliggjøres i prosessen. Man samarbeider også med den aktuelle 1. betjent og deltakerens kontaktbetjent.
- Man legger stor vekt på bevisstgjøringssamtaler. Konsulentene anvender både systemisk metode og konsekvenspedagogiske prinsipper.
- Konsulentene kartlegger sammen med deltakeren den sosio-økonomiske og sosiale situasjonen, boligsituasjonen, hverdagsbetingelsene, det eksistensielle grunnlaget m.m., og avdekker hans konkrete behov og situasjon. Sammen arbeider de dessuten med en rekke andre problemer som gjeldssanering, stans av renter/gebyrer, nedbetalingsordninger osv. (innsatte gjør dette arbeidet med hjelp fra TOG-konsulenten).

⁵ Vi har hentet innspill fra konsulentene i oppsettet av fasene.

- Det legges opp til planlegging og tilrettelegging for løslatelse.
- Framstillinger mht. praktiske ting, intervjuer, omvisninger, ansvarsgruppemøter osv. organiseres.
- Det sendes melding til aktuelt politikammer om at vedkommende er tatt inn i TOG (for at vi skal bli varslet ved ny kriminalitet etc.).
- Så langt det er mulig forsøker man å få et bilde av forutsigbarheten i opplegget.

2.4.3.3 Løslatelsesfasen

- Løslatelsen planlegges. I denne fasen arbeider konsulentene særlig med integreringsopplegget på de ulike arenaene. Man vil sikre bolig, arbeid, nettverket osv. Det er viktig å få klarhet i hvor deltakeren skal oppholde seg i møtepliktfasen. Noen av deltakerne blir overført til Sandaker overgangsbolig, noe som fører til bedre primærkontroll.
- TOG-konsulentene tar aktiv del i løslatelsen. Konsulentene kjører deltakeren hjem.
- TOG-konsulentene følger deltakeren til jobb/skole.
- Konsulentene følger også opp møtene deltakeren har med sosialkontor, trygdekontor osv. De er sammen med eller kjører deltakeren til sosialkontoret eller andre samarbeidspartnere.
- TOG-konsulentene sender melding til Friomsorgen om at møteplikten er iverksatt.
- Konsulentene følger opp kontakten og nærheten til deltakeren ved å lage avtaler før neste møte med deltakeren.
- Konsulentene har det som et viktig arbeidsprinsipp at de følger deltakeren ekstra tett opp de første dagene.

2.4.3.4 Melde- eller møtepliktfasen

- Konsulentene har det koordinerende og faglige ansvaret, og arrangerer jevnlig møter med deltakeren, både formelle og uformelle (ofte kan møtestedene være på kaféer ol., bortsett fra hvis møtene er av innskjerpende karakter).
- TOG-konsulentene hjelper dessuten deltakeren med praktiske problemer eller andre utfordringer han måtte trenge hjelp til.
- Det arrangeres jevnlig ansvarsgruppemøter (ved behov).
- Man har rutinemessig kontakt med politiet.
- Konsulentene har også arbeidet for å få tid til og delta i ulike fritidsaktiviteter med deltakeren.

2.4.3.5 Avslutningsfasen

- Avslutning av meldeplikten planlegges i god tid.
- TOG-konsulentene forsøker å motivere deltakeren til og fortsette med ansvarsgruppa, og sammen med deltakeren bevisstgjøres de problemene som kan oppstå.
- Konsulentene prøver også å overføre det koordinerende arbeidet til andre aktører i ansvarsgruppa (ofte vanskelig og personavhengig).
- Ettervernet er et problem. Konsulentene tilbyr et frivillig ettervern. Dette er en vanskelig fase fordi mange av deltakerne sosialt sett er isolerte og fremmedgjorte overfor de mulighetene som er. Man forsøker å ha møter etter behov, og kontakten opprettholdes når den er nødvendig over telefonsamtaler.

2.4.4 Status for metode, teori og praksis

Slik tiltaket har utviklet seg, har det fått en mer konsistent faglig, teoretisk, metodisk, praksis-relevant og ideologisk form. Menneskesynet står sentralt. Det bygger på prinsippet om at

ethvert menneske har en erfarings- og kunnskapskapital som kan anvendes på en positiv eller negativ måte. Den enkelte som en handlende og skapende personlighet står i sentrum for det brukerperspektivet som nyttes. Dette dekker også godt det konsekvenspedagogiske menneskesynet: Den enkelte utvikler seg gjennom sine handlinger har ansvar for dem, og må se konsekvenser av hva han foretar seg.

Systemisk teori har flere retninger, alt etter ulike disipliners og skoleretningers orienteringer. Teoretisk, faglig og metodisk hevder man at tiltaket har utviklet et opplegg som på en ny måte anvender disse pedagogiske prinsippene. Tiltaket er svært praktisk-metodisk orientert. Det har også et sterkt innslag av hverdagssosiologisk og sosialfaglig grunnforståelse og har på mange måter utviklet en sosiologisk praksis: Den enkelte deltakers levekår, sosiale tilhørighet og sosiale væren analyseres grundig i samarbeidet mellom deltakeren, tiltaksmedarbeiderne og andre aktører fra adekvate faggrupper. Denne kunnskapen, og den konkrete situasjonsbedømmelsen av den enkelte deltakers behov og situasjon, blir retningsgivende for den sosialfaglige praksis og metodikk som velges. Etter den nye straffegjennomføringsloven styrkes også den formelle kontrollen ved siden av det mer praktiske sosialfaglige omsorgsarbeidet.

Det som trekkes inn av ressurser både innenfra og utenfra kriminalomsorgens arena, knyttes til brukerperspektivet. Den faglige og sosiale støtten utvikles i nært samarbeid med den enkelte deltaker. Videre framstår TOG i dag med en teoretisk, metodisk, praksisrettet, sosialfaglig, etisk og ideologisk plattform som også er utviklet i et tett forhold til virksomhetsplaner, stortingsmeldinger, straffegjennomføringsloven osv.

2.5 Relevante begreper og teoretiske retninger

TOG opererer med noen begreper som trenger en nærmere avklaring. TOG viser til begrepet «gjenganger», som vi, forskerne, mener er et lite heldig ord. Det gir assosiasjoner til «noe som til stadighet dukker opp», og kan således oppfattes som et mekanisk, stigmatiserende og gruppegeneraliserende menneskesyn. Et annet ord som anvendes i kriminalomsorgen for denne gruppa, er «residivist» eller «residiv». «Residiv» er hentet fra medisinen og betegner gjentakelse av en tilstand som en tilsynelatende er helbredet for. Etymologisk innebærer begrepet at det er det samme som gjentar seg med samme årsak. Bruken av residivbegrepet og dets betydning, anvendelsesområder og funksjonelle virkninger, har en rekke problematiske sider. *Sluttrapporten* tar opp flere av disse forholdene. I dette sammendraget er det derfor tilstrekkelig å konkludere med at residiv/tilbakefall er vanskelig å måle. Det foreligger i kriminalomsorgens virksomhetsanalyser (nasjonalt som internasjonalt) en rekke tilbakefallsmålinger med ulike former for og grader av metodologiske svakheter. Der målings- og analyseproblemene oppstår, er det særlig problemer rundt hva som egentlig måles, hva tilbakefallet består av, og hvilke registreringsprosedyrer som benyttes. Tilbakefallsundersøkelser opererer ikke med en felles definisjon (hvis det i det hele tatt er mulig), og det blir derfor vanskelig å sammenlikne de respektive undersøkelser. Kriminalomsorgen har likevel valgt å bruke såkalte metaanalyser for å finne fram til hva som virker best inn på forebygging av tilbakefall, og ut fra disse analysene avdekke de tiltak og programmer som best egner seg til å motvirke kriminalitet. Disse metaanalysene gir imidlertid ikke noen klare bilder av registreringsproblematikken (se Nesvik 2001).

Å forstå kriminalitet, og særlig hvordan fenomenet skal begrenses, er en omfattende og møysommelig prosess. Mange vil hevde det er en umulig oppgave. Vår (forskernes) hensikt med å se nærmere på TOG er derfor ikke bare å evaluere tiltaket - det er også vesentlig å vise at

problemomfanget er såpass komplekst at det ikke finnes én metode eller teori som kan løse en slik omfattende oppgave. En rekke teoretikere, bl.a. Hammerlin, framhever at det er nødvendig å ta i bruk flere og ulike metodiske teknikker og teoretiske innfallsvinkler for å nærme oss en best mulig forståelse av problematikken og utvide vår kunnskap om emnet. Det er nødvendig med et grunnleggende helhetssyn på mennesket: den enkelte forstås som en handlende og skapende personlighet (subjekt), som lever og er virksom under konkrete livsbetingelser det er påvirket av, på forskjellige sosiale arenaer og i et personlig forhold til omverden – det være seg andre mennesker, den naturlige og den skapte. Mye av den etablerte forskningen har enten et individ- eller et samfunnsperspektiv ⁶: På den ene side opererer man med forklaringer på individnivå, dvs. at individuelle handlinger styrer menneskelig atferd og sosiale systemer. Motsatt står samfunnsforklaringene, der det er systemene, institusjonene og samfunnsmessige bevegelser (endringer) som styrer menneskelige handlinger. Mellom disse motpoler finnes det en rekke andre retninger som også, både innenfor kriminalomsorgen og ellers, er med på å forme de tiltak som tas i bruk for å begrense kriminaliteten, som f.eks. ⁷:

- Biologiske/fysiologiske forklaringer
- Psykiatriske forklaringer
- Psykologiske forklaringer
- Sosiologiske og sosialantropologiske forklaringer
- Juridiske forklaringer
- Filosofiske forklaringer og religiøse/moralske forklaringer
- Pedagogiske forklaringer

Det er viktig å understreke at det finnes kombinasjoner av disse disipliner og andre retninger innenfor hver og en av dem. Vårt poeng er å vise at det vanskelig kan la seg gjøre å forstå, forklare og ikke minst forutsi kriminalitet bare ved hjelp av en disiplin eller en bestemt skoleretning innenfor denne. Dette gjelder også i forhold til integreringsproblematikk – individet er særegent og må forstås ut fra dets sosiale tilhørighet og i relasjon til de utallige virksomheter individet møter før, under og etter soning (Hammerlin 1994, 1998 og Hammerlin & Kristoffersen 1997/2003).

2.6 Integrerings- og rehabiliteringsproblematikk

TOG skal ut fra et brukerperspektiv og gjennom et koordinerende samarbeid med ulike aktører (på fengsels- og friomsorgsarenaen og utenfor kriminalomsorgen) legge til rette for en tiltakskjede som starter under soningen, og som er et viktig moment i reduksjonen av tilbakefall. Forvaltningssamarbeidet vil derfor være en av flere viktige faktorer i denne fasen. TOG-konsulentenes grundige forarbeid og kontinuerlige situasjonsanalyser av den enkelte deltakers livs- og soningssituasjon (som også foretas sammen med deltakeren) er svært viktig i hele prosessen. Likeledes er diskusjonene, samtalene og koordineringene i samtalegruppene (der ulike fagpersoner også er representert), en sentral faktor i tilretteleggingen. Forskjellige metodiske tilnærminger og faglige perspektiver på den enkeltes situasjon og integrering, blir drøftet på disse møtene. Det er trolig av vesentlig betydning å ha en grunnleggende kjennskap til de teorier og forståelsesretninger vi har vært inne på.

⁶ Flere forfattere/teoretikere behandler denne forklaringsproblematikken: Det er særlig et skille mellom individuelle forklaringsmodeller - såkalt metodologisk individualisme, der forklaringene tar ensidig utgangspunkt i individet eller forhold i det - og de teoriene der forklaringene tar utgangspunkt i samfunnet.

⁷ Presentasjonen er hentet fra Hammerlins ulike arbeider (se litteraturlisten).

TOG-konsulentene er praktisk og faglig involverte i faser av integreringsprosessen, og avgrenser sitt konkrete virke til straffegjennomføringstida. Men TOG-deltakerne og samarbeidsinstansene har som målsetting å utvikle et opplegg som tar for seg hele integreringsprosessen og som dermed går ut over TOG-perioden; De sosiale mulighetene for den enkelte er forskjellige, og integrering og rehabilitering er en prosess som foregår med ulik intensitet og kvalitet på forskjellige sosiale arenaer. Ofte legges hovedvekten av ansvaret på den som skal integreres, og ikke på det gjensidige kollektive ansvaret i prosessen. Men integrering kan ikke ses ensidig; det kan ikke bare stilles krav om den enkelte deltakerens innsats og vilje til å bli integrert. Foruten den enkelte TOG-deltakers måte å forholde seg til situasjonen og betingelsene på, er også måten TOG-aktørene organiserer opplegget og anvender de faglige ressursene på, helt avgjørende. Dette må igjen relateres til hvilke kunnskaper man har, hvordan man forstår et problem, og hvordan man forstår en integreringsprosess. Ved siden av de føringene som er presisert i lover og regler, er det teoretiske fundamentet og det metodiske valget viktige faktorer ved de faglige tilretteleggingene. Ulike mennesker og fagfolk i og utenfor fengselssystemet må være villige til å legge til rette forholdene for den enkeltes integrering: En vellykket integrering forutsetter imøtekomende mennesker som kan innlemme den løslatte i sitt fellesskap uten å måtte fokusere på kriminelle handlinger i fortiden, men på hva vedkommende kan bidra med i det nevnte fellesskap. Dette er på mange måter et grunnleggende problem. Integrering avhenger av mange faktorer og foregår på mange ulike arenaer og sosiale sammenhenger. Det blir derfor svært viktig å nevne at det er et omsorgsmessig og faglig ansvar å legge forholdene til rette; dette gjelder ikke bare for den enkelte, det må også ses som en samfunnsmessig og kollektiv forpliktelse (Hammerlin 1994, 1998).

Noen instanser oppfattes som basisinstanser for integrering, og disse er i de fleste tilfeller definert som samarbeidspartnere for TOG-konsulentene og TOG-deltakerne. De ulike instansene dekker forskjellige behov, ekspertise, faglighet og virksamhetsfelter, og representerer ulike deltiltak i en helhetlig integrerende tiltaksplan. Instansenes praktiske og faglige betydning kan også forandre seg i forskjellige faser av integreringsprosessen. Erfaringen fra tidligere studier av integreringstiltak for fanger viser at valgte integreringstiltak kan få karakter av å være instrumentelle og sosialfaglig anlagt på en måte som kan virke svært teknisk og dermed risikere å stå i et utvendig forhold til den enkeltes behov og situasjon. De tar ikke godt nok hensyn til de individuelle behovene den enkelte har og den sosiale posisjonen personen har i samfunnet ellers.

Visse faser i en integreringsprosess kan være mer vanskelig enn andre. Foruten soningsopplevelsene, tilbudene under soningen og den situasjonen den enkelte var i før fengselsoppholdet startet, oppfatter vi særlig tre faser i en straffegjennomføring som gjør den enkelte sårbar i en integreringsprosess:

- Tida før løslatelse fra fengsel i forbindelse med forarbeidet til løslatelsen og tilretteleggingen av denne.
- Løslatelsessituasjonen, integreringsorganiseringen, oppfølgingen og etterarbeidet.
- Integreringsprosessen etter at tiltakstida er ferdig, og den enkelte TOG-deltakeren fristilles tiltaket og oppfølgingen fra TOG-konsulentene.

Mest allment kan vi si at integreringsprosessen må relateres til a) det interne fagnettverket og b) det eksterne fagnettverket, men den må også relateres til c) andre formelle og uformelle tiltak

og utfoldelser i integreringsprosessen relatert til forskjelligartede hverdagsarenaer, sosiale forhold og livsbetingelser. Vi snakker om varierte typer av nettverk, og en integreringsprosess som foregår på flere sosiale arenaer i forskjellige relasjoner og i ulike virksomheter.

3. FORSKNINGS- OG FORMIDLINGSPROSESSEN

Før vi går nærmere inn på prosessen, er det verdt å nevne hvem som har bidratt i forskningsarbeidet. KRUS ble engasjert til å foreta en prosessevaluering av tiltaket, og forsker Y. Hammerlin ved KRUS fikk i utgangspunktet oppdraget å evaluere TOG. Dette ble gjort i samarbeid med Institutt for kriminologi ved at Hammerlin fikk assistanse av hovedfagsstudent. Ødegaardshaugen. Gjennom sin hovedfagsavhandling i kriminologi, veiledet av L. Finstad, har Ødegaardshaugen konsentrert seg om tiltakets første fase (fase 1), dvs. de syv første deltakerne. I juli 2003 fikk sosiolog S. Nesvik i oppdrag å videreføre evalueringen i samarbeid med Hammerlin, og hadde hovedansvaret mens Hammerlin gikk ut i permisjon juni 2004 – februar 2005.

Evalueringen av TOG har vært en av flere oppgaver de involverte forskerne har hatt i perioden. Dette har påvirket forskningsarbeidet mht. tidsbruk, kvalitet og effektivitet. Tidsbruken har variert, men gjennomsnittlig er det brukt 1-2 dager på TOG pr. uke i denne perioden.

Tiltaket er analysert og studert evalueringsmessig i to faser:

1. Den første varte fra oppstarten i 2001 og fram til høsten 2002/2003 (se *Delrapport 1 og Hovedfagsoppgaven*).
2. Den andre analysefasen omfatter 2003 og fram til første halvdel av 2004 (se *Sluttrapporten*).

Analysene og evalueringene er fremstilt i følgende dokumenter:

- *Delrapport 1* (2002/2003) (revidert utgave) – som evaluerer organiseringen, idégrunnlaget og de metodiske, praktiske og teoretiske modellene som er utviklet.
- *Sluttrapporten* utarbeidet i 2004/2005 omfatter begge fasene. For en grundig drøfting av tiltaket vises det til denne rapport, i tillegg til *Delrapport 1*.
- *Hovedfagsoppgaven* (2005).

Mandatet framhever at de fire målsettingene (jf. s 10) skal være sentrale i evalueringsarbeidet. Vi vil i avslutningskapitlet kommentere disse enkeltvis, og redegjøre for hvorvidt TOG har lyktes i å nærme seg dem.

De metodiske overveielsene som er gjort i valg av forskningsmetodikk og teori, er presentert på en utførlig og grundig måte i *Sluttrapporten*: Det omfattende metodekapitlet (vedlegg 1) redegjør også for nye evalueringsmetodikker, og diskuterer ulike sider ved forskningsmetodikk. Kapitlet er også ment å være en introduksjon for den som ikke har så mye kunnskaper om muligheter og begrensninger i en forskningsprosess. I det samme kapitlet tydeliggjøres forskernes teoretiske og analytiske utgangspunkt. Kort oppsummert har forskerne tatt i bruk et metodisk mangfold i evalueringen av TOG. Vi nøyer oss her med følgende oversikt over den evalueringsmetodiske tilnærmingen:

- Det er anvendt både kvalitativ og kvantitativ metodikk i evalueringsarbeidet. Den kvantitative metodikken er presentert i enkel statistisk form.

- Litteraturstudiene er omfattende, og inkluderer bl.a. faglig adekvat litteratur og offentlige dokumenter.
- Det er anvendt statistisk materiale fra ulike instanser. Forskerne har også produsert egne statistikker.
- Dialogisk refleksjonsprosess: Det er foretatt intervjuer og samtaler med de ulike aktørene – både deltakerne, TOG-konsulentene og samarbeidspartnere. I tillegg har forskerne hatt samtaler med TOGs ledelse, arbeidsgruppas representanter og andre fagpersoner TOG-tiltaket har aktualisert som viktige innspillere i evalueringen.
- Særlig i den første fase av tiltaket ble det gjennomført studier i form av deltakende observasjon. (Ødegaardshaugen deltok på ulike typer møter mellom aktørene - ansvarsgruppemøter, møter på sosialkontor, møter mellom TOG-konsulentene og TOG-deltakerne m.m.).
- TOG-konsulentene har etter ønske fra forskerne skrevet ukerapporter og arbeidsdagbøker⁸. Erfaringene som er blitt gjort i hele prosessen er kontinuerlig blitt diskutert med forskerne. Forskerne har ved hjelp av denne metoden kunnet følge tiltaket inngående under hele prosessen.
- Det er brukt flere forskjellige evalueringsmetoder/evalueringsformer. Disse er tilpasset de ulike evalueringsoppgavene. (Jf. vedlegg 1).
- Aktør og brukerperspektivet står sentralt i TOG. Så også i evalueringen og de evalueringsmetodene som er valgt. I evalueringsmetodikken har forskerne bl.a. brukt Hammerlins & Larsens (1997) seks analytiske komponenter – «menneskesyn», «etikk/moral», «ideologi», «metode», «teori» og «praksis» - som er avgjørende for å synliggjøre og avdekke eventuelle problemområder, eller omvendt, for å framheve de virksomheter, anordninger og menneskelige handlinger som bruker disse komponentene. Virksomhetsteorien har vært et grunnleggende analyse- og forståelsesverktøy i dette arbeidet.
- Forskningen har tatt utgangspunkt i en rekke foreliggende kunnskap omkring tilbakfallsproblematikk.

TOG har i perioden fra oppstart og fram til i dag gjennomgått større og mindre endringer. Evalueringen har vært prosessuell, dvs. at forskningsprosessen har hatt ulike faser; *idéfasen*, *startfasen*, *gjennomføringsfasen* og *avslutningsfase*. Prosessevaluering gir muligheten for å avdekke, eventuelt drøfte, problemstillinger og målsettinger underveis. Den innebærer å studere, evaluere og kritisk forholde seg til forskningsgjennstanden over tid - og forskerne har vært tett på tiltaket og samarbeidet med konsulentene gjennom hele prosessen. Forskningsgjennstand(ene) bestemmer eller påvirker metodene/teknikkene som velges, noe som er særdeles viktig i en prosessevaluering, der selve utviklingen krever nye måter å angripe fenomenene på. Prosessevaluering kjennetegnes videre ved at kunnskaps- og erfaringsproduksjonen som utvikles, også må analyseres over tid. Sentralt er pågående diskusjoner omkring arbeidsmetode, teori og praksis. Vi har tatt i bruk en rekke tilnærminger og metoder for å kunne følge TOG over tid og evaluere tiltakets ulike sider i prosessen (på både individ-, gruppe-, institusjons/organisasjons- og samfunnsnivå). På samme måte har TOG som tiltak gjennomgått en prosess, hvor metode, teori og praksis over tid har utviklet seg. Evalueringen har på en grundig måte analysert denne utviklingen. I tillegg til å konsentrere seg om de på forhånd fastsatte målsettingene, åpner TOG-arbeidet opp for nye måter å arbeide på. Særlig gjelder dette den helhetlige arbeidsmetodikken og den kontinuitet som gjenspeiles i TOGs struktur og i tiltakets

⁸ Dette er en metode som ble utviklet av Hammerlin og Larsen i forbindelse med evalueringen av tungtsoningsprosjektet i Oslo fengsel. Se Hammerlin & Larsen (2000).

fem ulike faser: 1) Inntaksfasen, 2) Soningsfasen, 3) Løslatelsesfasen, 4) Møtepliktsfasen, og 5) Avslutningsfasen.

Forskerne har tatt hensyn til denne oppdelingen og viser til problematiske forhold rundt hver av dem, men også hvordan arbeidet i TOG binder disse sammen.

Vi skal i det følgende si noe om hovedfunnene. (Vi henviser forøvrig til en grundigere gjennomgåelse i de andre evalueringsrapportene og *Hovedfagsoppgaven*.)

4. PRESENTASJON AV FANGEGRUPPA

4.1 Noen innledende kommentarer

Undersøkelsesgruppa er på 16 personer og er svært liten statistisk sett. Små tilfeldige endringer kan derfor slå sterkt ut i tallmaterialet, og *de statistiske informasjonene må derfor anvendes med varsomhet*. Funnene må ikke generaliseres. Følgelig er denne evalueringen å betrakte som et forarbeid, eller ansatser til videre studier, og en senere undersøkelse er nødvendig.

For å få svar på visse problemstillinger har vi både i enkelte analysesammenhenger og metodisk sett delt gruppa i to: Den første bestående av syv deltakere fulgt opp i perioden 2000-2002, den andre på ni deltakere som var i TOG i perioden 2001-2003. Vi har valgt å skille disse hovedsakelig av to grunner: Logisk i forhold til tidsperspektivet og metodisk fordi TOG har endret måten å arbeide på underveis. Det har også skjedd enkelte organisatoriske endringer ⁹.

Vi vil i denne framstillingen presentere hele fangegruppa, og i forlengelsen av dette se nærmere på eventuelle ulikheter mellom gruppe 1 (fase 1) og gruppe 2 (fase 2).

Forskerne stilte TOG-konsulentene spørsmål om hvem som ble definert aktuelle for TOG. Vi fikk følgende svar, presentert som sitat i kursiv:

- **Eksempler på deltakere som ikke har fått deltagelse i TOG:**

- *Innsatte som ikke har bostedsadresse, eller ikke skal bo i Oslo etter løslatelsen.*
- *Skal ha møteplikt hos friomsorgen i Oslo*
- *Varetektsinnsatte*
- *Har uoppgjorte saker*
- *Venter nye dommer*
- *Noen blir av ulike grunner plutselig løslatt*
- *Flyttinger til andre anstalter*
- *Har for kort tid til 2/3-tid*
- *Innsatte som har alvorlige psykiske lidelser har vi erfart bør vurderes nøye*
- *Uteblivelser fra permisjon kan gjøre det vanskelig å få permisjon*
- *Ny kriminalitet enten i fengsel eller under permisjon*
- *Innsatte som sitter på utvisningsvedtak*
- *Innsatte som bare ønsker å bruke TOG for og få innvilget prøveløslatelse*
- *Det mest brukte argumentet for ikke å ta inn nye deltakere er vår kapasitet.*

- **Hvem blir tatt opp som deltakere i TOG?**

Mange kvalifiserer for deltagelse. Men vi ser at vår største begrensning er kapasitet. Vi har også eksempler hvor vi har klart å ordne opp i utfordringer som nevnt ovenfor og gitt deltagelse til

⁹ Jf. Sluttrapporten.

innsatte som i utgangspunktet diskvalifiserer.

- **Har TOG ekskludert deltakere?**

TOG har ekskludert én deltaker. Vi fikk beskjed etter at vi hadde tatt han inn som deltaker at han hadde begått ny kriminalitet under permisjon. Vi fikk også positiv prøve på samme person. Han benektet begge forhold. Avdelingsleder og jurist ved fangesak ville ikke gå inn for at denne personen skulle løslates på prøve. Fikk i ettertid vite at den nye saken hadde blitt henlagt, videre at SRI hadde begått en feil i sin analyse av hans urinprøve. Men omstendigheten rundt saken hans da han ble ekskludert gjorde at vi ikke kunne handle annerledes. Ellers er det ikke eksempler på at vi har ekskludert deltakere. Etter at de blir løslatt på prøve, ekskluderer vi ikke deltakere.

Det kan hende at en deltaker får så mange brudd at vi blir nødt til å stanse gjennomføringen. Men det er regionen som bestemmer om denne saken skal sendes til forhørsretten. Videre er det opp til forhørsretten å bestemme utfallet av denne saken.

- **Kan deltakere velge seg bort fra TOG?**

Mens innsatte soner i fengsel, kan deltakerne velge seg bort fra TOG om de ønsker. Jeg har ingen eksempler på dette. Etter løslatelse blir situasjonen annerledes. Da er vedkommende løslatt på prøve og skal ha møteplikt. Dette kan ikke innsatte velge seg bort i fra. De kan heller ikke selv velge hvem de vil ha som tilsynsfører. D vs. det samme som at når en innsatt er prøveløslatt i TOG og ikke ønsker tett oppfølging, har han mulighet til å velge en ordinær møteplikt. Da bare følger vi opp med kontroll på vanlig vis. Vi har et eksempel på at en deltaker har valgt seg bort fra TOG, men dette skjedde helt i begynnelsen av tiltaksperioden.

4.2 Deltakernes straffebilde

Deltakernes alder ligger mellom 22 og 38 år. Gjennomsnittsalderen er på 31 år. De fleste har sivilstatus som ugift. Noen er eller har vært i et kjæresteforhold. Det er gjennomgående slik at disse forholdene har vært ustabile. Alle 16 er norske statsborgere. To er av annengenerasjons innvandrere. Foreldrene til disse kommer fra Pakistan. En av deltakerne døde under meget uheldige omstendigheter i løpet av straffegjennomføringen. Grappa er svært belastet hva gjelder tilknytning til kriminalitet og rus.

Gjennomsnittet på antall tidligere dommer ligger på om lag ti. Det høyeste antall dommer er på 30, mens én person skiller seg ut fra grappa og er registrert med én dom. Det er registrert totalt 106 ubetingede dommer for hele grappa, hvorav 12 personer har fra én til ti dommer. Fire personer har mellom 11 og 16 ubetingede dommer. Gjennomsnittet ligger på 6,5 ubetingede dommer.

Andelen betingede dommer er lavere. Tallet her er på 36, derav 13 som har fra null til tre betingede dommer. Tre har mellom fem og ni betingede dommer. Gjennomsnittet er på 2,25. Hovedgrunnen til at antallet betingede dommer er relativt lav, har sammenheng med innføringen av den nye straffegjennomføringsloven. Flere av dem som tidligere ville fått betinget dom med tilsyn, får etter ny lov samfunnsstraff eller annen reaksjon. I undersøkelsesgruppa er det registrert 43 deldommer, dvs. betinget dom med tilsyn pluss betinget dom, eller ubetinget pluss bøter.

Registreringene har også notert de tilfellene der personer har vært mistenkt, blitt bøtelagt eller pågrepet. Totalt er det 54 mistanker om lovbrudd. Det er fem personer som ikke er registrert som mistenkte. Materialet viser at det er ilagt 29 bøter. Pågripelsene er langt flere, 607 pågripelser er registrert for hele gruppa i deres kriminalitetsaktive periode. Begrepene «mistenkt» og «pågrepelse» uttrykker to ulike reaksjonsformer; de er begge knyttet til politiets samlede etterforskningsskrift, men en mistenkt kan være i politiets søkelys, ofte i en etterforskning, men trenger ikke være pågrepet, dvs. siktet. Pågrepelse er av fysisk art, noe politiet kan velge å gjøre direkte (på åstedet) eller etter kortere eller lengre spaning/etterforskning. Etter pågrepelse og en eventuell videre etterforskning, vil det tas stilling til om vedkommende vil bli tiltalt. Det er viktig å understreke at en pågrepelse ikke nødvendigvis vil føre til en endelig straffereaksjon. Det samme gjelder for mistenkte og tiltalte personer. Tallene må leses, særlig pågripelsene, som en indikasjon på hvor ofte deltakerne har vært i befatning med politiet. Samtidig vil det være vesentlig å være klar over at denne gruppa er meget kriminelt belastet og ofte kjenninger av politiet.

Som nevnt er mange av deltakerne i TOG tungt belastet. De fleste har også flere forhold i en og samme dom (TOG-dommen); som tabellen nedenfor viser, synes det å være en viss sammenheng mellom enkelte lovbrudd:

Tabell 1. Tilleggsforbrytelser (forhold) fordelt på ulike kategorier med utgangspunkt i hovedforbrytelsene. Hovedforbrytelsene er i parentes.

Tilleggsforbrytelse	Hovedforbrytelse				
	Vinning (6)	Vold (4)	Ran (2)	Narkotika (3)	Forfalskning (1)
Vinning		1	1		1
Vold			1		
Ran					
Narkotika	5	2	1		1
Forfalskning					
Vegtrafikkloven	4	1		1	
Legemiddeloven	4	2		1	
Heleri	1				1
Tagging	1				
Trusler		1			

Hovedforbrytelsen, eller det forhold som i tiltalen er å regne som det mest alvorlige, fordeler seg slik: Seks personer er dømt for vinning, fire for vold, to for ran, tre for narkotika og en for forfalskning. Vi ser av tabellen at de som har vinning som hovedforbrytelse, også har narkotikarelaterte forhold, brudd på legemiddeloven og heleri som tilleggsforbrytelse. Også de som har narkotika som hovedforbrytelse, har brudd på legemiddeloven og heleri som tillegg i dommen. Det synes som om det er en sammenheng mellom vinning, narkotika, brudd på legemiddeloven, heleri og brudd på vegtrafikkloven. Alle disse lovbruddene henger mer eller mindre sammen.

4.2.1 Kriminalitet og rusproblematikk – etter siktelse – hele fangegruppa

Av de 16 som deltok i TOG, er det 14 som har et betydelig rusproblem¹⁰. En person synes å ha et mindre problem med rusmidler, mens en siste person ikke har nevneverdige problemer med bruk av rusmidler. 11 misbruker fortrinnsvis heroin og har i tillegg et sidemisbruk av piller, særlig rohypnol. To personer oppgir å ha misbrukt amfetamin, en har brukt crack/kokain, og en har misbrukt ecstasy. Blandingsmisbruk synes å være utbredt. Som vi har vært inne på, er ett av TOGs målsettinger å forhindre nye kriminelle forhold, herunder også å minske omfanget av rusmisbruk.

I de følgende tabellene har vi forsøkt å vise deltakernes kriminalitet og rusmisbruk under og etter deltakelsen i TOG. Vi har valgt å benytte oss av siktelse (herunder pågripelser). Bakgrunnen for dette er at det i enkelte tilfeller har vært problematisk å registrere nye dommer, særlig i de tilfeller nye pågripelser kommer kort tid etter løslatelse. I disse tilfellene er ikke eventuell dom falt.

Nedenfor vises en oversikt over hvor mange av deltakerne som har fått en ny siktelse etter at TOG kom inn i straffegjennomføringen:

Tabell 2. Ny siktelse i TOG-perioden

	Frekvens	Prosent
Ja	10	62,5
Nei	5	31,3
Missing	1	16
Total	6,3	100,0 ¹¹

Ser vi på hele fangegruppa, er det fem personer som ikke har ny siktelse mens de er i TOG. Ti personer har ny siktelse. Dette er nye forhold som er registrert etter at TOG kom inn i straffegjennomføringen (dvs. i den siste tiden av fengselsoppholdet - vanligvis tre måneder før løslatelse), og i prøveløslatelsesperioden (dvs. i tilsynstiden etter gammel lov og i møtepliktsperioden etter ny straffegjennomføringslov). Som nevnt over, sliter mange av deltakerne i TOG med store rusproblemer. Tabellen nedenfor viser hvor mange av deltakerne som har ny siktelse som ikke direkte er relatert til rus:

Tabell 3. Ny siktelse i TOG-perioden (ikke rusrelatert)

	Frekvens	Prosent
Ja	5	31,3
Nei	10	62,5
Missing	1	6,3
Total	16	100,0

¹⁰ Dette er informasjonen som både er gitt av deltakerne selv og av TOG-konsulentene

¹¹ De oppgitte prosenttallene i denne og følgende tabeller er avrundet til en desimal, og summen er egentlig derfor =100,1. Vi har likevel valgt å sette 100,0.

Tabellen viser at det er fem personer av hele gruppen som pådrar seg ny siktelse i TOG-perioden som ikke direkte kan knyttes til rusmisbruk. Vi vil komme nærmere inn på fordelingen mellom de to gruppene når disse sammenliknes i neste underkapittel.

Vi har sett at det er flere som faller tilbake til ny kriminalitet og nytt rusbruk mens de er deltakere i TOG, og de fleste synes å ha store vanskeligheter med å kontrollere sitt rusbruk. Kriminalomsorgen ønsker å måle tilbakefall, og da særlig etter løslatelse. Vi har tidligere vært inne på problemer knyttet til tilbakefallsmålinger. I vårt tilfelle har vi, som tidligere, tatt utgangspunkt i ny siktelse når vi har registrert tilbakefall etter endt soning (endt tid av dom). I tabell 4 gis det en oversikt over hvor mange som har fått ny siktelse etter endt tid av dom, dvs. når deltakerne har sonet ferdig dommen, og TOG ikke lenger er inne i bildet.

Tabell 4. Ny siktelse etter løslatelse

	Frekvens	Prosent
Ja	9	56,3
Nei	6	37,5
Missing	1	6,3
Total	16	100,0

Som vi ser er det seks personer som ikke er registrert med nye forhold etter endt tid av TOG-dommen. Ni av de løslatte er registrert med nye forhold. Det må understrekes at disse registreringene er foretatt etter endt tid av dom, noe som innebærer at kriminalomsorgen og TOG ikke lenger er involvert.

Vi har også sett på hvordan fordelingene er i forhold til rusrelaterte og ikke rusrelaterte nye siktelser etter endt tid:

Tabell 5. Ny siktelse etter løslatelse (ikke rusrelatert)

	Frekvens	Prosent
Ja	6	37,5
Nei	9	56,3
Missing	1	6,3
Total	16	100,0

Tabell 5 viser at seks løslatte ikke har nye forhold som er direkte knyttet til rusmisbruk. Disse har begått nye lovbrudd knyttet til heleri, pengeforfalskning, tyverier, vold og trusler. Ni personer er registrert med nye lovbrudd som er direkte rusrelaterte.

Selv om bare seks personer har nye forhold som ikke er direkte knyttet til rus, tyder mye på at også flere av disse ikke har fått kontroll over sitt rusmisbruk. Tabellen nedenfor viser hvor mange som er registrert med nytt stoffmisbruk etter endt soning av TOG-dommen:

Tabell 6. Stoffmisbruk etter løslatelse

	Frekvens	Prosent
Ja	10	62,5
Nei	5	31,3
Missing	1	6,3
Total	16	100,0

Ti personer er registrert med nytt stoffmisbruk etter løslatelsen. Fem deltakere er ikke registrert. Denne oversikten er basert på politiets registre og intervjuer med de løslatte etter endt tid av TOG-dommen. Det er trolig slik at tre av dem som ikke er registrert med nytt stoffmisbruk etter løslatelsen, fortsatt har problemer i forhold til rusmisbruk: Ny kriminalitet etter løslatelsen, særlig vinningskriminalitet, samt betydelige problemer med rus i TOG-perioden kan tyde på fortsatt rustilknytning.

Vi har, som poengtert, operert med siktelse i tabellene ovenfor. Det vil, som sagt, teknisk sett her også omfatte pågripelser. Siktelse fører ikke automatisk til tiltale og påfølgende dom. Dette er vesentlig. Ofte er det slik at pågripelser (siktelse) ikke medfører videre straffeforfølgelse. Det er derimot slik at én person kan ha flere pågripelser, og at det tas ut tiltale for flere forhold. Nedenfor har vi satt opp en tabell (tabell 7) over sammenhengen mellom siktelse og ny dom. Tabellen må leses i forhold til tabell 4 som viser nye siktelse etter løslatelse:

Tabell 7. Oppsummering

	Ny siktelse	Ny dom	Ny dom for forhold begått etter løslatelse
Ja	9	6	3
Nei	6	6	12
Missing	1	-	-
	16		15

Tabellen viser at det er ni personer i hele fangegruppen som har fått ny siktelse etter løslatelsen. Seks personer har ikke fått ny siktelse. Ser vi nærmere på de seks personene som har fått ny dom etter løslatelse, registrerer vi at to av seks får ny dom umiddelbart etter løslatelsen, og én får ny dom tre måneder etter løslatelse. Dette innebærer at disse tre personene ikke får ny dom for nye forhold etter endt tid av TOG - dommen, men for gamle forhold begått før eller under straffegjennomføringen. Sagt på en annen måte: Det er registrert i alt tre personer med ny siktelse etter endt straffegjennomføring som er journalført med ny pådømmelse. Dette understreker kompleksiteten ved å foreta tilbakefallsmålinger og i særdeleshet problemet med å sammenlikne ulike undersøkelser som opererer med forskjellige utfallsmål. Denne fremstillingen viser også at det foreligger langt flere siktelse enn dommer. Dette innebærer at en siktelse ikke nødvendigvis fører til endelig dom.

4.2.1.1 Kommentarer til resultatene

Som tidligere understreket, må tallene ovenfor leses med forsiktighet. Det er få personer i utvalget, og små endringer kan gi store utslag for hele gruppa. Slik resultatene presenteres her kan det synes som om TOG-deltakerne har overdrevet lavt residiv etter ferdig soning av dommen, særlig med tanke på at de aller fleste har mange lovbrudd og fengslinger bak seg. Til tross for dette viser resultatene at flere har klart seg bedre etter TOG-deltakelsen enn hva som har vært tilfellet ved tidligere soning og påfølgende løslatelse. Oppfølgingstiden påvirker også tilbakefallet, noe vi også vil se er av betydning når vi sammenlikner gruppe 1 med gruppe 2. I tillegg vil det også her, som i andre undersøkelser og statistikker, være mørketall. Likevel kan vi hevde at tallene gir optimisme og tro på at TOG har vært en av de faktorene eller forholdene som har vært med på å gi den enkelte deltaker motivasjon og muligheter for i ny retning i livsvirksomheten.

Det er av betydning å fremheve at denne fangegruppa defineres i utgangspunktet å ha, og har erfaringsmessig, et tilbakefall på 100%. Det er derfor positivt å se at enkelte ser ut til å klare seg bedre etter TOG-deltakelsen. En etterundersøkelse av fangegruppa vil kunne gi et klarere svar på hvordan de enkelte klarer seg i framtida. Vi må gjenta at en slik etterundersøkelse er nødvendig. Vi må også sterkt advare mot å generalisere funnene. Gruppa som er studert er liten, og også dette nødvendiggjør mer omfattende studier senere.

4.2.2 Sammenlikning mellom gruppe 1 og 2

Som vi tidligere har vært inne på har vi valgt å dele TOG-deltakerne i to grupper. Vi har derfor sammenliknet gruppene med hverandre for å se om det foreligger forskjeller i forhold til ulike variabler.

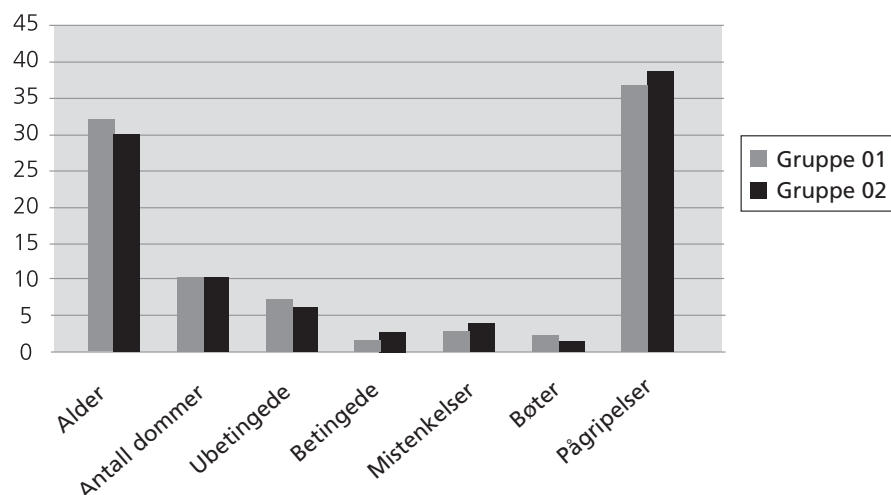
Gruppe 1, den som Ødegaardshaugen har forholdt seg til, består av syv personer som alle er ferdigsonet og løslatt fra Oslo fengsel. Én av deltakerne kom først inn i tiltaket etter prøve-løslatelsen. Gjennomsnittsalderen er 32 år. Fire av deltakere var enslige ved undersøkelsestidspunktet, og tre hadde ustabile kjæresteforhold. Alle er av norsk statsborgerskap, én annen-generasjons innvandrere.

Gruppe 2 består av ni deltakere som alle har sonet i enten Oslo fengsel eller ved Sandaker overgangsbolig. En av deltakerne døde i løpet av straffegjennomføringen. Han ble tatt inn i TOG og er således med i utvalget fram til død tidspunktet. Gjennomsnittsalderen på deltakerne i denne gruppa er på 30 år. Åtte av deltakerne var enslige på undersøkelsestidspunktet, og en hadde samboer. Alle ni har norsk statsborgerskap. To er annengenerasjons innvandrere opprinnelig fra Asia.

4.2.2.1 Tidligere kriminalitetsbilde

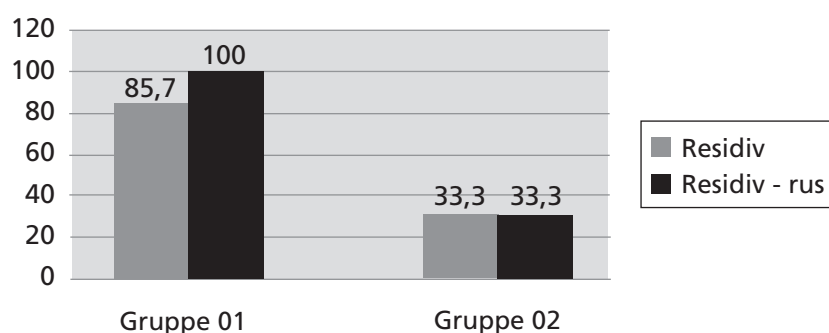
Deltakerne i begge gruppene har mange og relativt korte dommer. Deltakerne i gruppe 1 er dømt for vold, vinning og narkotika, mens deltakerne i gruppe 2 har dommer for vinning, narkotika, vold, ran og forfalskning. Alle deltakerne har brukt narkotiske stoffer i ulikt omfang og hyppighet, men gjennomgående har mange betydelige rusproblemer. Begge gruppene er svært belastet hva gjelder tidligere kriminell karriere. Nedenfor har vi satt opp et diagram som illustrerer dette bildet:

Figur 1: Sammenlikning mellom gruppe 1 og gruppe 2 i forhold til alder og sentrale kriminalitetsrelaterte variabler (gjennomsnittstall).

Som diagrammet viser er det ikke vesensforskjell mellom gruppe 1 og gruppe 2 når vi ser på de ulike kriminalitetsvariablene. De små forskjellene er trolig utslag av tilfeldigheter. Tallene er særlig store for pågripelser. En av årsakene er at dette er en gruppe mennesker som er under oppsyn; de er gjengangere og kjente av politiet, og blir ofte stoppet og sjekket bl.a. for besittelse av narkotika. Bildet er noe annerledes mellom de to gruppene når vi ser på nye siktelsener og stoffmisbruk etter endt soning av TOG-dommen:

Figur 2: Ny siktelse (residiv) og nytt rusmisbruk (residiv rus) etter endt tid fordelt på gruppe 1 og gruppe 2. Tallene er i prosent:

Diagrammet viser at alle deltakerne i gruppe 1 har brukt narkotika etter endt tid av TOG-dommen. Bare tre i gruppe 2 er registrert å ha brukt stoff etter endt tid. Seks av syv i gruppe 1 er registrert med ny siktelse etter endt tid, mens tre av ni har ny siktelse i gruppe 2. Tallene må også her leses med forsiktighet. Det kan i utgangspunktet synes som om gruppe 1 har markant større residiv til ny kriminalitet og nytt stoffmisbruk etter endt soning. Noe av forklaringen ligger trolig i at denne gruppen har lengre oppfølgingstid. Begrenser vi oppfølgingstiden til seks måneder, er ikke forskjellene nevneverdige. Det ville vært interessant å se på tilbakefall for begge gruppene over en lengre tidsperiode. Det er også slik at ny siktelse for enkelte ikke trenger å medføre ny dom. Ny dom kunne vært et bedre mål på tilbakefall.

4.3 Fangebefolkningen – ulike undersøkelser sett i forhold til TOG

Vår undersøkelse viser at de fleste som har vært med i TOG sliter med en rekke problemer. Særlig framtrедende er rusproblemene, men i tillegg sliter mange med betydelige eksistensielle, sosiale og psykiske problemer. Gjennomgående var boligsituasjonen ustabil før siste fengselsopphold. Denne forverret seg noe fra innsettelsen til løslatelse, men TOG satte i verk tiltak for å forhindre forringelsen. Det må imidlertid oppsummeres at å skaffe bolig for TOG-deltakerne er et svært vanskelig og ressurskrevende arbeid. Ett av problemene er å komme inn på det private markedet, ett annet er å beholde en leilighet under soningen. Et tredje som er registrert, er at huseiere ikke vil leie ut til sosialklienter. Det er noen små forskjeller mellom gruppe 1 og 2. Det er flere i gruppe 2 som endrer boligsituasjon; det kan virke som det er en større grad av utslusing, flere er i behandling etter §12 og kommer fra opphold i overgangsboliger.

Kartlegging av nettverk er ikke enkelt. Også her er det betydelige individuelle forskjeller. Mange har en stor sosial tapsliste. Noen har en god sosial kapital, mens andre er svært ensomme. Noen har også få nære venner, men disse kan være betydningsfulle. Andre kan ha mange, men kanskje ikke av så nær relasjon. Flere oppgir mor som sin nærmeste, og flere, særlig i gruppe 1, oppgir å ha liten eller ingen kontakt med sin biologiske far. Deltakerne i både gruppe 1 og 2 har ikke mange loydlige venner. Det kriminelle nettverket er utbredt, noe som gjør det vanskelig å danne et ikke-kriminelt sosialt nettverk. For flere er ulike former for subkulturer det som gir personlig sosial trygghet og integritet: I en situasjon der man kjenner seg fremmedgjort og utstøtt i møtet med andre mennesker på de ulike sosiale arenaene, kan den enkelte relativt fort søke tilbake til den subkulturen han har vært en del av. I et integreringsarbeid må derfor bevisstheten om denne sosiale sårbarheten føre til større kreativitet i metodevalgene. TOG-konsulentene arbeider ut fra dette perspektivet. Deltakerne legger da også stor vekt på dette poenget og viser samtidig til at fritida blir viktig. En sak er å være i arbeid og oppleve en tilhørighet og trygghet i arbeidsvirksomheten, men utryggheten og ensomheten kan være stor på andre sosiale arenaer.

Mange som har sonet møter en ustrukturert hverdag etter soning. Tilbudene og mulighetene i fritida oppleves derfor både som ensformige og begrensede. Dette kjennes som en betydelig belastning. Uten tvil må denne siden av integreringsarbeidet styrkes. Alternative nettverk må etableres, og det må utvises større kreativitet i dette samtidig som man også former et opplegg ut fra den enkeltes situasjon og behov. Det er derfor et viktig tiltak fra TOG-konsulentene og deltakerne at de metodisk og systematisk arbeider med å strukturere hverdagen og virksomheten på de ulike arenaene. TOG-konsulentene arbeider dessuten med innsatser som kan styrke den enkeltes mestring av hverdagslivet, og erfaringsmessig i lengre perioder – mestring av marginalitet ¹². Også systematisk hjelp med og behandling for stoffmisbruk må intensiveres. TOG-konsulentene har i løpet av prosessen også begynt å forme opplegg relatert til disse problemene. Men situasjonen er sosialt sett vanskelig. Mange av TOG-deltakerne tilhører det som kalles en multiproblemgruppe.

Vi har sett nærmere på en rekke undersøkelser som har forsket på fangebefolkning og levekår. Dette for å bevisstgjøre sosiale forhold som er utslagsgivende. Vi har sammenliknet TOG-deltakerne med fangebefolkningene i disse studiene, og det er mange av de samme kjennetegnene:

¹² Se også Halvorsen (Red.) (1996).

Utgangspunktet er N. Christies studier (1982). Han framhever enkelte prototypiske kjennetegn på dem som havner i fengsel; de er unge menn fra tettbygde strøk, sosiale tapere, de har problemer på skolen og kommer fra lavere sosiale lag. Senere undersøkelser underbygger Christies funn, men presenterer noen nye trekk ved fangebefolkningen og utfyller Christie; T. Skardhamar (2001) viser i sin hovedfagsavhandling i kriminologi at mange også har vært utsatt for store problemer under oppveksten, har ustabil tilknytning til arbeidsmarkedet, har psykiske lidelser eller plager, de er gjeldstynget, de er gjengangere og har problemer med å skaffe seg jobb og bolig etter løslatelsen. Skardhamar understreker samtidig viktigheten av å foreta tilsvarende undersøkelser med jevne mellomrom for å kartlegge hvem som sitter i fengslene, både av administrative og kunnskapsmessige grunner. Friestad & Skog Hansens (2004) undersøkelse underbygger mange av Skardhamars funn, og viser i tillegg at innsatte har mange levekårsproblemer samtidig, og at problemene henger sammen med en vanskelig oppvekst. Også Thorsen (2004) viser i sin kriminologiavhandling de samme tendensene; de innsatte er en marginalisert gruppe med færre ressurser enn befolkningen ellers. Thorsen peker også på de økonomiske sidene ved problematikken: Nesten halvparten av alle straffede i 1999 mottok sosialhjelp. Det er også en større andel som mottar arbeidsledighetstrygd sammenliknet med befolkningen ellers. Andre nordiske undersøkelser retter søkelyset på de samme temaene. Gustavsson & Kling (2004) påpeker de åpenbare negative konsekvensene ved fengselsoppholdet, men også problemene som oppstår i overgangen fra fengsel til frihet. Vår undersøkelse har ikke sett spesielt på psykiske lidelser. Det bør imidlertid nevnes at to av deltakerne i TOG har vært behandlet for AD/HD, og én har gått til psykiatrisk behandling. Det er også slik at de fleste har et omfattende rusmisbruk som ofte fører til fysiske og/eller psykiske plager. Dette er noe også de overnevnte undersøkelser viser til ¹³.

De sosiale forholdene har stor betydning for en vellykket eller ikke vellykket integreringsprosess. Sosiologiske, sosialpsykologiske, kriminologiske og sosialfaglige studier må derfor følges opp. Deltakerne i TOG skiller seg ikke mye fra de prototypiske kjennetegn som de nevnte undersøkelser har kommet fram til. Denne diskusjonen vil vi komme tilbake til, særlig i våre avsluttende kommentarer.

Vi har i tillegg til de nevnte faktorer prøvd å se på betydningen av ansvarsgruppemøter og andre mer uformelle samtaler mellom deltakeren og hjelpeapparatet. Videre har vi forsøkt å få en oversikt over kontaktbetjentordningen og ulike meninger omkring denne. Dette kommenteres nærmere i de neste kapitlene.

4.4 Deltakernes erfaringer fra og tilbakemelding om TOG

Fangegruppa har som deltakere gitt viktige tilbakemeldinger om TOG i intervjuer og samtaler. Vi vil derfor gjengi noen av disse:

4.4.1 Noen hovedtrekk - positive tilbakemeldinger

Generelt for begge gruppene er tilbakemeldingen om at TOGs institusjonelle og praktiske

¹³ Se bl.a. psykiater P. Hartvigs innlegg i *Psykisk helse og straffegjennomføring*. Referat fra kriminalpolitisk konferanse. Sundvollen 21.-22. oktober 2004.

tilretteleggende virksomhet er nødvendig og viktig. Deltakerne opplever det som positivt å tilhøre tiltaket, og de setter pris på den mer personlige tilretteleggingen og at noen bryr seg: Deltakeren blir ikke bare objektgjort, og er ikke bare «fangen», «klienten» og «nummeret i rekka». Deltakerne vektlegger situasjons- og motivasjonssamtalene med TOG-konsulentene som viktige og meningsfulle. TOG-konsulentene oppleves som fagpersoner og personer man kan søke råd, hjelp og støtte hos.

Deltakerne merker at TOG-konsulentenes arbeid blir møtt positivt i andre institusjoner – ikke minst hos dem som defineres som «samarbeidspartnere». TOG-konsulentenes deltakelse gir åpenbart større trygghet for den enkelte i møte med sosialkontorene og andre faggrupper.

4.4.1.1 Noen motiver for å bli TOG-deltaker

Deltakernes motiver for å bli med i TOG er noe forskjellige. Enkelte deltakere sier at de bruker TOG bare til det aller nødvendigste og som en sikret mulighet for oppfølging. Andre bruker tiltaket mer instrumentelt, og uttrykker at deltakelsen, og arbeidet konsulentene bidrar med, hjelper dem til å dekke de aller nødvendigste behov, f.eks. hjelp til skriving av søknader.

En informant sier han søkte TOG etter behov for å ha noen og snakke med – «det hjelper å ha noen å snakke med når det går så dårlig,» sier han.

Han – som de fleste av informantene – betoner at TOG stiller store krav; noen hevder at kravene var større enn de kunne innfri i den situasjonen de var i. Deltakerne sier at det skapes forventninger om oppfølging, men også tro på at noe kan gjøres. Noen hevder at de ikke hadde så store forventninger til å begynne med, men at de var villige til å prøve noe nytt, eller at de var nysgjerrige på opplegget.

På spørsmål om det er noe forskjell på det den enkelte trodde at TOG ideelt sett ble presentert som og det de opplevde at det er blitt, svarer de som har sagt noe om det, at det ikke ble annerledes.

Tiltaket motiverer for innsats i en kollektiv og faglig trygghet. TOG-konsulentene får mye ros både for faglighet, omsorg, støtte og engasjement. «De tilsatte (konsulentene) er dyktige» og «positive». Også samtalene oppfattes oppmuntrende. Flere understreker at de har gitt dem mye. At TOG-konsulentene har tid til å snakke med deltakerne, anses som svært bra og betegnes som et brudd på den objekt- og fremmedgjøringen som uttrykkes normalt sett bare ved å være et «nummer i rekka».

4.4.1.2 Noe om endringer av holdninger

Et par av informantene melder tilbake at det i prosessen også er skjedd noe med dem – at de er blitt mer bevisst mulighetene (ikke bare begrensningene), og at de har innsett at de må gjøre noe selv med situasjonen. Én sier han hadde tenkt ut mye før han fikk kontakt med TOG, men at TOG hjalp til med å få dette ut i livet – og gjennom et nært samarbeid i TOG har konsulentene og han klart å skaffe bolig og fått orden på det økonomiske.

De fleste har en realistisk og dyp forståelse av at de ikke klarer integreringsprosessen alene og innser at de må ha hjelp – bl.a. fra TOG og andre fagfolk. Slik har det for enkelte av dem ikke vært hele tiden. Den nye arbeidsmetodikken med TOG har påvirket til en endret oppfatning.

Et par hevder også at i motsetning til tidligere - da de oppfattet sine korte dommene som en form av et kalkulert tidsavbrekk på et par måneder, og der de ulike tiltakene var organisert veldig fragmentariske - er TOGs straffegjennomføringen nå preget av en mer helhetlig strategi der flere samarbeider om endringsprosessen mot et bedre integrert normalliv. Det koordinerende arbeidet er først og fremst rettet mot basale sider ved livsvirksomheten under og etter soningen, og det anvendes mange ressurser for å kunne bygge opp et godt fagnettverk og andre gode tilrettelegginger.

4.4.2 Noen problemstillende og negative kritiske innspill

Det er riktignok visse forskjeller på gruppe 1 og 2, men alle sier at en organisering som TOG er av stor betydning under straffegjennomføringen. At enkelte har ment at TOG i perioder har fulgt for dårlig opp i situasjoner og kunne gjort mer, kommer også fram. I spesielle situasjoner og i enkelte tilfeller kan konsulentene bli opplevd som for mye fagperson snarere enn som et forstående «medmenneske».

Visse intervjuer viser til betydelig situasjonsbestemt frustrasjon hos deltakere, og en viss irritasjon over at TOG «bremser». Én hevder at konsulentene har en væremåte som utfyller hverandre, uten at man egentlig oppfatter dette som eksplisitt negativt: Den ene har mer funksjon av støttekontakt, mens den andre kan mer om regler og lover. En annen hevder at det ble for store krav til stoffproblematikken, og at det mangler noe på kunnskapene her. Flere viser til at samarbeidet mellom ulike instanser kan bli bedre. Det er særlig sosialkontorets virksomhet som kritiseres - ikke bare relatert til den konkrete hjelpen, men enkelte sosialarbeidere kritiseres også for slette holdninger, for begrenset eller fordomsfull forståelse, og for at de kan være både fordømmende, moraliserende og lite hjelpsomme. *Delrapport 1* og *Hovedfagsoppgaven* viser at deltakerne og konsulentene i den første fasen møtte store problemer i hjelpeapparatet, og at det er vanskelig å få adekvat hjelp med basale problemer og behov. Dette skapte frustrasjoner. Konsulentene klarte heller ikke å koordinere arbeidet godt nok i utprøvningsfasen. I fase 2 endret dette seg på flere områder - særlig konsulentenes koordinerende arbeidet ble at skillig forbedret.

4.4.2.1 Kontaktbetjentordningen

Det er forskjellige tilbakemeldinger. Flere av informantene, noen flere i gruppe 1 enn gruppe 2, hevder å ikke ha hatt noe utbytte av kontaktbetjentordningen. I noen tilfeller er samarbeidet mellom deltaker, konsulent og kontaktbetjent svært godt. I fase 2 ble også dette samarbeidet forbedret, men det skal betones at både kvaliteten og strukturen på kontaktbetjentarbeidet og kontaktbetjentens engasjement er svært varierende. Kontaktbetjentordningen har foreløpig ikke satt seg godt nok i fengselssystemet.

4.4.3 Oppsummerende innspill fra deltakerne i TOG

Følgende punkter er framhevet i intervjuene/samtalene med deltakeren:

- TOG i seg selv er et svært viktig faglig-praktisk tiltak for integreringen på ulike arenaer. Mange framhever også at TOG, og særlig konsulentene, gjør et meget godt arbeid på dette området. TOG er et godt fundament for å danne gode samtaler og der igjennom bygge relasjoner som gir et verdifullt grunnlag for endring.
- Deltakerne opplever at Tognkonsulentene og de fleste samarbeidspartnere tar dem alvorlig. Flere framhever brukerperspektivet som svært viktig.
- De fleste poengterer at ansvarsgruppene er av stor betydning, men at man må sikre større

effektivitet, og at den enkeltes behov blir ivaretatt.

- Noen påpeker at TOG likevel har manglende påvirkningskraft i visse situasjoner, dvs. den nødvendige myndighet for å få gjennomslag for tiltak som synes meningsfulle. Deltakerne mener TOG således er noe byråkratisk bygget opp.
- Flere av deltakerne betoner at de kriminalomsorgstilsatte og samarbeidspartnere i TOG har for mangelfull kunnskap om rus- og rusrelaterte problemer. Særlig gjelder dette sosialkontorene, men også innad i fengslene. Ifølge enkelte av deltakerne stilles det for store krav til rusfrihet. Å bli rustfri er en lang prosess.
- Rusproblemene framheves. Det er særlig i overgangen til samfunnet problemet er stort. Mange ønsker et tilbud når de løslates: Her er det store mangler. TOG som tiltak prøver å rette på dette skjeve forholdet ved å strukturere opplegget og integreringsprosessen bedre.
- Noen legger vekt på at TOG kan bli bedre til å legge trykk på andre samarbeidspartnere, særlig sosialkontorene.
- Flere deltakere møter enkelte fordomsfulle, moraliserende og lite forståelsesfulle hjelpearbeidere. Særlig framhever deltakerne sosialkontorene som stigmatiserende. Dette skaper visse praktiske problemer med integreringen.
- Flere mener at samarbeidet med Acetat og GRO har fungert godt. Tiltakene må imidlertid bli bedre i henhold til fritid. Her trekker flere fram LES (Livet Etter Soning) som en videreføring av det arbeidet som TOG har satt i gang.
- TOG kan også, ifølge noen deltakere, være en klarere og bedre pådriver relatert til å koble den enkelte til arbeidsgivere etter endt soning.
- De fleste deltakerne synes TOG former et godt nettverk av samarbeidspartnere, der det stadig utvikles bedre metoder for koordineringsarbeidet.
- Konsulentenes koordinering er god og støttende, men flere av hjelpeapparatsinstansene ute må bli mer kvalitetssikrende, behovsdekkende, effektive og strukturerte i oppfølgingen. Deltakernes totalsituasjon og behov må stå i fokus for det samlede arbeidet.

5. INTERNE OG EKSTERNE SAMARBEIDSPARTNERE – INNSPILL OG VURDERINGER

5.1 Samarbeidspartnerne – en kort presentasjon

Studien av samarbeidspartnerne er knyttet opp til de kravene som er definert av kriminalomsorgsavdelingen, altså fokus på samarbeidspartnerne innsats og forvaltningssamarbeid. Dette er presisert i *Kriminalomsorgsmeldingen*, i straffegjennomføringsloven og i strategisk plan for kriminalomsorgen. Det vil med andre ord si at det foreligger formaliserte premisser for dette arbeidet. Samarbeidspartnerne har bl.a. vært følgende:

1. Eksterne

- a. Aetat
- b. GVO
- c. Sosialkontorer
- d. Kriminalomsorgens overgangsboliger
- e. Behandlingsinstitusjoner
- f. Rusmiddeletaten
- g. Politietaten
- h. Attføringsbedrifter
- i. Andre eksperter

2. Interne

- a. Ulike avdelinger
- b. Kontaktbetjenter
- c. Fangesakskontoret i Oslo fengsel (juridisk ansvarlig)
- d. Sosialkonsulenter
- e. Friomsorgen

5.2 Internt og eksternt samarbeid

Det interne og eksterne samarbeidet kan deles inn i ulike nivåer avhengig av samarbeidsformene; etats-, organisasjons-, institusjons-, gruppe- og individnivå. Det var særlig stor interesse i forhold til hvordan samarbeidet mellom konsulenten fra friomsorgen i Oslo og konsulenten fra Oslo fengsel ville utarte seg. En av målsettingene med TOG var nettopp å finne fram til nye samarbeidsformer mellom fengsel og friomsorg. Ett av spørsmålene som utviklet seg, var hvorvidt det kunne skapes en konsensus mellom de to institusjonene - historiske og kulturelle ulikheter tatt i betraktning. Det andre fokuset har vært rettet mot samarbeidet med andre hjelpeinstanser og fagpersoner/fagmiljø.

Samarbeidet mellom konsulentene har vært varierende. Første fase var preget av forskjellige syn på metodisk og faglig tilnærming, teoretisk begrunnelse for opplegget og praksis. Den ene konsulenten sluttet etter kort tid og ble erstattet av en ny. Også dette samarbeidet hadde enkelte startproblemer. Etter en betydelig innsats fra konsulentenes side, særlig gjennom interne diskusjoner og faglige innspill fra forskerne, er det etter hvert blitt formet et opplegg som har en ideologisk, etisk, teoretisk, metodisk og faglig basis. Til tross for ulike faglige ståsted og kulturelt sett forskjellige utgangspunkt, framstår tiltaket nå mer komplett og helhetlig enn hva

som var tilfelle i TOGs tidlige fase.

Erfaringene fra første fase viser at det er viktig at deltakerne har TOG-konsulenter som de kan henvende seg til. Det er også avgjørende at konsulentene har tid til å drive miljøarbeid. Ødegaardshaugens undersøkelse av gruppe 1 viser at konsulentene la for liten vekt på de praktiske løsningene; samtalen stod i sentrum. Den praktiske tilretteleggingen har senere fått en sentral plass. Den første fasen viser at det er viktig at tiltaket knyttes til institusjonsnivå i koordineringsarbeidet, men at ulik tilknytning kan føre til institusjonsmessige bindinger som i enkelte situasjoner har vært betydelig byråkratiske. Særlig gjelder dette forholdet mellom fengselet, friomsorgen og regionen.

5.2.1 Noen oppsummerende innspill fra interne samarbeidspartnere

TOGs virksomhet i fengselet, dets funksjon og opplegg, blir vurdert som viktig og bra. Samarbeidet mellom kontaktbetjenter og de aktuelle avdelingene har også foregått for det meste tilfredsstillende. I og med at den ene TOG-konsulenten er betjent som kjenner fengselet, er dette en stor fordel både praktisk og faglig. I perioder, særlig i startfasen, har det naturlig nok vært mer fremmedgjørende for de(n) TOG-konsulent(e) som kommer fra friomsorgen å forholde seg til de virksomhetsbetingelsene som fengselet gir. Dette gjelder også når TOG-konsulenten som er betjent, skulle forholde seg til friomsorgsarenaen. Det skal imidlertid påpekes at det periodevis har vært, og kan oppstå, en ubalanse mellom virksomheten på de to arenaene. Opererer man for mye på et felt (f.eks. i friomsorgen), svekkes virksomheten på det andre. At enkelte av konsulentene også har følt en viss fremmedgjøring i perioder tydeliggjøres: Konsulentene har møtt en viss faglig avstand på de ulike internarenaene de skulle virke på.

Det har vært viktig at TOG har hatt et fast kontor og på den måten institusjonalisert seg i systemet. Til å begynne med var det flere av de tilsatte som hevdet at de visste for lite om TOG, men konsulentene arbeidet med å styrke informasjonsdelen slik at man nådde bedre ut. Dette er grunnleggende: Det er viktig med en kontortilhørighet både praktisk og symbolsk sett. Men det betyr også at kommunikasjonen til systemet man er en del av må sikres og utvikles hele tida. I forhold til enkelte fagpersoner i fengselet, har kritikken vært at man har hatt for liten kontakt med TOG-konsulentene.

Gode erfaringer har man med kontaktbetjentordningen i de tilfeller der det er blitt etablert et nært samarbeid mellom deltaker og betjent. Det er også eksempler på at kontaktbetjentordningen ikke har fungert etter uttalte målsettinger.

En viss betenkelighet har vært uttrykt fra enkelte om at det er få fanger i TOG, og at tiltaket er ressurskrevende. Det kan dermed oppstå en forskjellsbehandling slik at noen få, dvs. TOG-deltakerne, mottar sitt gode tilbud på bekostning av de andre fangene. Man antyder «strid» om ressurser som et problem, og at det kunne føre til både økonomiske og organisatoriske vanskeligheter. Generelt sett hevdet kritikerne at eventuelle innsparinger vil få konsekvenser for ulike tiltak, og en skjev ressursdisponering vil forsterke dette. Vi vil ikke ta stilling til dette spørsmålet her på annen måte enn at det kan være et argument, men det er likevel av sentral betydning å hevde det motsatte: Flere må få tilgang til opplegg av denne typen, og det må gis ressurser til det.

Samarbeidet mellom sosialkonsulentene i Oslo fengsel og TOG-konsulentene må bli bedre på

flere områder. Det er en viss frustrasjon å spore fordi kontakten med TOG-konsulentene ikke har vært god nok, og fordi TOG-konsulentene ikke har nyttiggjort seg godt nok den kunnskapskapitalen som sosialarbeiderne og andre i fengselet har. «TOG-konsulentene har kontaktet oss altfor lite, faktisk nesten ikke noe,» ble det sagt av enkelte. Det ble også hevdet at når det meste nå også skal gjennom kontaktbetjentene, kan det bidra til å forsterke avstanden mellom de ulike aktørene.

5.2.2 Innspill fra eksterne samarbeidspartnere

Vurderingene av samarbeidet mellom TOG-konsulentene og eksterne samarbeidspartnere i den første fasen baserer seg først og fremst på Ødegaardshaugens arbeid, men også på innspill fra forskerne som er innhentet gjennom intervjuer, samtaler og diskusjoner med ulike aktører i TOG.

De eksterne aktørene poengterer at TOG er et viktig tiltak og et nytenkende opplegg som må vedvare og utvikles videre. TOG-konsulentene er sentrale koordinatorene med stort ansvarsområde. De får også svært positive tilbakemeldinger på måten de arbeider og det initiativet de har vist. I startfasen var relasjonene til flere aktører mangelfulle, og det ble brukt betydelig tid på å utvikle et godt nettverk. Samarbeidet med GVO ble tidlig betegnet som meget bra. Forholdet mellom TOG og Aetat fikk en treg start, men har blitt bedre. Det kom fram at Aetat må ha mer tid til deltakerne, noe som også senere har vist seg å være av stor betydning. Kvaliteten på samarbeidet med sosialkontorene har vært varierende; det har gjennomgående vært slik at saksbehandlerne i liten grad har involvert seg i den enkeltes situasjon. Det blir også nevnt at saksbehandlere er ulike i væremåte, og at det kommer til uttrykk ved at en del saksbehandling blir personavhengig, og at dette lett fører til at det utvikles individuelle løsninger. Fra enkelte som har kommet med kritikk, betegnes problemet som en konsekvens av strukturelle og fagideologiske forhold, men også at det virker som om ledelsen ved enkelte sosialkontorer har vært engstelig for å overskride sine budsjetter og derfor holdt igjen. Trygdekantorene er noe annerledes bygget opp. Den sterke regelstyringen i denne etaten oppfattes som positivt i den forstand at de er mer forutsigbare enn hva som er tilfellet med sosialkontorene.

Det er tendenser til at samarbeidet på enkelte områder har bedret seg i fase 2. Særlig er organiseringen av tiltaket blitt bedre, noe flere av deltakerne trekker fram. Det understrekes også at konsulentene er flinke til å sette seg inn i den enkeltes situasjon, og bruker tid på å organisere arbeidet med å legge tilrette for endring av atferd. Erfaringene med Aetat og GVO er gode i fase 2. Ett av problemene som trekkes fram, er fritida og den enkeltes nettverk. Én deltaker sier at det er avgjørende å ha meningsfulle aktiviteter på fritida, noe som må komme ved siden av en jobb på dagtid. Rusproblematikken betones av de fleste, og det settes en sammenheng mellom rusmisbruk og kriminelle handlinger.

Vi viser til *Sluttrapporten* for fordypning i de mange innspillene. I dette sammendraget vil vi svært kortfattet poengtere følgende innspill som er kommet:

Så godt som alle samarbeidspartnere framhever at det må være et bruker- eller subjekt-perspektiv (første-person-perspektiv) på deltakeren til grunn for opplegget. TOG-konsulentene har vist et riktig menneskesynsperspektiv.

- Det er viktig at deltakerne får færrest mulig mennesker å forholde seg til, og at de får ansvarspersoner. Det gir bedre oversikt, større nærhet og bedre kontroll. Den enkelte føler større grad

av trygghet på den måten. Dette står i motsetning til de dårlige erfaringene, der den enkelte hele tida må forholde seg til mange ulike aktører.

- Det er en fordel at én person har hovedansvaret og styrer tiltaket – som TOG-konsulentene gjør nå.
- I tråd med en helhetlig prosessen tenkning er det viktig at den enkelte må få «følelsen av» å eie sin egen integreringsprosess. Å sette realistiske mål er helt grunnleggende.
- Flere må få muligheter til TOG; TOG må utvides – flere må få delta. Det betyr flere ressurser. «Det er mye jobbing på få personer for TOG-konsulentene,» sier én av samarbeidspartnerne. I og med at flere blir tilsatt, kan man sette av mer tid til tiltaket.

5.2.2.1 Organisering

- Aktørene og TOG-konsulentene må tidligst mulig inn i soningen for å kartlegge og organisere nettverk og ressurser. Man må også ha flere ressurser til de ulike fasene.
- TOG har overtatt mye av arbeidet i fengslene, noe som letter arbeidet for de andre etatene.
- De ulike instansene må starte opplegget tidlig under soningen. Prosessen sees i et helhetlig perspektiv relatert til de mulighetene og begrensningene som er. Mye kan gjøres med utgangspunkt i det nåværende systemet. Det er nødvendig å skape en felles kultur i og for engasjementet. Dette kan være vanskelig med de korte dommene.
- Helhetsperspektiv på integreringsprosessen er viktig. Man må unngå fragmentering og sektorisering.
- Tidsressurs: «Mer tid er nødvendig,» hevder flere av samarbeidspartnerne. Det gjelder særlig i forbindelse med samarbeidet, men også ut fra den enkelte fagpersons spesialoppgaver i tiltaket. Mer tid vil også bedre effektiviteten.
- Det er viktig å sette fokus på soningens innhold og form.
- Bolig, økonomi, helsegivende tiltak og arbeid må fort på plass. Det samme gjelder opplegg relatert til rusproblematikken.
- «Aetat må inn så tidlig som mulig,» betoner konsulentene fra Aetat. Aetat må dessuten jobbe for å få flere arbeidsgivere interesserte.
- Prinsipielt og praktisk sett: For at integreringen skal bli bedre må forvaltningssamarbeidet bli det. Flere viser til beslutningsmyndighet for sosialkontorene og mer effektiv tilrettelegging derfra.
- Samarbeidet mellom de ulike instansene kunne ha vært bedre i en del tilfeller – for eksempel koordineringen mellom Sandaker og Aetat. «Også samarbeidet mellom GVO og fengslene kan bli bedre,» betoner enkelte.
- Tilbudet må utvides til kvinner.
- Enkelte av samarbeidspartnerne foreslår at samarbeidet mellom fengslene blir bedre. Overgangsfengslene er viktige i opplegget.
- Både eksternt- og internsamarbeidet kan styrkes og kreativt utfoldes på enkelte områder.
- Daglig kontakt er av stor betydning.

5.2.2.2 Kunnskaper/kompetansebehov

- Det er viktig med ulik kompetanse for dette arbeidet, og nødvendig med spesialkompetanse. Faglig sett har det vært snakk om trening i samtaleteknikk, konsekvenspedagogikk, systemisk tenkning, konfliktløsning osv., men også kunnskap i kriminologi, stoffproblematikk og avvikssosiologi.

5.2.2.3 Ansvarsgrupper

For noen ansvarsgrupper vil flere punkter være aktuelle, for andre er det få av innspillene som er relevante. Følgelig må lista oppfattes som en kontrollpresisering:

- Brukerperspektivet må sikres. «De som sitter der, må ikke kjøre over deltakeren».
- Det slås samlet fast at ansvarsgruppene har en viktig funksjon, men spørsmålet er om de kan organiseres annerledes og etter mer fleksible prinsipper.
- Ansvarsgruppene er viktige og funksjonelle, men de enkelte fagområdene må få mer beslutningsmyndighet (gjelder særlig sosialkontorene).
- Ansvarsgruppenes fleksibilitet må vurderes. Forståelsesgrunnlaget kan være forskjellig, og da på en måte som begrenser framfor muliggjør fleksibiliteten i arbeidet.
- Særlig sosialarbeider-informantene ønsker formøter før ansvarsgruppemøtene der man klargjør arbeidsdelingsbetingelser, bli enige om forståelsesrammer - begrepstydeliggjøring og funksjonsavklaring.
- Lovverket som skal anvendes, må avklares på forhånd. Informantene ønsker dessuten en tydeliggjøring på de gjensidige forventningene man kan ha til de ulike samarbeidspartnerne. De sosialfaglige perspektivene må komme sterkere inn; det må ikke bare være snakk om økonomi. Det må skapes et minste multiplum som samarbeidsbasis i den konkrete saken. Her har TOG avdekket viktige sider av virksomheten.
- Visse spesialproblemer må løses – bl.a. i forhold til forståelsen av rusproblematikken.

6. TOG-KONSULENTENES INNSPILL OG VURDERINGER

Dette kapitlet vil dreie seg om konsulentenes oppfatninger av TOG. Vi vil presentere noen av konsulentenes betraktninger i form av positive og negative innspill og vurderinger. Igjen viser vi til *Sluttrapporten* og dens mer systematiske og dyptpløyende presentasjon. Hva gjelder metode og teori, vil vi her bare trekke fram noen viktige poenger.

6.1 Metode og teori

Konsulentene har fått frie hender til å utvikle metodikk og teoretisk fundament for arbeidet. Erfaring, praksis, metode og teori har utviklet seg i en prosess, hvor det gjennom evalueringen av tiltaket har vært god dialog mellom konsulentene og forskerne. I startfasen av tiltaket var det enkelte uenigheter omkring arbeidsmetode – noe som bl.a. skyldtes konsulentenes ulike bakgrunner. Etter hvert mener konsulentene at de jobber etter en systemteoretisk tilnærming og en form for konsekvenspedagogikk, hvor miljøarbeid og sosialfaglig arbeid er viktige faktorer.

Konsulentene har utviklet et omfattende kartleggingssystem tilpasset den enkelte deltakerens problemer, sosiale situasjon og behov. De har trukket et skille mellom det sosiale nettverk og det faglige. Arbeidet har krevd omfattende dokumentasjon og skriftlig oppfølging – noe som konsulentene sier har vært tids- og ressurskrevende. Likevel har dette vært nødvendig, særlig fordi det har bidratt til bevisstgjøring og gitt tiltaket en funksjonell verdi. Arbeidet har således gitt seg utslag i at nettverksbyggingen etter en viss tid har ført til en effektivisering av tiltakets ulike deler.

6.2 Samarbeidskultur – eksterne og interne aktører

Det har vært en utvikling i forhold til samarbeidet mellom de ulike aktørene. Samspillet mellom de ulike internaktørene (dvs. friomsorgen, fengsel, regionen og de involverte fra disse instansene) har i perioder vært preget av uenighet. Det har vært enkelte faglige og praktiske motsetninger - noe som er logisk i en slik prosess. Ettersom tiltaket har skridt fram, er motsetningene blitt mindre og det har etablert seg et fellesskapsperspektiv. I forlengelsen av dette har det vokst fram nye konstellasjoner og tilrettelegginger som gjør tiltaket særegent og overskridende, særlig med tanke på den helhetlige arbeidsmetoden.

Som andre har påpekt tidligere, mener også konsulentene at samarbeidet med ulike instanser har variert i kvalitet, og til tider båret preg av å være personavhengig. Særlig enkelte sosialkontorer har vært vanskelige - dette gjelder både de interne organisatoriske begrensningene ved kontorene, og enkeltpersoners relasjoner til TOG-deltakerne. Samarbeidet med Aetat og GVO har vært bedre, særlig etter at Aetat ble etablert i Oslo fengsel med konsulenter.

TOG-konsulentene har tydeliggjort visse tiltak som kunne bedret samarbeidet. De kan oppsummeres som følger:

- Et ønske om at trygdekontor, sosialkontor og Aetat hadde vært samlet på ett sted (jf. KrAmi-modellen). Dette ville gjort bl.a. ansvarsgruppemøter lettere å gjennomføre. Informasjonsflyten ville også trolig gått lettere.
- Oslo fengsel skulle ha hatt ett bindende og forpliktende samarbeid med Oslo kommune.
- Arbeidsgruppearbeidet burde ha vært obligatorisk.

6.3 Endringer og forsterkende tiltak

Det er altså mange positive sider ved TOG. Her skal vi imidlertid si noe om hva konsulentene mener kan endres og hvilke tiltak (grep) som kan gjøres for å bedre TOG. Vi skiller mellom organisatoriske og praktiske innspill:

6.3.1 Organisatoriske innspill

- Det viser seg å være problematisk og bare jobbe med TOG på dagtid.
- Samarbeidet mellom konsulentene og enkelte sosialkonsulenter har i perioder gått tregt.
- Det interne samarbeidet med andre aktørgrupper i kriminalomsorgen har i perioder vært noe tregt. Særlig i begynnelsen av tiltaket var det forvirring i forhold til roller og funksjoner mellom friomsorgsarbeiderne, TOG-deltakerne og samarbeidspartnerne. Dette løste seg etter hvert.
- Nettverkssamarbeidet er viktig, men det har vært mange samarbeidspartnere å forholde seg til – derav også mange forventninger.
- De betoner at det er nødvendig at opplegg som TOG har et budsjett for mer hverdagsrette- de tiltak.
- Det har vært «ensomt» å jobbe i et tiltak med bare to tilsatte, og tiltaket har vært «sårbart» med så få tilsatte. Dette har man merket ved sykdomsfravær og ved at den ene konsulenten sluttet.
- Et grunnleggende problem var at lønnsforskjellen var stor (åtte lønnstrinns forskjell) mellom konsulentene. Dette ble imidlertid løst etter hvert.

Som vi ser er det noen innspill som viser at organiseringen har utviklingsmuligheter. Samarbeidet mellom konsulentene i TOG og sosialkonsulentene i Oslo fengsel har ikke vært uproblematisk. Noe av årsaken ligger i at sosialkonsulentene og andre involverte samarbeidspartnere, har for liten kunnskap om TOG. Samtidig kunne informasjonen fra TOG-ledelsen trolig vært bedre. I slutten av den siste fasen har dette bedret seg. TOG-konsulentene er blitt flinke til å markedsføre seg.

Samarbeidet mellom interne og eksterne har i perioder gått tregt. Noe av årsaken har ligget i at de enkelte til å begynne med ikke hadde avklart sine roller. Samtidig tok det noe tid å få på plass nettverkssamarbeidet. TOG-konsulentene har jobbet hardt med dette, og fått dette til på en meget tilfredsstillende måte. Tiltaket synes å ha blitt mer rasjonelt, noe som har ført til at konsulentene har fått tid til å jobbe mer med løslatelsesarbeid, miljøarbeid og utvikling av metode og teori. Et annet periodevis alvorlig organisatorisk problem, er sårbarheten ved å bare ha to konsulenter tilgjengelig. Dette er uheldig i de tilfeller den ene faller bort av forskjellige grunner.

6.3.2 Praktisk-faglige innspill

- I den første fasen av tiltaket slet konsulentene med en rekke praktiske problemer på grunn av dårlig tilrettelegging. De manglet rekvisita for hverdagspraksisen. Eventuelle nye opplegg og tiltak må sikre denne materielle basisen på forhånd, eller i den helt innledende fasen, slik at det ikke oppstår tidsproblemer på grunn av praktisk treghet.
- Den skriftlige dokumentasjonen har vært tidkrevende, men oppsummeringen er likevel at dokumenteringen har vært nødvendig og svært viktig både for arbeidet og utviklingen av tiltaket.
- Konsulentene betoner at de sliter med å finne fram til fullgode løsninger relatert til rusproblematikken.
- Boligproblematikken har i visse situasjoner vært vanskelig å løse. Problemer må selvsagt knyttes til den enkelte deltakerens livssituasjon og ulike tiltak relatert til ham, men også til

holdninger man møter på boligmarkedet.

- Av mer konkrete problemer betones det at arbeidet med tannhelseproblematikk og kjørekort må løses på en bedre måte i praksis.

Av de praktisk-faglige innspillene ser vi at det var en del problematiske forhold, spesielt i den første fasen av tiltaket. Tilretteleggingen er blitt mye bedre, men konsulentene (og andre involverte) sliter med å finne solide løsninger i forhold til rusproblematikken og bolig-situasjonen. Dette er viktig, siden rusproblemene blant deltakerne er betydelige, og som tidligere nevnt, understreker flere av deltakere en sammenheng mellom rus og kriminalitet. Tannhelseproblemer viser seg å være av omfattende art. Dette har også andre undersøkelser vist, bl.a. FaFo-undersøkelsen fra 2004.

Koordineringen av arbeidet i TOG er avgjørende for å få til et godt grunnlag for rehabilitering og del-habilitering, og er en forutsetning for å få til en god integrering. Avslutningsvis har vi derfor satt opp hva konsulentene mener generelt sett kan styrke koordineringen:

- Gjensidig hospiteringer.
- Aktiv bruk av ansvarsgrupper.
- Tettere institusjonelt og faglig samarbeid.
- Kompetanseheving.
- Bruk av hverandres program-instruktører.
- Økt prioritering av arbeid med prøveløslatte i friomsorgen.
- Fengslene bør konferere bedre og mer inngående med friomsorgen i utarbeidelsen av vilkårene for møteplikten til de prøveløslatte.
- Det vises også til det historiske faktum at det har funnet sted en historisk bevegelse der «fengslene har blitt mer sosialfaglig fokusert på det arbeidet som utføres i fengslene, mens friomsorgen har gått den andre veien, fra å være veldig fokusert på det sosialfaglige til å utøve en sterkere kontrollfunksjon» (R. Espedal, friomsorgsleder i Oslo).
- Tilgang på KOMPIS fengsel og friomsorg.
- Konsulentene må ha den koordinerende hovedoppgaven. Det er også ønskelig med bedre samordnende effektivitet og kvalitet i samarbeidet med særlig enkelte av hjelpeinstansene/fagpersonene.

7. FORSKERNES SAMMENFATTENDE KOMMENTARER

Kapitlet tar sikte på å oppsummere TOG som tiltak, og evalueringen av det som har kommet fram i de ulike delene. Utgangspunktet er de opprinnelige målsettingene med tiltaket (jf. s 10), de samme som forskerne har hatt som ramme for evalueringen:

1. *Tiltakets hovedmål er i løpet av straffegjennomføringen å bidra til en reduksjon i kriminaliteten hos en gruppe lovbrøtere som begår mange og hyppige lovbrudd.*
2. *Tiltaket er en del av fagutviklingen i kriminalomsorg i fengsel og bygger på Kriminalomsorgsmeldingen og den nye straffegjennomføringsloven.*
3. *Faglige målsettinger er å utarbeide tiltak, utvikle fag- og arbeidsmetoder overfor gruppen gjengangere som utgjør en stor del av kriminalomsorg i fengslenes/anstaltenes arbeidsfelt og utfordringer.*
4. *Organisatorisk målsetting er å prøve ut nye samarbeidsformer mellom kriminalomsorg i anstalt/fengsel og friomsorgen.*

Hammerlin & Larsens seks analytiske komponenter («menneskesyn», «metode», «teori», «praksis», «etikk/moral» og «ideologi») er benyttet i evalueringen, både i *Delrapport 1* og i *Sluttrapporten*. Hele tiltaket studeres og vurderes ut fra disse komponentene, og de anvendes på en grundig og mangfoldig måte.

7.1 Om reduksjon av kriminaliteten

Evalueringen har delt denne målsettingen inn i to: 1) De empiriske funnene, og 2) problematisering av de empiriske funnene. Her vil vi konsentrere oss om problematiseringen. Det er en usikkerhet knyttet til registreringene som er foretatt – både de som forelå og de som er blitt foretatt i denne evalueringen. Mørketallene er trolig store når det gjelder ikke-registrert kriminalitet og stoffbruk, og mer omfattende enn hva som kommer fram.

Som nevnt tidligere er de aller fleste av TOG-deltakerne mennesker som sliter med svært store problemer i forhold til rusmidler i tillegg til flere andre vanskeligheter - bl.a. mangelfull utdanning, problemer på arbeidsmarkedet, vanskelig boligsituasjon og et nettverk som ofte bare består av venner i det kriminelle miljøet. Dette er noen av flere elementer som viser seg å være avgjørende for hvorvidt de klarer å integreres i samfunnet, og i forlengelsen av det, avstå fra å begå ny kriminalitet.

I vårt materiale er det ni personer som er siktet etter løslatelse. Seks av disse har fått en siktelse som er rusrelatert. Ti personer har registrert nytt stoffmisbruk etter løslatelse. Som vi ser er det relativt mange som faller tilbake til rusbruk eller kriminalitet. Det er likevel slik at fem personer ikke er registrert med nytt stoffmisbruk etter løslatelse. Alle disse hadde et omfattende misbruk av amfetamin og heroin. Intervjuene vi foretok forteller oss at enkelte klarer på en bedre måte å kontrollere sitt narkotikamisbruk etter å ha vært med i TOG. Det vil likevel være usikkerhet knyttet til de empiriske funnene.

Å registrere kriminell aktivitet er vanskelig. Mørketallene er store, noe som trolig også er tilfelle i vår evaluering. Det som er gjennomgående er at de fleste relaterer sin kriminalitet til stoffmisbruk og livssituasjon. Stoffmisbruket er eksistensielt og sosialt betinget samtidig; den enkelte føler tilhørighet til et miljø som han føler seg hjemme i, som også er et sted hvor han kan etablere sosiale bånd og få muligheten til å oppleve anerkjennelse og status. Flere gir inntrykk av at rusmiljøet - eller rettene, den subkulturen den enkelte er en del av - gir en slik trygghet som de ikke finner ellers i samfunnet.

Som vi har vært inne på, vanskeliggjør rusmisbruket integreringsprosessen. Rusmisbruket fremmer faren for tilbakefall og ytterligere avsondring fra samfunnets sosiale arenaer. Det er derfor viktig å jobbe konstruktivt med overgangen mellom fengsel og det utenforliggende samfunn - som flere av ekspertene og andre vi har intervjuet påpeker. Noe av problemet som flere trekker fram, er mangel på kunnskap omkring rusmisbruk og de sosiale komponentene som knytter seg til dette. Problemomfanget er komplekst og viser at det eksisterer ulike behov og motiver for hvorfor den enkelte ruser seg. Det er derfor viktig å sette seg grundig inn i flere sider av problematikken; dette være seg forståelsen av de situasjonelle, sosiale og strukturelle betingelsene, og samtidig inkludere de individuelle behov og motiver for rusmisbruket. TOG-konsulentene har bidratt langt på vei i dette arbeidet, men den sosiologiske, sosialpedagogiske og sosialpsykologiske forståelsen av problematikken er ikke tilstrekkelig ivaretatt. Her mener flere at det er viktig å trekke inn fagmiljøer og eksperter på de enkelte områdene. Det er også sentralt at de som jobber med denne problematikken til enhver tid oppdateres på den kunnskapen som produseres.

7.2 Tiltak som fagutvikling – offentlige dokumenter og føringer

Evalueringen viser at det på flere nivåer jobbes ut fra denne målsettingen i TOG. Dette gjelder både på individ-, gruppe-, institusjons- og regionsnivå. Alle er bevisst målsettingen, og det jobbes formelt, uformelt og i praksis ut fra målet om faglig utvikling.

Nedenfor har vi samlet positive erfaringer med TOG som fagutvikling. Derne har vi satt opp noen problematiske erfaringer som det må jobbes videre med i TOG.

7.2.1 Positive erfaringer

Det er gjort en rekke positive erfaringer med arbeidet i forhold til TOG på alle nivåer. Når det gjelder målsettingen om at tiltaket skal være en del av fagutviklingen i anstalt (fengsel), og skal bygge på *Kriminalomsorgsmeldingen* og straffegjennomføringsloven, viser arbeidet med TOG stor grad av lojalitet til dette. TOG har også fulgt andre retningslinjer, føringer og strategiplaner på en tilfredsstillende måte. Det er likevel slik at TOG overskrider enkelte av dokumentenes initiativer, noe vi kommer tilbake til. I det følgende oppsummerer vi noen sentrale sider ved målsettingen om fagutvikling:

- Idégrunnlaget i seg selv er positivt. Både i målsettinger og delmålsettinger har organiseringen av tiltaket tatt hensyn til diverse dokumenter som har vært rettleidende i forhold til framdriften av tiltakets ulike deler (faser).
- TOG arbeider helhetlig. TOG har gjennomgående et perspektiv som aktiviserer og koordinerer ulike tiltak på forskjellige arenaer hvor en rekke aktører deltar.
- Gjennom tiltakets ulike faser har konsulentene utviklet en egen metodikk, organisering og praksis som dekker målsettingen. Metodisk og teoretisk har konsulentene hentet inspirasjon

og ideer fra systemteori, miljøarbeid, konsekvenspedagogikk og sosialt arbeid generelt. Metodene har manifestert seg i og gjennom prosessen.

- TOG har ulike faser; inntaksfasen, soningsfasen, løslatelsesfasen (prøveløslatelse fra fengsel), møtepliktsfasen (i friomsorgen) og avslutningsfasen. I alle fasene arbeides det på ulike arenaer med forskjellige aktører (samarbeidspartnere), som bidrar i arbeidet.
- Det er særlig fra soningsfasen og fram til avslutningsfasen at samarbeidspartnerne er involverte, og det er i denne perioden forberedelsen til samfunnet utenfor skal gjennomarbeides, spesielt med tanke på integrering. Den strukturelle tilretteleggingen er viktig. Det må likevel understrekes at de strukturelle og organisatoriske tilretteleggingene varierer - samarbeidspartnerne har forskjellige utgangspunkt, særlig mht. ideologi og kultur/organisering – noe som medfører enkelte vanskeligheter i integreringsarbeidet. Videre arbeider aktørene under ulike betingelser (organisatoriske, institusjonelle, økonomiske og materielle), og kan av den grunn yte et noe variabelt bidrag i integrerings- og re(/del)habiliteringsarbeidet underveis. TOGs målsetting, til tross for at det kan oppstå kontroverser, er å etablere et tverrfaglig og institusjonelt samarbeid. Forvaltningssamarbeid forutsetter kunnskap om hverandres virksomhet, og TOG-konsulentene har opparbeidet seg en grundig og omfattende kunnskap om samarbeidspartnerne og deres virksomheter.

Det må understrekes at den kunnskapsproduksjonen som TOG gjennom flere år har bidratt til, gir kriminalomsorgen en generalisert verdi i integreringsarbeidet. Kunnskapen vil også være verdifull i forhold til andre konkrete tiltak og programmer som drives i regi av kriminalomsorgen. Det neste underkapitlet vil peke på noen problematiske erfaringer og innspill som TOG og de gjeldende aktører må jobbe videre med.

7.2.2 Problematiske erfaringer

TOG har altså en rekke samarbeidspartnere på ulike nivåer. Det er varierende hvor involverte disse er, men likevel forutsetter forvaltningssamarbeidet en viss form for konsensus omkring sentrale anliggender. Under har vi skissert enkelte områder som framtrer som problematiske og som TOG og de andre involverte må ta til etterretning:

- Aktørene i TOG arbeider etter ulike institusjonelle, organisatoriske, faglige, teoretiske og ideologiske modeller, og vil av den grunn ikke alltid like enkelt la seg forene. Vi har særlig påvist problemer i forhold til enkelte sosialkontorer. Dette viser seg først og fremst gjennom TOG-deltakernes møte med sosialkonsulenter som ikke klarer å skape gode relasjoner (av organisatoriske, økonomiske og individuelle årsaker), og i forlengelsen av dette, ikke har gitt den hjelp som behøves. Det har også vært vanskeligheter i samarbeidet mellom fengselet og friomsorgen. Dette har bedret seg etter hver som tiltaket har utviklet seg. Det er viktig å presisere at fengselet og friomsorgen i et historisk perspektiv skiller seg vesentlig fra hverandre. Kriminalomsorg i frihet (senere friomsorgen) er relativ ny av dato, mens fengselet som institusjon er mye eldre. Fengselet har hatt strengere kontroll og disiplin, mens friomsorgen i større grad har hatt en sosialfaglig ramme om sin virksomhet. Det må poengteres at etter innføringen av den nye straffegjennomføringsloven, har fengselet myknet noe opp, mens friomsorgen har fått en større grad av kontroll og etterrettelighet med direkte innflytelse på sanksjonerings (brudd), og kan avbryte straffegjennomføringen i et langt større omfang enn tidligere. Fengslene på sin side har innført flere sosialfaglige stillingshemler, og er samtidig blitt mer klar over de uheldige sidene ved innsperlingen. Dette har ført til utvidede tilbud, først og fremst i form av en rekke påvirkningsprogram. Således har friomsorgen nærmet seg

fengselet og fengselet nærmet seg friomsorgen. Samarbeidet mellom friomsorgen og fengselet er også preget av at friomsorgskonsulent(e) og fengselskonsulent(e) har ulik faglig og teoretisk bakgrunn. Dette har, særlig i startfasen, medvirket til uenigheter og stridigheter mellom konsulentene. Gjennom utviklingen av tiltaket (prosessen) har disse problemene blitt betydelig mindre, og TOG har klart å finne fram til et metodisk og teoretisk fundament.

- Flere av de som vi har intervjuet, trekker fram mangel på beslutningsmyndighet hos enkelte fagfolk i ansvarsgruppemøtene. Dette oppleves som et hinder i arbeidet med den enkelte.
- Det er viktig at kreativiteten i nettverksarbeidet utvikles, og det er avgjørende å unngå «sjablonger». Dette er av betydning i forvaltningssamarbeidet og kan gi bedre effektivitet og mer tid til sosialfaglig og samtalerett arbeid med deltakerne. Et grundig nettverksarbeid vil også føre til at brukerperspektivet styrkes ytterligere.
- Det er et ønske om at flere innsatte må få muligheten til å delta i TOG. Dette forutsetter selvsagt ytterligere ressurser og flere involverte medarbeidere. Samtidig er det behov for å jobbe med deltakerne ut over normal arbeidstid. Mange deltakere ytrer et slikt behov, særlig etter prøveløslatelsen. Som vi tidligere har diskutert, og som levekårsundersøkelsene og andre forskningsrapporter viser, er det nettopp fritiden som fortoner seg som en kritisk fase. Denne problematikken er særdeles viktig når TOG ikke lenger er involvert. Som tidligere poengtert, men som ikke kan nevnes for ofte, er løslatelsen fra fengsel og tidspunktet når TOG ikke lenger er involvert, kritiske faser for den enkelte. Dette viser at tilrettelegging og oppfølging er grunnleggende for integreringen. Kriminalomsorgen har ikke myndighet til å følge deltakerne videre etter endt soning av dommen (endte tid), men det gis et tilbud om en viss oppfølging for de som frivillig går inn for dette. Her vil det være av betydning hvor godt forvaltningssamarbeidet har fungert gjennom tiltaket og hvorledes sentrale samarbeidsaktører stiller seg i forhold til oppfølging etter at TOG ikke lenger er involvert.

7.3 Faglige målsettinger

De faglige målsettingene er videreføringer av målsettingen om faglig utvikling. Det er en sammenheng mellom fagutvikling og de målsettingene som kriminalomsorgen retter seg inn mot i utarbeidelsen av tiltak og arbeidsmetoder. Målsettingen er ikke ny; det har i mange år blitt drevet et systematisk arbeid med å innføre en rekke programmer og tiltak i norsk kriminalomsorg. TOG er et slikt tiltak. Både på forhånd og i løpet av prosessen er det blitt foretatt strategiske analyser og ressursdisposisjoner; tiltakets ansvarlige og flere involverte aktører har gjennomført analyser av kriminalomsorgens faglige og institusjonelle omgivelser. Det ble utarbeidet forhåndsanalyser av de problemene den enkelte deltaker erfaringsmessig ville møte i omverdenen under og etter soning. På bakgrunn av dette ble det utformet et konsept. Vi vil kort gå inn på positive og problematiske erfaringer i forhold til målsettingen om faglige målsettinger og utvikling av fag- og arbeidsmetoder.

7.3.1 Positive erfaringer

Det er en rekke positive erfaringer som er blitt høstet fra tiltaket med tanke på det faglige innholdet. TOG har endret seg på mange måter i prosessen, og det er naturlig at erfaringer og innspill fra ulikt hold har påvirket og vært med på å styre utviklingen. Likevel er det viktig å få fram at konsulentene over tid har utarbeidet og konkretisert det faglige innholdet, hvor kanskje det mest framtrepende er TOGs egen metodikk og arbeidsmåte (praksis). TOG arbeider helhetlig og etter et brukerperspektiv, og er kanskje enestående i norsk kriminalomsorgssammenheng. Vi tenker da bl.a. på tiltakets unike nettverksarbeid og forvaltningssamarbeid, den tette oppfølgingen av deltakerne, og hvordan konsulentene har klart å forene flere metoder

samtidig som de har satt sentrale begreper i fokus for arbeidet. Forskerne har vurdert tiltaket ut fra de seks tidligere nevnte analysekomponentene (jf s. 23 og 53). Komponentene er aktivt blitt anvendt i deler av evalueringen - dette gjelder både på individ, gruppe, institusjons- og organisasjonsnivå, samt i samhandlingen mellom aktørene:

- Gjennom hele prosessen har det vært en bevisstgjøring og analyse av avdelingenes og samarbeidspartners institusjonelle tjenester og faglige ressurser, både hva gjelder muligheter og begrensninger. Prioriteringer, både før og i løpet av prosessen, er blitt foretatt etter samfunnets, kriminalomsorgens, de enkelte deltakernes og andre involverte parter behov.
- TOG er gjennomført over en lengre periode i et prosessuelt perspektiv. Tiltaket var i utgangspunktet ment å avsluttes tidligere. Det samme gjelder evalueringen. Tiltaket kom noe senere i gang enn hva som var planlagt, noe evalueringen er tilpasset i forhold til. Forsinkelsene er godkjente av FoU-lederne på KRUS.
- TOG representerer en faglig intern- og eksternrettet tiltakskjede ut fra et brukerperspektiv. Dette kommer til uttrykk ved at tiltaket skal være med på å motvirke ny kriminalitet, som understrekes gjennom kriminalomsorgens virksomhetsidéer og overordnede arbeidsmål.
- TOG er et gjennomgående strukturert miljø- og sosialfaglig tiltak, som gjennom en prosess har utviklet en faglig konsensus og syntese mellom det fengselsfaglige og det sosialfaglige.

7.3.2 Problematiske erfaringer

Som vi har vist, går mandatets målsettinger mye over i hverandre. De problematiske erfaringene som vi nevnte under pkt 7.2.2, vil på flere områder også være aktuelle her. Det er i tillegg noen elementer som spesielt er verdt å kommentere her:

- God kommunikasjon er en grunnleggende forutsetning for å gjennomføre endringsarbeid som inkluderer flere aktører. I gjennomgangen av samarbeidspartners og TOG-konsulentenes innspill og vurderinger, ble det påpekt visse kommunikasjonsproblemer. Disse problemene gjorde seg først og fremst gjeldende i tiltakets første fase, men er også et av flere problem i andre fase, fortrinnsvis der ulike fagmiljøer med sine egne metoder og ideologier skal fremme sine synspunkter og holdninger. Det som syntes å være den største utfordringen i fase 1 (delvis også i fase 2), var å opparbeide konstruktive samarbeidsformer mellom fengselet og friomsorgen. Dette kommer vi noe nærmere inn på i neste kapittel. Her vil vi nevne at informasjonsflyten ikke har vært tilstrekkelig god. Både friomsorgen og fengselet har sine særegne måter å jobbe på, og har ikke noen historisk tradisjon for et tett samarbeid. Den nye straffegjennomføringsloven har lempet noe på dette skillet. TOG-konsulentene har imidlertid klart å opparbeide seg gode kommunikasjonskanaler med de fleste samarbeidspartnerne. Dette har i følge konsulentene tatt lang tid, men vært verdt ressursbruken.

7.4 Om samarbeidsform - Menneskesynet

Slik tiltaket har utviklet seg, har det fått en konsistent faglig, teoretisk, metodisk, praksisrelevant og ideologisk form hvor menneskesynet står sentralt. Dette er også noe som har utviklet seg over tid. Menneskesynet bygger på at ethvert individ har sin egen erfarings- og kunnskapskapital som den enkelte kan anvende på en positiv eller negativ måte. Brukerperspektivet er en vesentlig del av arbeidet; deltakerne behandles som et subjekt og ikke som et objekt for behandling. Dette stiller kommunikasjonsmessige krav til hjelpere, bl.a. fordi empati og perspektivbytte blir nødvendig i prosessen: Det er avgjørende å kunne sette seg inn i den enkeltes sosiale situasjon og livsbetingelser for å hjelpe vedkommende i arbeidet med å endre atferd.

8. EPILOG

Vi vil avslutningsvis tydeliggjøre noen sosiologiske innspill. Ikke minst har evalueringen vist at deltakergruppa har omfattende vanskeligheter på en rekke områder. Særlig framtrædende er et betydelig rusmisbruk og kriminalitet, men vår undersøkelse viser også til at problemomfanget framtrer på ulike arenaer i det sosiale liv. Dette kompliserer tilværelsen for den enkelte og for dem som jobber med dette til daglig. TOG er viktig som et deltiltak i en helhetlig prosess som påvirkes av omverdens forhold til den enkelte og den enkeltes forhold til omverden og seg selv.

Spørsmålet om menneskesyn og forholdet mellom individ og de sosiale og samfunnsmessige betingelsene som den enkelte lever under, ble tidlig diskutert i tiltaket (se *Delrapport 1*). Dette forholdet ble også et viktig utgangspunkt for den fagideologien, det teoretiske perspektivet og den metoden som TOG-konsulentene etter hvert utviklet og valgte for sitt arbeid. I arbeid med mennesker i fengsel står man alltid i fare for å bli enten for individualiserende eller for sosiologiserende når man skal forstå og forholde seg til den enkeltes problem. Individualiseringer (psykologisme, mentalisme/kognitivism, moralisme) tenderer å unnlåte samfunnsmessige forklaringer, mens holistiske forklaringstyper overser individets betydning. TOG prøver å forene denne dualismen, og har funnet fram til en teoretisk, metodisk og praktisk tilrettelegging som ser individ og samfunn i et innvendig forhold ¹⁴.

8.1 Noen sosiologiske refleksjoner

Mange av deltakerne i TOG er sterkt eksistensialistisk preget av stoffproblemene de sliter med (og tilhørende subkulturer). Også fengselsoppholdene og institusjonalisering som følge av dem, er et problem. Forholdet mellom fengselslivet og livet utenfor murene er vanskelig. Institusjonene er ofte mål-middel-rasjonelle og fag-profesjonelt preget, og da særlig knyttet til instrumentelle handlinger og rasjonelle valg. De institusjonaliserte og organiserte systemene fungerer gjennom bestemte styringsmedier (jf. modell- og profesjonsmakt) og økonomiske styringsformer, mens hverdagsverdenen eller livsformene er alt det som omgir oss og som angår vår «gjøren og laden», og som vi daglig bygger våre liv (kultur) på. Flere av de aktørene som den enkelte deltaker må forholde seg til, tilhører passivt det vi kan kalle system«verdenen» ¹⁵ – med sin egen logikk, kravstrukturer, grunnbetingelser og rollepregede aktøraktiviteter. Dette kommer til uttrykk i intervjuene. Mange tiltak som settes i verk skjer dessuten på systemets/ systemaktørernes premisser, og kan lett bli fremmedgjørende for den enkelte deltaker i forhold til integreringskravene som stilles til hverdagsomgivelsene. Spørsmålene blir da i hvilken grad og på hvilken måte hverdagsverdenen kan bli en viktig arena for den enkeltes integrering, sosiale integritet og identitet, og hvordan hverdagsverdenen kan bli en arena for utvikling av sosial trygghet og nærhet i relasjon til andre.

Flere av deltakerne sier at de er ensomme og marginaliserte, og at de har lite kontakt med andre mennesker som ikke er nær familie eller venner i subkulturen. Flere nevner også de profesjonelle hjelpearbeiderne knyttet til ulike institusjoner som en del av sitt nettverk. Vi vil derfor trekke frem følgende problemstilling til diskusjon: TOG åpner for at man skal arbeide med både den

¹⁴ Om å se individet i samfunnet og samfunnet i individet, samt en kritikk av ensidige tilærminger, se Hammerlin, (1994), Hammerlin & Schjelderup (1994) og Hammerlin & Larsen (1997/2003).

¹⁵ Fri omskrivning av J. Habermas.

enkeltes hverdagsverden og system«verden», men det er stort sett de profesjonelle koordinatorene fra system«verden» som TOG samarbeider med. Man kan anta at konsulentene har den praktiske og metodiske hovedtyngden i systemvirksomhetene, da det er denne delen av integreringsfeltet man har mest kunnskaper om og forholder seg mest metodisk-relevant til - selv om konsulentene arbeider svært mye på praksisfeltet med integrering relatert til familie, bolig og arbeid. En noe annen vinkling på integreringsstrategien synes derfor nødvendig.

Andre viktige problemer i en integreringsprosess behandles av KRUS-forskeren og psykologen Charlotte Mathiassen. Hun karakteriserer frihetsstatusen som «fra fængsel til delvis frihed» (Mathiassen 2001 s. 723), eller som et liv i en litt friere tilværelse. Man er bl.a. bundet av visse forutsetninger og kontrollformer, og den enkelte løslatte kan også i mange sammenhenger møte holdninger og væremåter hos andre mennesker som kan være svært desintegrerende og stigmatiserende. Den løslatte vil derfor forsøke å velge noen strategier for å oppnå aksept og unngå stigmatisering. Mathiassen viser til T. Kolind som bruker begrepet den løslattes «betingede accept», som betyr: «en kulturell viden om, hvordan man forholder sig til folk, der er «anderledes», og om hvordan man som afviger bør opføre sig.» (Kolind 1999 s. 57).

En betinget aksept vil si at den løslatte alltid står i en latent fare for å bli utstøtt; slik sett internaliserer han/hun en ambivalens som kan uttrykke seg i form av et identitetsmessig dilemma som følger den betingede aksepten:

«Manglende sammenhæng og udvikling i ens selvidentitet, den prestigefattige identitet, og oplevelsen af (...) identitetsmæssige vanskeligheder.» (s.56) *Man skal altså navigere i feltet mellem «indordning («normaliseringsprosjekt») og udstødelse»* (Mathiassen 2001 s. 25, som viser til Kolind 1999).

Motsetningen mellom ønsket om innordning og møtet med utstøting, marginalisering og stigmatisering, skaper helt bestemte problemer. Det kan virkelig være vanskelig å navigere mellom disse, og problemene kan oppleves som et sosialt trykk det er lett å resignere overfor¹⁶. Dette er et svært sentralt poeng som viser til tvetydigheten og motsetningen i integreringsarbeidet.

Vi har flere steder i evalueringen poengtert at integrering og sosialisering må skje på ulike arenaer der den enkeltes situasjon, behov og motiv må stå i sentrum for det felles arbeidet, og der den enkelte deltaker ses i et første-person-perspektiv.

Integreringsprosessen er både omfattende og kompleks, og består av ulike delvirksomheter. Mathiassen (2001, 2004) har anvendt og utviklet viktige begreper som gir et godt analyseverktøy for å kunne forstå den kompliserte integreringsprosessen ut fra den enkeltes vanskelige livssituasjon. Teoretisk og metodisk har hun videreutviklet P. Bertelsens (1994) forståelse og begrep om det menneskelige tilværelsesprosjekt:

«Tilværelsesprosjektet fastholdes analytisk som et *primært prosjekt*. Det er en overordnet retning i tilværelsen, som synes at blive styrende for de valg den

¹⁶ Jf. også Hammerlin & Kristoffersen (1998).

enkelte trffer i en konkret tilvarelse med bestemte tilvarelsesmuligheter og begrensninger.» (Mathiassen 2004 s. 338).

Hun bygger videre på Bertelsens poeng om at alle mennesker er i gang med å realisere «stykker» av tilvarelsesprosjekter, men sonder mellom tilvarelsesprosjekter, innskutte prosjekter og delprosjekter. Innskutte prosjekter blir hierarkisk plassert på linje med tilvarelsesprosjektet fordi det, og delprosjekter, kan bli dominerende deler av tilvarelsen.

Mathiassen viser til hvordan de tidligere fangene som hun samtaler med - som har vært under behandling under opphold i dansk fengsel - prøver på hver deres måte å utforme en personlig tilvarelse og foretar valg underveis som åpner for noen muligheter og lukker for andre. Dermed konkluderer hun at de både «ønsker, stræber, oplever behov, utvikler motiver og deltaker i forskjellige kulturelt og historisk utviklede virksomheder» (Mathiassen 2004 s. 338). På basis av sin undersøkelse skiller hun mellom forskjellige prosjekttyper. Disse er på mange måter et godt innspill for vår forståelse av de kompliserte delprosessene i et tilvarelsesprosjekt og i en integrering. Hun sonder mellom:

- *Et normaliseringsprosjekt*, dvs. et tilvarelsesprosjekt rettet mot å leve en samfunnsmessig akseptabel «normal tilvarelse» med ordentlige livsvilkår, arbeid, utdanning, familieforhold osv.
- *Et anerkjennelsesprosjekt* – dvs. et tilvarelsesprosjekt som har som mål å bli respektert som menneske med rett til å bli tatt alvorlig og bli anerkjent som subjekt. Det er «ønsket om blive lyttet til og taget alvorlig som menneske af sig selv og af andre» (Mathiassen 2004 s. 340).
- *Et innkoplingsprosjekt* som karakteriserer et tilvarelsesprosjekt om å «få gang i tilvarelsen» igjen. Dette prosjektet kan sies å være i overensstemmelse med den kriminalpolitiske ambisjonen om at den enkelte skal rehabiliteres og integreres. (Mathiassen 2004 s.341)
- *Et meningsfyldeprosjekt* – dvs. et tilvarelsesprosjekt om å «finde meningen med tilvarelsen efter afsoningen».
- *Et autonomiprojekt* som har som basis et prosjekt om å opprettholde selvbestemmelsen.
- *Et kursskifteprosjekt* som er et tilvarelsesprosjekt om en fengselsfri og kriminalfri tilvarelse.

Mathiassens forståelse og begrepsutvikling gir et rikere og dypere bilde av tilvarelsesprosjektet under og etter en soningssituasjon, og sonderingene kan være et godt verktøy for å bevisstgjøre de ulike retningene den enkeltes integreringsvirksomheter kan ta. De ulike tilvarelsesprosjektenes relative betydning for den enkelte blir sentrale ved siden av de muligheter og begrensninger som personen møter i fengselet og utenfor. Mathiassen poengterer at den enkelte kan være opptatt med flere prosjekter samtidig, og at det kan oppstå et indre dynamisk, vekselvirkende og utfyllende forhold mellom dem, men også motsetninger og ødeleggende konflikter i prosessen. Autonomiprojektet kan for eksempel komme i konflikt med normaliseringsprosjektet, mens kursskifteprosjektet kan komme i konflikt med samfunnsmessige og personlige interesser, behov og motiv. De indre dynamiske eller motstridende betingelsene kan derfor i og under et forløp føre til ulike retninger i et tilvarelsesprosjekt og i en integrerings- og (re)habiliteringsprosess. Det virksomhetsteoretiske perspektivet trekker inn grunnbetingelser for de ulike prosjektene og virksomhetene, både relatert til de begrensninger og mulighetene som er i det sosiomaterielle livet, og i samkvemmet med andre på de ulike sosiale arenaene som den enkelte møter i hverdagen; sentralt er også forholdet mellom den enkelte og omverden, de ulike motivene, behovene og handlingsmessige målene som utvikler og utfolder seg innenfor de gitte betingelsene i prosessen. Som Mathiassen poengterer kan stigmaprosesser og begrensningene

være betydelige og maktfulle, og den enkelte kan oppleve å leve i et eksistensielt fengsel.

8.1.1 Noe om marginaliseringsproblemet

I *Sluttrapporten* betoner vi også problemene med marginaliseringsforståelsen. Halvorsen poengterer at sosialklienter er marginale i den betydningen at deres posisjon er det: «Enkelte av dem er truet av sosial ekskludering, av ikke lenger å bli regnet som fullverdige medlemmer av samfunnet. Motstykket til sosial eksklusjon er sosial integrasjon.» (1996 s. 13). Prosessene bak marginaliseringen er flere og kompliserte, men sier Halvorsen, de «(...) skyldes i hovedsak samfunnets struktur. Marginalisering er et flerdimensjonalt begrep. Vi har:

- Arbeidsmarginalisering
- Levekårsmarginalisering (økonomisk)
- Kulturell marginalisering
- Politisk marginalisering
- Sosial marginalisering.

Det er først når en person er marginalisert på alle disse dimensjonene at vi kan bruke uttrykket sosialt ekskludert. Betegnelsen latent marginal posisjon brukes om personer som er i en potensielt sårbar økonomisk posisjon som er forbigående og ofte skjult, mens personer som er i en vedvarende vanskelig økonomisk situasjon, sies å være i en manifest marginal posisjon» (Halvorsen 1996 s. 13).

Disse ovennevnte og andre faglige forklaringer som er utviklet i det siste vil være viktige redskaper for kriminalomsorgen. Man bør derfor i større grad problematisere integrerings- og rehabiliteringsfaglige perspektiver ut fra det breddetilfanget som er utviklet teoretisk og empirisk. Særlig er dette viktig for opplegg som TOG er eksponenter for. Rent faglig er TOG-konsulentene godt skolerte, men det er sosiologisk, kriminologisk og sosialpsykologisk teori som kan gi impulser til ytterligere forbedring av både teori, metode og praksis som er rettet mot marginaliseringsproblematikkens mangfoldighet. Ikke minst gjelder det når man skal organisere tiltak for den enkelte på ulike sosiale arenaer. Forståelsen av forholdet mellom individ og omverden er grunnleggende, og analyser må foretas på ulike nivåer og med feste i de forskjellige sosiale betingelsene som den enkelte deltaker møter.

Mennesker lever ikke utenfor samfunnet. Å være marginalisert er bare en annen måte å være i samfunnet på (jf. Hammerlin & Schjelderup 1994). Metodisk sett må man derfor satse på metoder og praksiser som tar vare på dette indre forholdet, som både er bevisst de samfunns-messige begrensningene/mulighetene som eksisterer for den enkelte, og som ser den enkelte i en sosial kontekst som en handlende og skapende personlighet.

Likevel kan ikke den enkelte følges opp hvert sekund på dagen. Spørsmålet blir da hvordan deltakeren skal håndtere den vanskelige sosiale situasjonen som oppstår. Flere av TOG-deltakernes tilbakemeldinger viser at livs- og situasjonsmestring må relateres til den konkrete situasjonen den enkelte er i, og til de begrensningene/mulighetene som er der. Man kan ikke på forhånd lære å mestre livet eller situasjoner på en generell og abstrakt måte, f. eks. gjennom pedagogisk eller psykologisk kursvirksomhet. Kurs, programmer og andre opplegg kan imidlertid være nyttige for enkelte fordi de kan gi innspill om nødvendige forebyggende og selv-sensurerende teknikker og refleksjoner som kan brukes i noen situasjoner. Hassels integrerings- og fengselsarbeid, og nettverksopplegg, kan være nyttige som inspirasjon, men også TOGs eget

fundament og nettverksfunderte tilrettelegginger gir inspirasjon til en videreføring. TOG-evalueringen har vist at hverdagen og den kravstrukturen som er der, kan bli en for stor praktisk og sosial belastning for den enkelte. Det er altså ikke uten grunn at flere av de intervjuede deltakerne poengterer behovet for andre mennesker å være sammen med, og at de ser en mulighet i LES (Livet etter soning), KRIS (svensk opplegg), Røde kors' opplegg osv.

TOG-evalueringen og TOG-konsulentenes arbeid har dessuten vist (og dette er aktuelt også med utgangspunkt i konsekvenspedagogikken og virksomhetsteorien) at de ferdighetene og kunnskapene som innsatte har, ikke er unyttige eller ubrukelige; den enkelte er heller ikke ressurs svak. Tvert om, den livskompetansen og de ferdighetene de besitter, kan være til god hjelp på andre arenaer. Ut fra et dynamisk menneskesyn er det også prinsipielt viktig å framheve at ethvert menneske er en handlende og skapende personlighet med store ressurser. Det ressursfattige menneske finnes ikke, men det finnes mennesker som mangler konkrete ressurser i visse livssituasjoner. Mange av disse manglene og behovene er sosialt skapt. Vi har i denne evalueringen kritisk vurdert ensidigheten i enkelte suksesskriterier og suksessbedømmelser ut fra monokausal tenkning (dvs. en eller få årsaker) og såkalte binære effektmålinger. Vi har i vårt metodekapittel også problematisert at effektmålinger er uegnet og kan gi et vrengebilde av det som reelt skjer.

Hvis man bare ser på tallmaterialet om kriminalitet og rus, kan det synes som om TOG har hatt begrenset virkning (se kap. 3 i *Sluttrapporten*). Dette er en feilslutning. Hvis man skal argumentere med tall, noe vi advarer sterkt mot ikke minst fordi et sånt perspektiv uttrykker en generalisert og abstrakt reduksjonisme, viser også et motsatt bilde seg: En stor gruppe av deltakerne har ikke begått nye kriminelle handlinger. Den ensidige tallfokuseringen fanger heller ikke de mange prosessene og det komplekse bildet som påvirker den enkelte i rehabiliterings- eller integreringsprosessen. Intervjuene med deltakerne og aktørene viser også entydig til viktige holdnings- og endringsopplevelser i prosessen. Ikke minst har mange klart å bygge opp både tro på og tillit til det arbeidet som TOG muliggjør. Det er prosessene og retningen for integreringsprosessen som er viktig.

8.2 Helhetstenkning – en forutsetning for endringsarbeid

Vår studie viser totalt sett at et tiltak som TOG er viktig som et deltiltak i en helhetlig prosess og organisering. Dette gjelder også for personens egenutvikling. Hva som får stor eller liten betydning for den enkelte i prosessen, avhenger av deltakerens objektive livssituasjon, sosiale posisjon samt personlige og kollektive behov. Det avhenger også av den subjektive behovs- og situasjonsforståelsen og den enkeltes psykiske og fysiske konstitusjon - og det avhenger av hva som gjøres og hvordan man arbeider med problemet under prosessen. Dette er ikke bare et faglig spørsmål, men må relateres til hverdagsvirksomhetens ulike sosiale forhold og betingelser. Prosessen påvirkes i sterk grad av omverdens forhold til den enkelte og den enkeltes forhold til omverden og til seg selv. Vi snakker om en svært kompleks sosio-materiell virkelighet, og sammensatte og motstridende sosiale prosesser. Ikke å begå ny kriminalitet er selvsagt et ønskelig og ideelt sett et viktig mål, men arbeidet med dette målet i forhold til en så sterkt belastet gruppe som TOG-deltakerne representerer, forutsetter en prosesstenkning. Som før nevnt: *Bare å sette i verk prosesser og få den enkelte til å finne ny retning i livet er i seg selv og for den enkelte en nødvendig, oppmuntrende og stor personlig framgang.* Og som TOG-ansvarlige framhever: Bare å utsette bruken av stoff og forlenge den ikke-kriminelle aktiviteten, er en viktig forutsetning i integreringsarbeidet. Dette er da også skjedd: Noen i undersøkelses-

gruppa som gir tilbakemeldinger om at de har begått kriminelle handlinger, forteller at de har unngått stoff og kriminalitet over lenger tid i TOG-perioden enn det som tidligere har vært vanlig for dem. Det vil derfor være direkte uheldig, men også kriminalpolitisk og faglig sett et overidealistisk mål å tro at TOG som tiltak er nok til å både rehabilitere og integrere en så vanskeligstilt gruppe.

Evalueringen av TOG og andre aktuelle tiltak viser at rehabiliteringsprosessen er svært kompleks og individuell - ikke minst relatert til den sosiale og psykologiske, men også til den medisinske forståelsen av hvilke problemer den enkelte sliter med. Det er derfor nødvendig å satse på både et tverrfaglig, flerfaglig og særfaglig tiltak der individuelle hensyn og subjektperspektivet er grunnleggende. Man må ikke fryse fast i et gitt faglig, metodisk og teoretisk fundert opplegg. Et mangfold som bygger på både sosiologisk, sosialantropologisk, sosialpsykologisk og sosialpedagogisk kunnskap er viktig, likeså den kunnskapen som kan knyttes til den enkeltes psykiske og fysiske konstitusjon der det er et problem. Da aktualiseres også andre fagområder i tillegg - som psykiatri, medisin og klinisk psykologi. Dette har evalueringen av TOG på individnivå i høyeste grad aktualisert. Men – og dette er vesentlig – evalueringen har også vist at det metodiske og teoretiske arbeidet ikke bare kan knyttes til de profesjonelle fagarbeideres innsatser; TOG må i framtida også arbeide med en metodikk og en teoretisk forståelse som ser hverdagsvirksomhetene og mangfoldet i hverdagsarenaene som basis for integrering og (re)-habilitering/delhabilitering (Hammerlin, 1994).

8.3 Veien framover

Ut fra samtaler med den ene av TOG-konsulentene, Kim Helene Olsen, vil vi poengtere noen viktige faktorer i det videre arbeidet:

1. TOG er nå i en mellomfase, og som tiltak er det avsluttet. Spørsmålet er nå hvordan man kan arbeide med, utvide og utvikle opplegget videre.
2. Uten tvil må TOG bli større. Det må ha flere medarbeidere, og det må utvides. Bl.a. kan flere andre fengsler være aktuelle.
3. Det er også et spørsmål om TOG kan dekke flere typer tiltak og gripe inn i andre problemtilfang. Den kunnskaps- og erfaringskapitalen som er etablert bør være et viktig utgangspunkt for det videre arbeidet også på andre kriminalomsorgsarenaer.
4. TOG har vært et lærestykke, også som problemstiller: Det har avdekket muligheter og begrensninger i systemet, og man har utprøvd og formet en sosialfaglig arbeidsmetode som er konsistent. TOG har også avdekket prinsipielle og konkrete problemstillinger som det er mye å lære av i den kriminalomsorgsfaglige virksomheten.
5. TOG er først og fremst en koordinerende institusjon. I det øyeblikket TOG kommer inn, overtar konsulentene den koordinerende oppgaven. TOG-konsulentene er både ansvarsfordelende og samarbeidsorganiserende. TOG ivaretar funksjonen med en langt tettere oppfølgingssystemisk virksomhet. Konsulentene forholder seg til den enkelte deltaker på en faglig og omsorgsrettet koordinerende systematisk måte, både metodisk og organisatorisk. TOG-konsulentene må ha kontroll og hovedansvaret. Ting må gå gjennom konsulentene; de må hele tida være informerte.

6. Arbeidsprinsippet krever at man er tro mot metoden og modellen som nå er utviklet. Men det er viktig å poengtere at den hele tida må utvikles på basis av de erfaringene som gjøres. Man må dessuten merke seg at lokale tilpasningsformer er nødvendige. TOGs metodikk er dynamisk og fleksibel; den må derfor ikke få en form og et innhold der den blir statisk og sjablongmessig.
7. TOG må ha en viss autonomi. Institusjonalisert i systemet kan opplegget lett bli innlemmet i hierarkiske strukturer. Man må riktignok forholde seg til et organisert og strengt hierarkisk system, som har klare kommandolinjer og tjenestefunksjoner. Dette kan være svært vanskelig, men man må se at det er nødvendig å fristille seg fra systemet på en rekke områder under arbeidsprosessen. Fagligheten og fagkravene innenfor TOG-opplegget må stå i sentrum. Basis er et faglig arbeid som relaterer seg til den enkelte deltakeren som et handlende og skapende subjekt. Det er også snakk om en tett oppfølging i en prosess som både krever smidighet og «friere» arbeidsbetingelser.

8.4 Avslutning

Region øst, Oslo fengsel og Friomsorgen i Oslo har med TOG vist klok tenkning om et komplekst faglig, organisatorisk og menneskelig problem. TOG har gitt noen rammer for det videre arbeidet. I sterkere grad må denne kunnskapen og disse erfaringene også knyttes til annen adekvat kunnskap som er produsert i etaten. Vi tenker særlig på de erfaringene som bl.a. sosialkonsulentene i Oslo fengsel og friomsorgen har gjort, og likeens den kunnskapskapitalen som er utviklet i ulike tiltak og prosjekter. Sosialkonsulentenes arbeidsdokument fra 1990-tallet i Oslo fengsel er også av interesse. Vi anbefaler derfor at tiltaket får fortsette og utvikles videre. For forskergruppa vil det bli aktuelt å lage en mindre evaluering om noen år. Denne kunnskapsproduksjonen er nyttig for hele etaten. Også andre etater utenfor kriminalomsorgen kan lære og trekke fordeler av den kunnskapen som TOG har bidratt med.

¹⁷ Jf. bl.a. Hasselrapporten og den oppfølgende rapporten som er under arbeid, Stifinner' n-evalueringene, RIF-evalueringen og andre; også erfaringene fra KrArmi (jf Nyström, Jess, & Soydan (2002)), det nye Bergensprosjektet og TAMU-senterets evalueringer vil kunne være svært nyttige.

Evalueringsens metodiske og teoretiske begrunnelse Kapittel 2 fra Sluttrapporten

(Hammerlin & Nesvik 2003/2004)

Innhold

Generell metodikk; metode/teori/evalueringsmetodologi
– innledende merknader

Evalueringsens metodologi og teoretiske forankring

Statistikk og registreringskilder; litteraturstudier, offentlige dokumenter og utredninger

Intervjuer og samtaler

Observasjon

Ukerapporter/arbeidsdagbøker

Samtaler og diskusjoner – dialogisk prosess

Annen evalueringsmetodikk
Evalueringsformer

Forsknings- og formidlingsprosessen

Generell metodikk; metode/teori/evalueringsmetodologi – innledende merknader

Det stilles i dag et klart krav til forskningsmetodikken i kriminalomsorgen om at den skal være effektmålende, og at det som settes i verk, skal være evidensbasert. I den nye ledelsesfilosofien, som også preger kriminalomsorgen, og som er en del av management-påvirkningen, har man særlig vært opptatt av effekt- og resultatmålinger. Det avspeiles blant annet i kriminalomsorgen ved et ønske om «evidensbasert behandling og forskning» – og da primært innenfor en positivistisk tradisjon. Effekter av innsatser skal måles; effekter av tiltak skal dokumenteres.

Innledningsvis skal det poengteres at det ser ut som om mange anvender ordet evidens og forståelsen av ordet uten egentlig å ha en klar forestilling om metodologien, epistemologien eller ontologien som ligger til grunn¹⁸. Forståelsen og ytringene kan derfor framstå som klisjépregete og dogmatiske. Det bør på alle måter advares mot en forskningsstrategi som metodisk sett kan bli en tvangstrøye og et hinder mot et nødvendig forskningsmessig mangfold i kunnskapsproduksjonen. Det skal også tydeliggjøres, og da med feste i bl.a. W. Shadish (1991) teori: Ingen metoder eller modeller kan brukes som *generalisert rutine*; ingen forskningsmetoder/evalueringsmetoder er fullkomne.

I denne evalueringen har vi, foruten å bygge på våre forsknings- og evalueringstradisjoner som vi har utviklet innenfor forskningsmiljøet i kriminalomsorgen, også hentet inspirasjon fra nyere evalueringsforskning. Dette er særlig en forskning som retter seg mot brukerne.

Den måloppfyllende tilnærmingen betegnes ofte som klassisk evaluering og har som formål å vurdere om de formulerte målsettingene er oppnådd. Formålet med evalueringen er dermed ofte gitt på forhånd. I denne tilnærmingen stilles det ikke spørsmålsteget om formålet som kriterium er realistisk. Det er derfor av betydning å skille mellom evaluering som er målbasert, og evaluering som ikke evalueres etter strengt oppsatte mål.

Den målfrie evalueringen vokste fram allerede på 1970-tallet bl.a. som en kritikk mot målbaserte evalueringer og deres rasjonalitetsideologi. I dag opereres det i tillegg til disse to variantene med det som kalles postmoderne evalueringer. Det skal dog nevnes at den målbaserte evalueringen ofte knyttes til det som kalles «top-down» orienterte tilnærminger. Vi vil senere si noe nærmere om dette perspektivet.

Teoretisk og metodisk mangfold – en nødvendighet; noen begrunnelser

Det framstilles i visse sammenhenger at effektmålinger av innsatser er noe nytt i kriminalomsorgen. Dette er en ahistorisk og feilaktig fremstilling: Ulike former for effektstudier, resultat- og konsekvensanalyser har vært foretatt siden 1980-tallet, men forskningsstrategien har hele tiden bygd på et forskningsmangfold både relatert til ulike faglige tilnærminger, metode-mangfold og en bruk av både kvantitative og kvalitative analyser. Denne forskningen har hatt – og har – et klart mål om å overskride mer begrensede effektmålingsstudier: Det har vært helt

¹⁸ Noen vanskelige ord går igjen (def. fra Korsnes et al. (red) (1997):

Epistemologi: (av gresk *episteme*, kunnskap, viten, vitenskap, og *logos*, læren om. Kunnskapsteori; Vitenskapsteori). Erkjennelsesteoretisk grein av filosofien som handler om erkjennelsens grunnlag, forutsetninger og kilder, avgrensningen av hva som overholdet kan erkjennes og kriterier for sannhet.

Ontologi: (av gresk (*to*) *on*, (det) værende eller væren, og *logos*, lære; læren om det som er; værenvitenskap). I filosofien en betegnelse for læren om det værende, virkelighetens grunnleggende og dypeste natur.

Metodologi: (av gresk: *Methodos*, kunnskapsvei, og *logos* lære) Samlebetegnelse for de teoretiske og praktiske redskaper og prosedyrer som man benytter seg av i forskjellige vitenskaper for å oppnå viten, og de kritiske vurderingene av disse redskapene og prosedyrene.

sentralt å problematisere ut fra en virkelighetsforståelse som er kompleks og sammensatt, og ut fra et perspektiv der deler ses i forhold til helheter, helheter i forhold til deler. Visse effektmålingsstudier nøyer seg med ensidige kausale (og reduksjonistiske) effektmålinger. Dette er på flere måter et problematisk perspektiv, særlig for en virksomhetsarena og et problemområde som er så sammensatt og kompleks som kriminal- og kriminalomsorgspolitikker, og særlig når prosesser skal studeres.

Den forskningsmetodikken som knyttes til «evidensbasert behandling», er heller ikke ny. Innenfor ulike forskningstradisjoner er de historiske sporene tydelige, og for mange av dagens kvantitative forskningsmetodiske tilnærminger finner man et sterkt feste i det som kalles den positivistiske forskningsstrategien (positivismen består imidlertid av flere «skoleretninger»). Også kritikken av denne ensidige metodisk-kvantitative tilnærmingen er gammel (jf. blant annet positivismekritikken).

Ut fra de forskningserfaringene som vi har tilegnet oss over mange år, har vi sett at forskningen i kriminalomsorgen må ha et bredt og dyptgående perspektiv og bygge på et faglig, teoretisk og metodisk mangfold. Kriminalomsorgens kunnskapskapital må basere seg på *ulike* metodiske og teoretiske tilnærminger. Man trenger kunnskaper i bredden og i dybden. Én type forskningsmetodikk kan ikke dekke behovet, derfor kan det ensidige kravet om «den evidensbaserte» strategien innenfor en hard-positivistisk forskningsstrategi bli en reduserende strategi (se bl.a. T.-J. Ekelands (1991 s. 1036-1047)) kritikk av forskningsmetodikken i evidensbasert behandling. Det betyr at det må gis rom for både kvantitativ og kvalitativ forskning. Det er innenfor denne tradisjonen vi arbeider.

Noe om effektmålingens problemer

Kritikken av den metodiske ensidigheten og kausaliteten som legges som prinsipp for å forstå den kompliserte sosiale virkeligheten, har påvirket vårt valg av et annet perspektiv – nemlig en mangesidig måte å avdekke og problematisere det sosiale mangfoldet som innsatte og andre aktører møter i praksis. Vi har med andre ord valgt et både-og-perspektiv og ikke et enten-eller-perspektiv i vår prosessevaluering. Forskningen har et nødvendig faglig, metodisk og teoretisk mangfold som gir muligheter for tilnærminger både i bredden og i dybden. Dette får betydning for vår forståelse og problematisering av visse suksesskriterier, men også i vårt valg av å gjøre bruk av ulike metodiske tilnærminger. TOG har svært få definerte suksesskriterier, men tydeliggjør et behov for å presisere ut fra de kriminalomsorgspolitiske føringene som er definert, og da særlig ett - ikke ny kriminalitet som mål. En av TOGs særegne premisser er at det er et tiltak der man i løpet av en prosess skal prøve ut metoder og praksisformer som skal være kunnskaps- og erfaringsproduserende. Prosess-studien betyr derfor en rekke begrensninger i effektmålingsstudiene som er rettet mot visse målekrav og suksesskriterier. Det pågår for tiden diskusjoner innenfor denne type forskning hvorvidt det bør foretas evalueringer ut fra oppstilte målsettinger eller ut fra visse suksesskriterier. Noen argumenterer for at det er uhensiktsmessig å bruke mål som utgangspunkt (jf. Shadish 1991). Målsettingene kan være vagt formulerte og har dermed karakter av å være abstrakte. Dette har vært et viktig poeng for tiltaket – det skal formes i en prosess på basis av de erfaringene som er gjort og gjøres. Dernest: Ved bruk av visse eksakte suksesskriterier og målsettinger kan evalueringen bli bundet opp i bare å søke kunnskaper om visse definerte suksess- og prosessmål. Dermed utelukkes interessen for andre konsekvenser og uforutsette virkninger som kan være like viktige som de planlagte målene. Men målene som nedfelles kan være så forsiktige eller beskjedne at det er stor sannsynlighet for at de

nås; mindre viktige målsettinger kan derfor ta oppmerksomheten fra de viktigere. Det finnes flere eksempler i forskningen ¹⁹ der de på forhånd oppgitte målsettinger, dvs. de intenderte, ikke blir besvarte på en tilstrekkelig måte. Ofte vil det gjennom en prosess avdekkes latente konsekvenser av tiltakene, noe som kan vise seg å være vel så interessante å undersøke nærmere.

Målene kan også være for urealistiske i forhold til de ressursene man disponerer, og ut fra de kompliserte sosiale betingelsene opplegget er en del av. Før man foretar en effektundersøkelse, er det viktig å stille noen grunnleggende spørsmål: Hva er formålet med evalueringen? Hvem beslutter hva som skal evalueres? Hvilke kriterier kan anvendes for å kunne bedømme suksess eller manglende suksess? Hvem bestemmer kriteriene, og hvordan vil resultatet bli brukt? Hvilke alternative faktorer kan påvirke resultatet – sett i en helhetlig sammenheng? Hva forventes å være en situasjonsbetinget og gitt effekt, et senere resultat og en varig virkning? Forholdet mellom overordnede mål og mindre suksesskriterier er viktig. Det kan tenkes at man ikke når de overordnede målene, at de rett og slett er urealistiske, men at man har «suksess» med de mindre ambisiøse målsettingene og suksesskriteriene. Det vil være kortsiktige virkninger av ulike tiltak, men i tillegg - og kanskje det mest relevante i et rehabiliterings- og integreringsperspektiv - er de langsiktige effektene.

Vi kan ytterligere problematisere med utgangspunkt i målsettinger innenfor og utenfor en gitt arena. Det kan tenkes at målsettinger ikke nås, men at positive effekter eller konsekvenser kan oppnås på helt andre arenaer. Det samme med negative effekter og konsekvenser. Mye av effekt-målingsmetodikken må kritiseres for å ha tatt for lite hensyn til direkte og indirekte positive og negative virkninger, og negative og positive bivirkninger eller konsekvenser. Den kan også kritiseres for ikke å problematisere uforutsette virkninger og konsekvenser. Som Hammerlin & Kristoffersen (2001) viser, må man - ved siden av de situasjonsbetingede og øyeblikkelige virkningene og konsekvensene – analysere og studere andre muligheter. Bl.a. er det viktig å forholde seg til de konsekvensene og effektene som kan komme senere, og som ikke er synlige eller tydeliggjorte i hendelses- og undersøkelsessituasjonen. Det er registrert både positive og negative konsekvenser som avdekkes først lenge etter hendelsen. I slike analyser kan man hente innspill fra den amerikanske sosiologen R. Merton (1968) som har vist at de ikke-intenderte (latente) funksjonene (konsekvensene) av sosiale fenomener er av stor betydning for å forstå komplekse samfunnsforhold. Det er også flere andre faktorer som kan påvirke resultatene av en effektundersøkelse. Man kan ikke redusere evalueringen til bare valg av ulike evalueringsteknikker. Også teoretiske problemer er grunnleggende, som menneskesyn er det. Effektmålingene kan relateres til en kausalitetstenkning som enten a) reduserer enkelt mennesket til å være et objekt for tiltak - en mekanisk forståelse og et teknokratisk menneskesyn som reduserer den enkelte til å være et produkt av omstendighetenes/tiltakets innsatser, eller b) reduserer den enkelte til å være et rasjonelt tenkende og moralsk overveiende individ.

Det er viktig å rette blikket mot prosessene og den kompliserte og sammensatte sosiale situasjonen som mange tiltak er en del av. Dette skiller seg sterkt fra laboratorieundersøkelser. Ensidige effektmålinger kan lett miste dette perspektivet. Så derfor: ***Hvis vi skal definere et suksesskriterium, og det gjør vi med den største forsiktighet, så må det være «prosessen som suksesskriterium».*** Dette utelukker selvsagt ikke vår interesse for analyser av visse conse-

¹⁹ Merton (1968) viser i sin analyse av Howtome-eksperimentet viktigheten av å lete etter latente funksjoner av sosiale fenomener.

kvenser – for eksempel problemet med ny kriminalitet. Men residivet kan ikke bare fanges i et tallmateriale. Kriminalitet må settes inn i en sammenheng og analyseres og forstås på dette grunnlaget. I dette analysearbeidet vil flere tidligere fangeundersøkelser som er foretatt av KRUS-forskerne og andre forskningsmiljøer (bl.a. Institutt for kriminologi og retts sosiologi) og de nye levekårsundersøkelsene av fangenes livssituasjon, være sentrale. Til undersøkelsen er det anvendt flere forskjellige metoder eller kunnskapsinnhentende teknikker. Dette er nødvendig for å kunne få flere innfallsvinkler på de ulike problemene og temaene som skal studeres. Metodemangfoldet og bruk av ulike teoriene vil i større grad kunne kompensere de forskjellige metodenes begrensninger.

Undersøkellesmetoder som anvendes, har ingen egen kunnskapsformidlende bærekraft, men må forstås relatert til ulike teoretiske og faglige perspektiv. Det teoretiske og faglige mangfoldet har vi forsøkt å anvende og hente inspirasjon fra i dette evalueringsarbeidet. Vi har også brukt varierte metodiske tilnærminger både innenfor kvantitativ og kvalitativ forskningsmetodikk, samtidig som vi har videreutviklet metodikk som vi har dannet over tid innenfor vår egen forskningsvirksomhet. Det er imidlertid forskningsgjenstanden og forskningsobjektets karakter som skal gi retning på metodevalget og ikke omvendt - at det er metoden som skal bestemme forskningsvalget. Hvis evalueringer og undersøkelser blir tilrettelagt etter én type metodikk som en altomfattende metode, så er det et uttrykk for nettopp at metoden blir styrende. Det *kan* diskuteres om ikke en slik metodisk generalisering også påvirker strategidokumenter som TOG også må forholde seg til.

Evalueringens metodologi og teoretiske forankring

Som sagt har den foreliggende TOG-evaluering benyttet seg av en rekke ulike metoder for å belyse de aktuelle problemstillingene. En metodologi er en samlebetegnelse for de teoretiske og praktiske redskaper og prosedyrer som en benytter seg av i forskjellige vitenskaper og virksomheter for å oppnå viten og kunnskap. Det er også kritiske vurderinger av de redskaper og prosedyrer som benyttes. Det må understrekes at vår evaluering av TOG også har metodiske svakheter og mangler, men vi har forsøkt å belyse tiltaket og dets kompleksitet ved hjelp av en rekke metodiske verktøy, både hva gjelder rene vitenskapelige håndgrep og mer filosofiske betraktninger og diskurser i forsøket på å kompensere for mangler som enhver metodikk vil ha. Vi har triangulert mellom metoder som kan betraktes som *kvalitative* og metoder som faller inn under samlebetegnelsen *kvantitative* metoder. Svakheter ved evalueringen og andre typer undersøkelser og evalueringstyper vil bli diskutert. Innledningsvis vil vi framheve at vi har brukt en virksomhetsteoretisk forståelses- og analysemodell i vår studie, samtidig som vi også har anvendt analytiske prinsipper fra de teoretiske rammene som TOG-konsulentene har valgt: Det vil si at vår analyse baserer seg også på konsekvenspedagogiske og eksistensfilosofiske prinsipper i evalueringsarbeidet når konsulentene framhever konsekvenspedagogikken (fra KrAmi og TAMU) som inspirasjonskilde. Vi møter med andre ord TOGs metodiske og teoretiske begrunnelse med et analyseredskap som har feste i den teorien og metoden som er valgt: Konsekvenspedagogiske metoder må evalueres ut fra konsekvenspedagogisk og eksistensfilosofisk grunntenkning og prinsipper. Det samme gjelder andre teoretiske tilfang som man har hentet inspirasjon fra. Relatert til et brukerperspektiv blir den virksomhetsteoretiske forståelsen sammen med en fenomenologisk-analytisk tilnærming, et viktig teoretisk analyseverktøy.

Statistikk og registreringskilder; litteraturstudier, offentlige dokumenter og utredninger

Vi har brukt statistisk informasjon fra diverse forskningsarbeider og rapporter som tar opp

liknende problemområder, men også informasjon fra kriminalomsorgens statistikker. I tillegg har vi utviklet eget statistisk materiale, og har anvendt kriminalomsorgens ulike registreringskilder. Vi har dessuten foretatt omfattende litteraturstudier og brukt aktuelle offentlige dokumenter, utredninger, lovverk o.a.

Intervjuer og samtaler

Sju av TOG-deltakerne (gruppe 1 – de som var med i tiltakets første fase) er blitt intervjuet av hovedfagsstudent i kriminologi Ødersgaardshaugen. Hammerlin og Nesvik har arbeidet med intervjuer som omfatter fire deltakere som er definert som fangegruppe 2. I tillegg til disse intervjuene er det blitt foretatt intervjuer av TOG-konsulentene og TOGs samarbeidspartnere både i og utenfor fengslet. Disse intervjuene er foretatt av forskerne Hammerlin og Nesvik. Det er dessuten gjennomført flere møter og samtaler der ulike problemstillinger er blitt tatt opp og diskutert med TOG-konsulentene. Samtaler er også foretatt med ulike aktører knyttet til TOG, samt personer som representerer variert ekspertise adekvat for TOG som tiltak. Også andre fanger er intervjuet/samtalt med – i alt seks personer. Disse er blitt viktige referansepersoner for undersøkelsen. Samtalene med de ulike aktørene har vært viktige for å få et bredt bilde av hvorledes disse betrakter de gode og mindre gode sider ved tiltaket og prosessen. De har gitt verdifulle innspill til hva som eventuelt kan gjøres på en annen måte. Samtalene er viktige for å få fram og analysere de til enhver tid pågående diskurser i et svært omfattende nettverk av samarbeidspartnere. Med diskurser menes her (med basis i sosiologen og filosofen J. Habermas) en åpen meningsutvikling som kan gi en grundig innsikt i ulike faglige og teoretiske perspektiv som danner rammer for samarbeidspartneres praksis. TOG-tiltaket inkluderer flere aktører som opererer på ulike nivåer, og som er i en eller annen interaksjon med hverandre. Det handler om en rekke praksiser (virksomheter) som må forstås ut fra deres opprinnelse – i vår sammenheng de involverte parter i TOG. For å forstå hvordan de virker sammen (som systemer og del-systemer), er det vesentlig å undersøke de grunnleggende elementer som de har oppstått fra, det vil si de kulturelle, sosiale og teoretiske betingelsene for arbeidet som gjøres. Det nettverk som TOG forholder seg til, er et komplekst område bestående av grupper, institusjoner, profesjoner, eksperter og andre interessenter som på ulik måte påvirker hverandre, og derfor også hvordan TOG har utviklet seg. Disse er kort og godt en del av en pågående prosess.

Observasjon

Ødegaardshaugen har i første fase av undersøkelsen gjennomført studier i form av deltakende observasjon, dvs. at hun har, med aktørenes og deltakernes tillatelse, deltatt på ulike typer møter mellom aktørene (ansvarsgruppemøter, møter på sosialkontor, møter mellom TOG-konsulentene og TOG-deltakerne m.m.). Her vil også TOG-konsulentenes erfaringer med møtevirksomhet og annen kontakt med de forskjellige involverte, være av betydning. Ødegaardshaugen har hele tiden vært en viktig bidragsyter og innspiller i nesten hele evalueringsprosessen.

Ukerapporter/arbeidsdagbøker

De fire TOG-konsulentene har alle ført ulike former for dagbøker og ukerapporter. Ved siden av dette har konsulentene anvendt egne registreringsskjemaer. Ukerapportene og arbeidsdagbøkene gir detaljert oversikt over hva som er skjedd med arbeidet i løpet av uka og hvilken type erfaringer som er gjort, hvilke problemer man har møtt osv. Erfaringene er blitt skrevet ned ut fra observasjoner på individ-, gruppe- og institusjonsnivå. Denne metoden har forskerne Hammerlin & Larsen (2000) anvendt tidligere, bl.a. ved evalueringen av tungtsonerprosjektet (MASH-prosjektet) i Oslo fengsel. Det er en svært nyttig metode for å kunne studere et

prosjekts forløp og de ulike prosessene som pågår. Dagbøkene og ukerapportene avspeiler ulike behov som utvikles, og gir ikke minst et bilde av den enkelte aktørs opplevelse av prosessen og erfaringer med prosjektet/tiltaket. Disse rapportene har vært til stor hjelp for forskerne for å kunne utarbeide både delrapportene og *Sluttrapporten*, og de har dessuten vært svært nyttige for den prosessevalueringen som har vært gjennomført.

Konsulentene hevder at de selv har hatt nytte av denne systematiske registreringen. Ved å føre dagbøkene og ukerapportene må de tenke gjennom og diskutere egne og andres aktiviteter. I tillegg får de et historisk dokument som gir grunnlag for et mer helhetlig beskrivelsesperspektiv der de kan se og reflektere over tiltakets utvikling. To av de konsulentene vi har intervjuet/samtalt med, presiserer dette arbeidet på følgende måte: «I og med at vi har vært i en evalueringsprosess og brukt mye tid på å dokumentere vårt arbeid, har dette vært en verdifull måte å evaluere seg selv på. Samt blitt mer bevisst og systematisk mht. hvordan arbeidet utføres.» (sagt 16.12.03)

Samtaler og diskusjoner – dialogisk prosess

Metodisk bygger vi på bl.a. Bourdieus dialogiske og kritiske refleksjon, men også våre egne metoder som vi har utviklet i internforskningen på KRUS. I 2002, og særlig i 2003 og 2004, har vi hatt jevnlige møter med TOG-konsulentene for å diskutere ulike problemer. Vi har diskutert den enkelte deltakers situasjon, problemer og utvikling i TOG, men også sett på de erfaringene man har gjort med samarbeidsaktørene. Utviklingen av tiltaket er kontinuerlig blitt diskutert. I 2003 og 2004 har vi i gjennomsnitt hatt et par møter i måneden. Dette har vært viktige møter i forhold til en prosessevaluering, men også relatert til de mulighetene og de begrensningene som TOG-konsulentene har støtt på. Konsulentene og forskerne har gjennomført noen oppsummerende evalueringsmøter der man har diskutert grundig konkrete erfaringer og problemstillinger. Særlig heldagsmøtet «Noen refleksjoner over TOG så langt - og veien fram» (*Heldags-/kveldsmøte 16.12.03*) ble viktig. I tillegg har vi gjennomført samtaler og diskusjoner om tiltakets utvikling og situasjon fra start til årets slutt 2003. Ved siden av dette har det vært foretatt kontinuerlige samtaler og diskusjoner med konsulentene gjennom hele prosessen. Dessuten er det gjennomført enkeltvis tre intervjuer av tiltaksmedarbeiderne (TOG-konsulentene).

Annen evalueringsmetodikk

Det er mange måter å evaluere på, og det finnes ulike evalueringsmodeller. Evaluering fikk først en vitenskapelig basis da D.T. Campbell og J.C. Stanley i 1966 utga *Experimental and quasi-experimental design for research* ²⁰. I ettertid er det blitt utviklet nye evalueringsmetoder, samtidig som det også vokser fram metodologisk kritikk og fagetisk bekymring over det som skjer. Dette har vi tatt hensyn til.

Virkeligheten og prosessene vi skal studere, er mangesidige og kompliserte, og ulike studier skal foretas på forskjellige nivåer (samfunns-, organisasjons-, institusjons-, gruppe- og individnivå). Et metodisk mangfold har derfor vært nødvendig. Vi har hentet metodisk inspirasjon fra flere

²⁰ Campbell, D.T. & Stanley, J.C. (1966): *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand McNally. Informasjonen gitt av dr.phil. B. Karpatschof, Institut for psykologi, København Universitet. Vi vil komme tilbake til flere av hans innspill. Ved siden av å være spesialist på vitenskapsfilosofiske spørsmål er han også svært sentral i forbindelse med metodeundervisningen på instituttet. Ved siden av å være dr.philos i psykologi er han statistiker. Han har skrevet en rekke artikler og bøker, og arbeider for tida med en ny metodebok. Hammerlin har i flere år brukt Karpatschof som innspiller/ diskusjonspartner i sine undersøkelser.

retninger. Vi har også valgt å presisere deler av den kritikken som er kommet fram mot de ulike metodene. Disse er relatert både til metodologiske og teoretiske problemer med basis i fagetiske problemstillinger. Enkelte av evalueringsmetodene har vært aktuelle for visse delproblemstillinger og da særlig i visse faser i evalueringsforløpet. Det metodiske mangfoldet som er anvendt, står i et indre forhold til TOG *som prosess* og til de problemstillingene og den virkeligheten som skal studeres. Vi skal derfor først kortfattet redegjøre for de ulike aktuelle evalueringsteknikkene/instrumentene (metodene) som vi har brukt, for deretter å gi en omtale og kritikk av de forskjellige evalueringsformenes svake og sterke sider. Dernest vil vi aktualisere det vi har anvendt fra de forskjellige metodene. Den varierte metodiske og instrumentelle tilnærmingen må også ses relatert til evalueringsprosessens forskjellige faser. De ulike fasene har forskjellige typer av problemer og krav, der man søker å få variert kunnskap fra flere innfallsvinkler. Analysene må gjøres på forskjellige nivåer – både institusjons-, avdelings-, gruppe- og individnivå. Tiltakets mandat betoner at TOG *gjennom en prosess* skal utvikle metode, teori og praksis. Dette åpner med nødvendighet for ulike teoretiske og metodiske perspektiv.

Vi vil i det følgende vise til de forskjellige evalueringsmetodene vi mer eller mindre har hentet inspirasjon fra. For enkelte av dem kan det bare være snakk om mindre metodetekniske innspill, mens andre har påvirket vår evaluering med større tyngde. Vi finner det også hensiktsmessig av pedagogiske grunner å presentere de forskjellige evalueringsteoriene og evalueringsmetodene, ikke minst med håp om at vi kan komme med informasjonen som kan bevisstgjøre ulike metoders svake og sterke sider, men også avdekke noe av det metodiske og teoretiske mangfoldet som er i evalueringsforskning. Vi har gitt denne gjennomgåelsen status som ekskurs – et nødvendig utfylledende tillegg eller innskudd, der emnet blir nærmere presentert og drøftet. I tillegg vil vi også komme med noen kritiske innspill om evalueringsmetodikkens begrensede perspektiv.

Evalueringsformer

Evalueringemetodikken man velger avhenger selvsagt av forskningsemnet, forskningsgjstanden og de problemstillingene som skal studeres. Prosessvaluering og tilhørende kunnskapsproduksjon forutsetter spesielle analysemetoder. Den sosiale virkeligheten vi skal undersøke, er mangfoldig og består av aktører og enkeltindivider som er i en totalt forskjellig livssituasjon. Aktørene og enkeltpersonene kan ut fra den forskjellige sosiale situasjonen og posisjonen ha sammenfallende eller motstridende interesser. Den sosialkonstruktivistiske kritikken om at det sosiale livet må forstås mer fragmentarisk, desentralisert og ikke så entydig strukturelt, må problematiseres også relatert til kriminalomsorgens virksomhet, ikke minst fordi en sann virkelighetsforståelse får teoretiske og metodologiske implikasjoner for forskningen og evalueringen. Dette har vi også tatt hensyn til i evalueringsmetodevalget.

Nye begreper, tilnærmings- og forståelsesmåter vokser hele tiden fram i den vitenskapelige virksomheten og i samfunnsforskningen; dette gjelder også evalueringemetodikken. Ut fra aktørenes varierte posisjoner og virksomhetenes sammensatte mangfoldighet har vi funnet det dekkende å hente noe metodisk inspirasjon fra det som med en samlebetegnelse kalles «*bottom-up*»- *evaluering/forskning*. Denne forskningstilegnelsen er en reaksjon på den mer etablerte mål-middel orienterte «*top-down*» *evalueringemetodikken*, og den poengterer behovet for et nytt fokus med utgangspunkt i den problemidentifikasjonen og forståelsen som formuleres nedenfra. «Bottom-up» evalueringen/forskningen tillegges mange betydninger og forskjellige begrunnelser. Begrepet er altså ikke entydig. Vi skal derfor forsøke å forenkle framstillingen ved

noen grunnleggende prinsipper. Evalueringsmetodikken som vi henter impulser fra, inngår i en bredere forskningsstrategi. Den kan defineres som praksisforskning og bygger bl.a. på et virksomhetsteoretisk grunnprinsipp og fenomenologiske ledetråder; samtidig har vi tidvis anvendt mer aksjonsforskningsmessige insitamenter i forskningsarbeidet – en metodikk som likner på 'bottom-up' forskning. Sosiologiske strukturanalyser er også nødvendige. Som tidligere nevnt, anvender vi både kvantitative og kvalitative metoder i forskningsprosessen.

«Bottom-up» evaluering

«Bottom-up» evalueringen er en negativ avgrensning i forhold til «top-down» forskningens mer fokus på de formelt definerte målene i en organisasjon. Begrepshistorisk er bottom-up begrepet «(...) uløseligt bundet til den administrations- og organisationsteoretiske debat om styring. Bottom-up begrebet er utviklet i et opgør med den top-down styringstænkning, der traditionelt har domineret disse dicipliner. Med top-down styringstænkning tænker jeg på en opfattelse af styring, som først og fremmest er orienteret mod spørgsmålet om, hvordan en ledelse bedst mulig fastholder kontrollen med kollektive handleprocesser. Interessen samler sig derfor om udviklingen av ledelsesværktøjer.» (Bogason & Sørensen 1998 s. 44)

«Top-down» perspektivet der styring er basis, ble i sin tid kritisert for at man var for opptatt av styringskontroll og for lite av måloppnåelse når man så på styringseffekten, og det skiftet fra top-down kontroll til effektorientering (outcome-orientering) som aktualiserer «bottom-up» metoden som kommer på slutten av 1980-tallet og utvikler seg ut over 1990-tallet. (Bogason & Sørensen 1998 s. 47) Det er vesentlige forskjeller i måten man bedriver «bottom-up» forskning på, men Bogason & Sørensen (1998 s.7) har trukket fram følgende fellestrekk:

- En negativ avgrensning i forhold til top-down forskningen
- Fokusering på problemer framfor målsettinger
- En åpenhet for hvem de relevante aktørene i policyprosessen er
- En fokus på policyprosessen

Ved hjelp av blant annet Bogason & Sørensens arbeider (1998) og egne erfaringer og studier kan vi illustrere noen generelle og prinsipielle forskjeller på denne måten:

«Bottom-up» forskning/evaluering	«Top-down» forskning/evaluering
Et grunnnivåperspektiv. Fokus er rettet mer mot de lokale arenaene og de som i tradisjonelle analyser defineres som «de styrte» og deres perspektiver/-opplevelser. Brukernes interesser, formuleringer og oppfatning skal utgjøre evalueringens fundament. Mål(settings)kompleksitet/målsettingsmangfold; flere aktører i forskjellige sosiale posisjoner som påvirker og har ulike beveggrunner; metode for å avdekke kompleksiteten. Problemorientering framfor mål-middelorientering. En mer nyansert problemidentifikasjonsforståelse. Tar utgangspunkt i problemformuleringene nedenfra og policy-prosessens mangfold. Eventuelle reformuleringer i prosessen avdekkes. Prosessene er komplekse. Kritisk til den mer ensidige «top-down» forestillingen om styring og implementering. Metoden stiller spørsmål om hvem som er relevante aktører i policyprosessen (kan være flere både i forhold til privat og offentlig sektor): Lokal mangfoldighet. De ulike aktørene har forskjellige behov og intensjoner. Studier av lokale virksomheter med fokus på situasjons- og institusjonsbestemt aktøraktivitet: Hvilke situasjons- og problemoppfatninger har aktørene, og hvordan påvirker oppfatningen handlingsmønstrene? Hvorfor handler aktørene som de gjør? - Hva vil de? - Hvordan oppfatter de det som foregår? Den enkeltes måte å bearbeide og forholde seg til rollen/rolleforventningene på. Mer induktiv.	Et toppnivåperspektiv; styringsmetodologi. Tar utgangspunkt i en styringsorientert mål-middel logikk/tenkning (har i mange år dominert implementerings- og evalueringsforskningen); utgangspunktet er ledelsens (eller de formelle) målsettinger; man er opptatt av styring, regulering og målrasjonell handling, og styringsmål er fastsatt av den formelle ledelsen; ofte kvantitativ resultat- og effektorientert. Lower-, regler- og prosedyreorientert. Organiseres det effektivt og korrekt? For opptatt av hierarkiske styringsprosesser – en form for strukturdeterminisme? Menneskesyn: Organisasjonen og menneskene i den er rasjonelt handlende; organisasjonen er en sammenhengende enhet. Policyprosessen er et internt-organisatorisk anliggende. Tradisjonell top-down forskning: Forskeren fokuserer analysen på beslutningsprosessene i de formelle beslutningsorganer og analyser av implementerings-fasen (Bogason & Sørensen 1998 s. 50) Rollebundet perspektiv. Mer deduktiv.

Å være orientert mot grunnplanen og aktørene der, med deres «autonome» kreativitet og mangfoldige relasjoner og tenkemåter, har vært grunnleggende for KRUS-forskerne. Det har vært forskernes arbeidsprinsipp helt fra 1980-tallet. Men også «top-down» perspektivet har vært aktualisert i denne internforskningen. Vår forskningsmetodikk har på mange måter hatt et både-og perspektiv, men det har variert fra evaluering til evaluering hvilket perspektiv som har vært dominerende. Den terminologien vi har brukt for å vise til sosial posisjon i det sosiale hierarkiet har vært knyttet til et «nedenfraperspektiv» og et «ovenfraperspektiv», og er ikke ulike de nevnte begrepene. Nedenfra- og ovenfraperspektivet har vært innordnet både som et eksternt- og internaktørperspektiv.

TOG har i utgangspunktet formelle krav, føringer og målsettinger i forskjellige former, men er også bestemt som et prosessorientert tiltak. Det preges dermed av at aktørene (konsulentene) på

praksisfeltet skal utvikle og forme opplegget i og gjennom virksomheten og prosessen. Denne tilretteleggingen og dynamikken har preget vår metodiske tilnærming.

Den første evalueringsrapporten var en arbeids- og prosessorientert rapport rettet mot selve grunnidéen for TOG, og en studie av hvordan første fase i tiltaket formet seg etter disse prinsippene. Både teorigrunnlaget, arbeidsmodellen og de metodiske tilnærmingene var uklare. Det skulle de også være fordi de skulle formes underveis. *Delrapport 1* systematiserer grunnbetingelsene i denne fasen. Ved siden av grundige diskusjoner om det teoretiske og idémessige innholdet i tiltaket, dets metodeutvikling, praksis, menneskesyn og etiske begrunnelser ble også andre grunntemaer tatt opp i *Delrapport 1*. Basis for disse studiene var Hammerlins & Larsens *Menneskesyn i teorier om mennesket* (1997/2003). Seks grunnkomponenter er sentrale: «Menneskesyn», «etikk/moral», «teori», «metode», «praksis» og «ideologi(er)». Disse grunnkomponentene drøftes i et virksomhetsteoretisk perspektiv der også fenomenologien og praksisforskningen står sterkt.

Sosiologisk og sosialpsykologisk har vi vært nødt til å forholde oss til den virkeligheten vi skal forske i med forskjellig tilnærming og ulike innfallsvinkler. Vi har et aktør- og handlingsperspektiv, men også en strukturforståelse som basis. Sann sett har vi anvendt det virksomhetsteoretiske antropologiske perspektivet og dets forståelse av forholdet mellom individ og samfunn i analysen. For å gjenta tidligere presisering, og det er nødvendig i denne sammenhengen: Enkeltmennesket blir sett på som et produkt av sosiale forhold og samfunnsbetingelser – betingelser det påvirkes og formes av; men den enkelte er ikke en marionett eller sosial hieroglyf. Den enkelte er et handlende og skapende subjekt, en personlighet, som forholder seg til omverdensbetingelsene og virksomhetene (på de ulike sosiale arenaene) på sin personlige måte – og da ut fra egne og andres erfaringer, kunnskaper, handlingskompetanser, ressurstilganger osv. Vi må med andre ord forstå det indre forholdet mellom samfunn og individ som samfunnet i individet, individet i samfunnet, som organisasjonen eller institusjonen i individet, som individet i organisasjonen/institusjonen, som gruppa i individet og individet i gruppa. Dette betyr at forholdet mellom individ og omverden ikke må forstås i et utvendig, men i et innvendig forhold (jf. bl.a. Hammerlin & Enerstvedt 1988, Hammerlin & Schjelderup 1994 og Hammerlin & Larsen 1997/2003). Dette teoretiske og analytiske utgangspunktet (menneskesynet) vil også være en adekvat tilnærming relatert til konsulentenes valg av teoretisk basis og metodikk (bl.a. systemisk teori og konsekvenspedagogikk).

I prosessevalueringsarbeidet har vi, som tidligere poengtert, hentet inspirasjon fra forskjellige metoder og evalueringsformer ut fra flere forskningsmessige behov og motiver. I noen tilfeller er det bare snakk om enkle deltemaer eller delstudier som grunnprinsipper fra den aktuelle metoden som er valgt. Vi har derfor forsøkt å korrigere mot de ulike metodenes begrensninger. Alle metoder har, som før poengtert, sterke og svake sider og er mer eller mindre egnet for eller tilpasset enkeltstudier i evalueringsprosessen. Vi skal derfor, og som tidligere antydte, redegjøre for noen ulike evalueringsmetoder. Gjennomgåelsen viser til de ulike evalueringsmetodene i den mest idealtypiske formen. Vi vil også forsøke å avdekke de forskjellige metodenes begrensninger og muligheter slik at leseren blir klar over disse. Det er spørsmål om både metodekritikk, men også kritiske spørsmål til hva informasjonen skal brukes til. Den metodiske gjennomgangen er basert på et omfattende metodisk studium og en vitenskapelig-teoretisk tilnærming. En rekke evalueringsekspert og vitenskapsteoretikere er anvendt. Vi har valgt en framstilling i ekskursform:

Ekskurs: Ulike evalueringsmetoder ²¹

Den mest strenge og klassiske varianten er å måle og bedømme *effekter* på kort eller lengre sikt av et tiltak eller en innsats. Denne evalueringsformen kalles *klassisk effektevaluering*. Andre kan være opptatt av *prosessene* for så å systematisere og produsere kunnskap om de erfaringene og refleksjonene som er gjort; evaluators innspill påvirker da forløpet og organiseringen av tiltaket.

Klassisk effektevaluering er opptatt av graden av måloppfyllelse, men retter i mange studier fokus på effekter av innsatsene som er foretatt. Et grunnleggende spørsmål er om de oppnådde effektene er et (kausalt) resultat av eller en funksjon av innsatsen. Hvis vi relaterer denne evalueringsformen til vår studie, er det et spørsmål om det arbeidet som er gjort, avspeiler de kriminalomsorgspolitiske målsettingene. Man undersøker altså om de politiske målene er implementerte. I mange tilfeller blir det utviklet statistiske undersøkelser, eksperimentelle eller kvasi-eksperimentelle design innenfor denne evalueringsmetodikken. Eksperimentelle design gjør bruk av eksperiment- og kontrollgruppe. Gruppene er da tenkt mest mulig like, men med den forskjellen at kontrollgruppen – til forskjell fra eksperimentgruppen – ikke har mottatt den innsatsen som man skal studere effektene av, eller for å bruke fagsjargongen, eksponeres for årsaksfaktoren (Hellevik 1977 s. 356). Deretter måles verdien på effektvariabelen i, og eventuelt forskjellen mellom de to gruppene. I et kvasi-eksperimentelt design har man ikke en kontrollgruppe, det har ikke vært mulig å få i stand en randomisering. Man anvender da flere observasjoner for å kunne oppnå en bedre nøyaktighet. Men kritikken er omfattende mot eksperimentelle design: Etisk sett tar man avstand fra å eksperimentere med mennesker og grupper på denne måten. Der-

nest: Det er uetisk og forkastelig at hjelpe-trengende grupper ikke får den nødvendige hjelpen fordi de skal inngå i et forskningsmessig eksperiment. Det reises også kritikk på grunn av en rekke metodologiske problemer. Vi skal redegjøre for noen viktige innvendinger: Ett spørsmål er om hva som egentlig evalueres? Ett annet er om det i hele tatt er mulig å måle effekter på denne måten i en sosial virkelighet som preges av kompleksitet. Kritikerne poengterer at det er svært vanskelig å avgjøre hvilke forhold som har virket inn. Der oppleggene eller tiltakene preges av mangfoldighet og kompleksitet er det vanskelig å vurdere om effektene kan relateres til innsatsen som er foretatt. Eksperimentenes effekter innenfor et bestemt undersøkelsesområde kan også skille seg sterkt fra effekter i den sosiale virkeligheten fordi andre forhold og variabler spiller inn. Disse metodene viser i liten grad til bieffekter og ikke-ønskede effekter. Vi kan altså risikere at det oppstår en ensidighet, og dermed en skjevhet. Svakheten i metoden og i teorien har åpnet for nye strategier: Ved siden av disse to evalueringsformene, er det utviklet det som kan kalles *realistisk evaluering* og *målfri evaluering*. Til begge kan det brukes både kvantitative og kvalitative metoder. Begge regnes for å være effektevalueringer som er alternativer til den klassiske effektevalueringen.

Realistisk evaluering er en forholdsvis ny evalueringsmetodikk (Pawson & Tilley 1997). Spørsmålet som stilles i denne evalueringsformen, er: Hva er det i det konkrete opplegget som virker? - For hvem, når, hvor virker det? - og under hvilke betingelser og i hvilken kontekst? Det er en evalueringsmåte som først og fremst undersøker om sosialt arbeid i en gitt organisasjon og i en bestemt kontekst *faktisk virker som forventet*.

Pawson & Tilley har relatert den til bl.a.

²¹ Presentasjonen av metodene Hammerlins dr.philos-avhandling *Menneskesyn i norsk kriminalomsorg fra 1970 til 2005* (foreløpig upublis. manus, 2005) som er under arbeid. Ved bruk av framstillingen som presenteres her, må det vises til Hammerlins studie og til referansen i denne TOG-rapporten.

vurderinger av tidsavgrensede tiltakseffekter på kriminell virksomhet. Det er særlig studier av delkomponenter i en kompleks helhetlig innsats som kan være meningsfull å granske. De sammenhengende leddene studeres mer eller mindre detaljert. Kontakter med aktørene i prosessen er viktig. Pawson & Tilley poengterer at evalueringsmetoden krever lokale kunnskaper; slik sett er internforskningen velegnet. Enkelte evaluerings-teoretikere hevder at denne måten å forstå og forholde seg til problemet på, nemlig om hva som virker for hvem i hvilken sammenheng, er mer hensiktsmessig sammenliknet med å evaluere mer usikre gjennomsnittlige sammenhenger mellom årsaker og virkninger. Den realistiske evalueringstilnærmingen hevder at det kan gis innsikt i hva som er årsakene til effekter eller mangel på effekter i en innsats. Den tar også bedre vare på aktørenes autonomi (Krogstrup 2003). Også fra denne kritikken og presiseringen om alternative former og metoder for effekt-evalueringer har vi hentet noe inspirasjon.

Vi har dessuten valgt å anvende noen impulser fra den **målfrie evalueringen** ved å overskride effektmålingsperspektivet (som mange ganger er svært problematisk). Kortfattet skal det her nevnes at den målfrie evalueringen bygger på noen prinsipper som bl.a. gjør det mulig å se på positive eller negative bieffekter, eller ikke-ønskede effekter og konsekvenser som prosjektet eller tiltaket kan føre eller har ført til. Det er særlig i forhold til eventuelle bieffekter og ikke-ønskede effekter at vi har hentet impulser fra den målfrie evalueringen. Denne evalueringsformen åpner også for at man kontakter andre aktører som kan presentere synspunkter på den institusjonelle virksomheten som har ansvaret for tiltaket.

Impulser fra andre evalueringsformer har også vært aktuelle:

Prosessevaluering går mer inn i implemente-

ringsprosessene. Man studerer prosessene ved å gripe direkte og indirekte inn med innspill basert på studier og systematiske delundersøkelser som avdekker positive og negative erfaringer under prosessen. I denne evalueringsformen er den styrende framdriften grunnleggende. Man kan i visse evalueringsoppdrag også være opptatt av prestasjoner.

Ved siden av å anvende mer tradisjonell prosessevaluering, som vi bare har anvendt delaspekter fra, har vi også hentet inspirasjon fra det som kalles **responsiv evaluering** (se bl.a. Robert Stakes ulike arbeider). Denne evalueringsformen er en åpen evalueringsform. Den bygger på at det ikke eksisterer entydige og sanne verdier i et program eller tiltak: Verdier oppfattes forskjellige ut fra den bruker og ut fra hvilken oppgave den enkelte aktøren har i tiltaket. Det betyr at ulike rolleinnhavere og brukerne i et system kan ha forskjellige verdier som forskerne har forsøkt å avdekke. Den responsive evalueringen er beskrivende og vurderende, og på mange måter en åpen tilnærming til kunnskap ut fra at det eksisterer en verdipluralisme. Evalueringsmetoden er presentert som en metode som både er åpen og med høy grad av responsivitet overfor undersøkelsesfeltet; den bygger på kvalitative studier der mangfoldet av interesser trekkes inn. Man overlater også i større grad interessentene til å tolke resultatene. Dette er en evalueringsmetode der forandringer skjer gradvis over tid, og der tilrettelegging og endringsprosesser må skje gjennom aktørenes egne refleksjoner. Denne evalueringsmetoden er mer åpen og dynamisk i motsetning til effektmålingene som er mer statiske. Stake (1995) som utviklet metoden, betoner at i en responsiv evaluering benyttes intervjuer, observasjoner og dokumentstudier med interessentene og aktøren i opplegget uten at det skal stilles krav om at dette anvendes som datainnsamlingsmetode. For ham er det grunnleggende spørsmålet hvilke kunnskaper det spørres etter, og om

evalueringsresultatene skal ha en formativ eller dannende karakter eller være summative (Krogstrup 2003 s. 96). Evalueringen har klare islett av fenomenologisk tilnærming; Stake tok også initiativ til case-studier i evalueringen. Nettopp kritisk refleksjon er sentral for denne metodikken. Det har vært reist kritikk mot metoden – særlig med feste i kritikken av kvalitativ metodikk og ved at det kan være vanskelig å bruke dataene; kritikken ytres også mot at den/de som evaluerer, får en for sterk posisjon i forhold til de evaluerings-spørsmålene som trekkes inn, men også mot at de som har interesse av tiltaket eller prosjektet, i for stor grad gis rom for å tolke evalueringsresultatet.

Ut fra en konstruktivistisk epistemologi og ontologi, har også andre nye responsive evalueringsmetoder blitt utviklet. Én av disse kaller Krogstrup (2003) **interessemodellen**. Modellen baserer seg på at interessenter på alle nivåer og på de ulike aktuelle adekvate arenaene trekkes inn i evalueringen. Dette er da også logisk ut fra en konstruktivistisk oppfatning som tilsier at virkeligheten er en sosial konstruksjon. En såkalt preevaluering som bygger på dialog med interessentene og aktørene i tiltaket/prosjektet, og dermed har en klar basis i kvalitativ metodikk, er viktig. Man vet at aktøroppfatningene er forskjellige, følgelig må man tidlig evalueringsmessig be om innspill fra de forskjellige aktørene og

interessentene om hvilke spørsmål og problemstillinger evalueringen skal omhandle, og hva den ikke skal ta opp. Så langt det er mulig, vil man være opptatt av en gjensidig forståelse av at den som evaluerer, sammenfatter og formidler hvilke spørsmål som vil være aktuelle, og hvilke forventninger og verdioppfatninger de ulike aktørene tillar tiltaket. Men man presiserer åpenhet for at problemstillinger hele tida kan forandre seg i løpet av prosjekt- og evalueringsprosessen. Den første evalueringsrapporten (*Delrapport 1*) har karakter av å være en slik opppydding. Det ble da valgt evalueringsmetodiske teknikker som intervjuer, gruppemessige og individuelle samtaler. Konsensusdiskusjoner og dialoger/diskusjoner om verdigrunnlag, arbeidsmetode og annet ble gjennomført både i forhold til arbeidsgruppe og konsulentgruppe – uten å utelukke de motsetningene eller ulike perspektivene som kom til uttrykk. Slik sett kan samvirket mellom den/de som evaluerer og aktørene/interessenten, også forstås som en hermeneutisk prosess der man så langt som mulig tilstreber en felles konstruert virkelighetsoppfatning på basis av tiltaket. Dette er selvsagt en tilnærming som presenterer en kritikk av mer positivistisk orientert tilrettelegging der kausalanalyser og effektmålinger er standardene. Både responsiv evaluering og interesseevaluering er svært læringsorienterte, der ikke minst læringsprosessen under prosjekt- eller tiltakstida er viktig.

Om aktør- og brukerperspektiv

Brukerperspektivet har, som tidligere presisert, vært et viktig evalueringsprinsipp i norsk kriminalomsorgs forskningstradisjoner, og forskerne har i flere arbeider forsøkt å eksperimentere med den metodiske tilnærmingen for samtidig å utvikle metodene som anvendes slik at de blir adekvate i kriminalomsorgens og brukernes forskningsbehov. I noen undersøkelser har brukerperspektivet vært sterkt framhevet, i andre har den hatt en uttrykt delfunksjon i et mer helhetlig prosjekt.

I denne evalueringen har brukerperspektivet stått sentralt i analysene av gruppe 1. Også gruppe 2 er blitt intervjuet. I tillegg til deltakerne har vi intervjuet og hele tida hatt dialoger med aktørene og tiltakets praktikere. Bruker- og aktørperspektivet har stått sterkt i dette arbeidet. Men også andre er intervjuet – særlig samarbeidspartnere i tiltaket. Vi har i vårt tidligere og

nåværende evalueringsarbeid brukt mye fenomenologisk inspirert metodikk. Denne er nødvendig for å kunne forstå hvordan den enkelte opplever og formidler sine opplevelser. Metoden over har visse inspirasjonskomponenter som vi har latt oss påvirke av (f. eks. verdippluralismen, feltåpenheten og nærheten til feltet, åpenheten i anbefalinger og læringstilgangen i prosessen), men først og fremst bygger vi på egen evalueringserfaring og den metodikken vi har anvendt tidligere:

Riktignok har brukerperspektivet også hatt en plass, men avspeiler på mange måter den hierarkiske maktstrukturen og den rasjonalitet som har idéfestet den effektive og økonomisk lønnsomme organisasjonen som grunnleggende ideal. Både prinsipielt og i praksis vil brukerperspektivet være preget av et ovenfraned-perspektiv. For å bøte på denne skjeve hierarkiseringen, er det særlig på slutten av 1990-tallet blitt utviklet evalueringsmetodikk som har fokusert sterkere på et mer demokratisk orientert brukerperspektiv. **Deliberativ demokratisk evaluering** er ett eksempel på dette. Det som kalles «deliberation» er refleksive resonnementer om relevante temaer, problemer og spørsmål. Man har som formål å identifisere interessentenes preferanser og verdier. De tidligere nevnte evalueringsformene responsiv evaluering og interessemodellen, har uten tvil islett av brukerperspektiv. Det deliberative demokratiske evaluerings-perspektivet, - som ble introdusert av House & Howe (1999), og som er sterkt inspirert av O. Karlssons arbeider i følge Krogstrup (2003) - framhever brukerperspektivet, de verdimeslige standpunktene og de dialogiske prosessene i evalueringen som grunnleggende. I disse evalueringsmetodiske idealene betones læring og den demokratiske praksis som vesentlige. Man tilstreber en demokratisk deltakelse på alle nivåer, og den som evaluerer, har som oppgave å sikre interessentenes likeverdige deltakelse på alle nivåer. Krogstrup (2003) understreker tre krav til evalueringsdesignet: 1) «Deliberation»; 2) dialog; 3) inkludering. Den dialogiske tilnærmingen

tar utgangspunkt i at de(n) som evaluerer under hele prosessen har et dialogisk forhold til de ulike interessentene, aktørene og brukerne. Man søker da å få et mest mulig komplett bilde av informantenes og samtalepartnernes holdninger, erfaringer og ideer. Inkludering forutsetter og tilstreber at man retter seg mot alle relevante interessenter. Det forutsetter også en maktbalanse mellom disse. House & Howe stiller bl.a. spørsmål om hvem som inkluderes, og om det er relevante interessenter eller aktører som ekskluderes i evalueringsopplegget; ekskluderingen kan være et stort problem i andre undersøkelser ²².

To andre interessante evalueringsperspektiv er det som kalles kompetanseevaluering og empowermentevaluering. Empowermentforståelsen har vært og er populært i sosialt arbeid, der man også vil slippe å anvende «klientbegrepet» til fordel for aktør- og brukerperspektivet (Levin 2004). Empowermentperspektivet sikter mot løsningen av sosiale problemer, men er også opptatt av å sette fokus på brukerstyring, brukerdeltakelse, brukerinnflytelse og brukerinvolvering, og tilførselen av brukerens reelle innflytelse, kontroll og makt. Dette har også påvirket vårt delmetodevalg ved at vi hentet visse impulser fra empowermentevaluering. Det skal her nevnes at de evalueringsmetodene vi i mange år har anvendt, bygger på et virksamhetsteoretisk og fenomenologisk perspektiv, der aktørens eller det enkelte individets opplevelser blir grunnleggende for studien. Sann sett er ikke arbeids- og metodeprinsippet nytt

²² I nordisk forskning anvendes inspirasjon fra denne evalueringsformen bl.a. i Sosialt Udviklingscenters KUBI-modell (KvalitetsUdvikling gjennom Brugerindflydelse) og BIKVA-modell (Brugerinddragelse i KVALitetsvurdering).

for oss, men enkelte impulser fra både kompetanseevalueringen og empowerments-evalueringen har altså styrket visse sider i evalueringsmetodikken som er brukt. Disse evalueringsmetodene henleder til grunn-tanken om at ethvert menneske har individuelle kompetanser. Man er også opptatt av enkeltmenneskets ansvar, og en forutsetning for at man kan ta ansvar for sine handlinger er nettopp å legge betingelsene til rette for at personen kan formulere premisser for behov og utvikling. Metodene og modellene tar også utgangspunkt i lavere sjikt og underprivilegerte mht. mulighetene for selvutvikling og kompetanseutvikling.

Kompetanseevalueringen tar utgangspunkt i formålet å forbedre organisasjonens resultater ved den enkeltes innflytelse og **kompetan-**

seutvikling, mens **Empowermentevalueringen**, som bygger på P. Freires²³ dynamiske menneskesyn, ser på enkeltmenneskets individuelle behov, kompetanser og interesser som sentrale for endringer i den enkeltes liv. Evalueringen er opptatt av å avdekke de positive og negative sider ved tiltak og innsatser som – ut fra brukerperspektivet – representerer muligheter eller begrensninger i den enkeltes virksomheter. I de daglige aktivitetene er det nødvendig å vurdere hvor realistiske målene er og hvordan man kan forme opplegg for å nå målene.

Det er med andre ord flere evalueringsmetoder eller evalueringsperspektiv som vi har forsøkt å ta vare på som metodiske og faglige inspirasjonskilder i denne studien. Noen av dem er selvsagt mer relevante enn andre.

De brukerorienterte evalueringsperspektivene er ikke minst knyttet til det menneskesynet som danner basis for vår forståelse, og som dermed er et fundament for dette evalueringsoppdraget.

Men for å gjenta og oppsummere: Vi anvender i vår analyse første-person-perspektivet eller betegnelser som subjekt- og personlighetsperspektivet - altså det handlende og skapende subjektet, den handlende og skapende personligheten. Når vi betrakter, som før hevdet, den enkelte som et produkt av de samfunnsmessige og kulturelle betingelsene som det lever under, og som en virksom personlighet som forholder skapende og destruktivt til omverden og til seg selv gjennom ulike former for virksomheter, dekker denne forståelsen våre betegnelser første-person- eller subjektperspektivet på den enkelte. Personen har både en sosial- og individual-historie som preger ham/henne, samtidig som han/hun også former seg selv på en personlig måte i forhold til både omverden og gjennom ulike typer virksomheter (både individuelle, samvirkende og kollektive virksomheter). Analysene våre må derfor ta utgangspunkt i de sosiale arenaenes konkrete samvirke- og virksomhetsbetingelser, samtidig som vi forholder oss til den enkelte som en skapende personlighet i et innvendig forhold til livs-, omverdens- og virksomhetsbetingelsene. Vi må altså foreta studier på ulike nivåer – både samfunnsnivå, institusjonsnivå, gruppe- og individnivå.

Det skal nevnes at de forskjellige evalueringsperspektiver tar opp epistemologiske og ontologiske overveielser rundt evaluering. Evalueringsmodeller er en beskrivelse av hva den/de som

²³ Paulo Freire er en verdenskjent brasiliansk professor i pedagogikk som ble særdeles kjent og populær på 1970-tallet med boka «Pedagogikk for undertrykte». Freire utgår fra et menneskesyn som er svært dynamisk, og som betrakter den enkelte som et handlende og skapende subjekt – et subjekt som omskaper sin verden og livsbetingelsene, og som beveger seg mot stadig nye muligheter av et helere og rikere individuelt og sosialt liv. Han tar utgangspunkt i de «undertryktes perspektiv» og «de sosialt sett svakeste i samfunnet». Freire bygger på en problemformulerende pedagogikk; å undervise er for ham ikke å programmere, men problematisere gjennom blant annet dialog. Filosofisk forsøker han å forene kristen tradisjon, eksistensfilosofi (særlig Sartre og Mounier), humanistisk-marxisme.

evaluerer bør gjøre i forbindelse med evalueringsarbeidet. De ulike modellene og evalueringsmetodene dekker forskjellige behov, men gir også ulik type delinformasjon. Vår evalueringsoppgave er først og fremst å studere og systematisere erfaringene og opplevelsene som gjøres ut fra et brukerperspektiv med den hensikt å analysere, vurdere og presentere innspill som enten kan stabilisere eller forandre tiltaket *under prosessen*. Det er dermed nødvendig å gjennomføre det som kalles målfri evaluering, dvs. at man evaluerer uten at formålet er å evaluere graden av måloppnåelse - der ikke minst prosesskonsekvenser og bi-effekter av innsatsen blir viet oppmerksomhet.

Evalueringsbegrensninger og muligheter

I de siste tjue årene har det vært en kraftig økning i bruk av evalueringer som omfatter ulike prosjekter som settes i gang - tiltak, behandlingsmetoder osv. Ulike metoder anvendes, og det har vokst fram en grundigere kritisk refleksjon på det som gjøres. En begrensning har vært ensidigheten i den kvantitative orienteringen, men også – for å si med Karpatschof (2003) – en gruppemessig designoppfatning og et ateoretisk effektbegrep. Mye av evalueringen nedtoner de forskningsmessige kravene om en dypere teoretisk refleksjon og en mer helhetlig forståelse av det som studeres. Praksisfeltet studeres ofte avgrenset i tid og rom i de fleste evalueringer, og rives mer eller mindre løs fra de politiske og ideologiske, men også verdimessige forholdene som det inngår i. Dette er et viktig fagetisk spørsmål for evaluator, og man kan lett bli det som Karpatschof kaller en «lejemorder» eller «falskmønter». Han tydeliggjør betegnelsene på følgende måte: falskmønter blir man «når hun eller han mot bedre vidende blåstempler en organisation eller prosjekt. (...) men endnu mer skummelt kan evaluator optræde i rollen som lejemor, når opdragsgiveren ønsker at nedlægge en organisation eller stoppe et prosjekt, evt. finde en syndebug for et forløb der løbet af sporet.» Og han fortsetter: «Politiseringen kan også være knyttet til et mer generelt praksisfelt, af psykosocial karakter, fx integration af indvandrere eller behandling af bestemt afvigerkategori» (Karpatschof 2003 s. 1-4).

Evalueringen blir på mange måter et styringsredskap for et avgrenset praksisfelt sier Karpatschof, og den deler seg i to hovedgrupper: kvantitativ og kvalitativ metodikk. Begge har sine begrensninger. Den kvantitative er basert på entydige opplysninger, typiske kategorisvar i et spørreskjema eller score i en test; den baserer seg også på gruppemessige design. Effektbegrepet blir ikke bare metodologisk sett problematisk, men også ateoretisk. Ser vi på forholdet mellom pålitelighet (reliabilitet) og gyldighet (validitet), kan man statistisk sett gjennomføre visse studier av statistisk pålitelighet, men med gyldigheten er det store problemer. Kommunikasjonen i en spørreskjemaundersøkelse er ofte både snever og usikker, bekrefter Karpatschof. Derfor er det i alle fall nødvendig med en metodisk kombinasjon. Tendensen med de kontrollerte, randomiserte eksperimentelle designene - og da med noen få kontrollerte variabler - er omtvistelige. De bivariate effektmodellene har åpenbare og risikable begrensninger. Hvis man anvender et eksperimentelt design, må det i alle fall bli i form av et multifaktorielt eksperiment. Men effektmålinger gir svært begrensede og usikre kunnskaper, og effektbegrepet er svært problematisk, ikke minst fordi det er så ateoretisk: Vi får heller ikke vite noe om når, hvordan og hvorfor virkninger framkommer. Det må likevel legges til at bivariate modeller kan være nokså treffsikre, forutsatt gode operasjonaliseringer og tilfeldige utvalg. Samtidig stilles det strenge krav til kausalmodeller, der den klassiske filosofen David Humes forutsetninger for årsaksforklaringer søkes å etterfølges. For å svekke noen av svakhetene i effektmodeller kan mellomliggende variabler (mediator) eller observasjonsvariabler anvendes; i tillegg kan det som kalles moderator-modeller brukes (Karpatschof 2003 s. 4).

Bruk av evalueringsmetodikk og evaluering representerer i det store og hele bare ulike delperspektiver på feltet. Forskerne må selvsagt gå lenger og dypere i analysene og drøftingene for så å anvende adekvat forskningsmetodikk for å kunne foreta de nødvendige helhetlige og dyptpløyende studiene. Evalueringer gir en viss delkunnskap, men får lett karakter av å være instrumentelle tilnærminger. Evalueringer kan også for lett bli sektor-orienterte, der man retter fokus mot visse arenaer og problemfaktorer for dermed å gi dem en reduserende generalisert forklaringskraft. Med fokus på visse faktorer (som er et mono- eller fåfaktorielt perspektiv), utelater man andre sentrale faktorer som man finner i en multifaktoriell forståelse. En ensidig måling av effekter som bare retter blikket mot «ikke tilbakefall i kriminalitet», kan utelukke andre og mer vesentlige faktorer i de forebyggende prosessene og det rehabiliterende arbeidet. I tillegg kan man miste annen viktig informasjon, som ved ikke å forholde seg til de tidligere nevnte bi-effekter eller sen-effekter, ei heller til det som kalles dysfunksjonelle funksjoner og virkninger. Dette kan ofte resultere i nivåfeilslutninger og feilaktige avgjørelser. Man kan dernest risikere å overdrive betydningen av visse sektors og institusjoners virksomheter til fordel for et nødvendig helhetlig perspektiv. Dermed kan konsekvensen bli en form for fagetnosentrisme der et nødvendig faglig mangfold beklippes til fordel for enkelte fags forklaringsperspektiv.

Den offentlige sektors desentralisering kan skape et større sentralt og lokalt behov for styring og kontroll, derfor vokser evalueringskravene i omfang. Effektivisering er blitt en viktig målsetting for den private og den offentlige sektor, og dette avspeiler seg også i krav til innsatser, tiltak og opplegg om å vise resultater og effekter. Mange evalueringsmetoder bygger på et ekstremt rasjonelt menneskesyn og en rasjonell tenkemåte som grunnprinsipp. I liten grad problematiseres evalueringsmetodikkens forutsetninger og den grunnleggende ideologien som styrer evalueringspraksisen, og i for liten grad har man åpnet for kritiske perspektiver på den institusjonaliseringen av evaluering som er i ferd med å forme seg. Det er altså snakk om en mangelfull faglig diskurs om evalueringens muligheter og begrensninger. Dette gjelder ikke minst fokuseringen på det målbare. Deler av forskningsmiljøene og føringer fra politisk hold har heller ikke åpnet godt nok for en nødvendig metodekritikk. Man kan stille spørsmål om ikke politikeres higen etter resultater i den offentlige sfære har vært for styrende for premissene for de evalueringene som gjøres. Dette avspeiler seg uten tvil i de nye evalueringsmetodene eller evalueringsperspektivene som er blitt utviklet i det siste – der særlig brukerperspektivet og de demokratiske verdiene også har fått en sterkere plass i den aktuelle metoden.

Evalueringer i tradisjonell forstand kan påvirke den politiske og vitenskapelige diskursen, der visse metoder favoriseres og helliggjøres framfor andre. Mange evalueringsmetoder bygger da også på prinsipper som avspeiler visse dominerende perspektiver og ideologier. For eksempel har den markedsliberalistiske grunntanken om rasjonell kvantifiserbar effektivitets- og kausal resultatsorientering påvirket flere evalueringsmetoder. Evalueringsresultatene får også konsekvenser i den forstand at de ofte blir styrende for praksis, og mange ganger gjøres dette på et for tynt og beklippet grunnlag.

Mange evalueringsmetoder opererer heller ikke med et nøytralt analyseverktøysett, og i for liten grad har man altså kritisk studert og vurdert evalueringens konsekvenser og funksjoner.

²⁴ Se Humes (1739-1740) redegjørelse for forutsetningene han stiller opp for å kunne betrakte årsak-virkningsrelasjoner på sosiale fenomener i det klassiske verket *Treatise on Human Nature*, og hans to reviderte utgaver av denne.

Effektivitets- og rasjonalitetskravene, ofte med økonomistiske overtoner, kan lett bli dominerende sammenliknet med andre mer kvalitative og verdiorienterte tilrettelegginger. En ensidig sektorisert tilrettelegging av tiltak kan dermed bli veldig problematisk hvis man ikke vurderer tiltaket i et mer helhetlig og komplekst perspektiv. Evalueringsmetoden og den forskningsmetodiske tilnærmingen som velges, kan sterkt påvirkes av oppdragsgivers evalueringsmålstyrende perspektiver, tidskrav og ressurstildelinger på en negativ måte: Forskeren må dermed konsentrere seg om visse delaspesker som vanskeliggjør en nødvendig helhetlig analyse som forutsetter flere metodevalg, større mangfold og kreativitet i den forskningsmessige tilnærmingen. I forlengelsen av enkelte innspill i kriminalomsorgen, ser vi med betydelig skepsis på forsøket på å innføre et ensidig metodevalg (á priori) som en generalisert og gitt standard. En slik innføring vil skape betydelige problemer. Den bygger dessuten på feilaktige premisser: Det er ikke metoden som skal styre forskningsvirksomheten, men virkelighetsbetingelsene, forskningsobjektet og forskningsprosessens behov som skal være retningsgivende for valgene av metoder. Kriminalomsorgens komplekse virksomhet forutsetter forskjellige forskningsmessige perspektiver og metodiske tilrettelegginger. Det ovennevnte innspillet avspeiler en metodisk ensidighet - en faghegemonistisk og fagmonopoliserende tendens som lett kan utvikle seg til å bli et metodisk «jernbur».

Vi har forsøkt å bruke en evalueringsmetodikk som bygger på et mer mangfoldig perspektiv. Det betyr at vi ikke reduserer tiltakets suksess eller fiasko bare ved å følge opp enkelte krav om å måle effekten av visse tilrettelegginger og innsatser. Det er også grunnen til presentasjonen over, samtidig som vi har til hensikt å vise til evalueringsmetodikkens mangfold, ulike perspektiv og analysegrunnlag. Vi har valgt å foreta en evaluering og en problematisering på et mer helhetlig grunnlag, men samtidig da også ved å ta vare på viktige delinformasjoner og delkunnskaper. I undersøkelsen har vi hentet impulser fra de gjennomgåtte evalueringsmetodene (uten å bli eklektiske); men først og fremst har våre kunnskaper om de forskjellige evalueringsmetodene aktualisert et forsøk på å overskride åpenbare begrensninger ved et ensidig metodevalg. Vi har også forsøkt å anvende dem på en fri og implisitt måte.

Forsknings- og formidlingsprosessen

I en rekke studier som er foretatt av internforskerne på KRUS og andre universitets- og høyskoleforskningsarbeid om fanger, soningsforhold, fengsler og tiltak i fengslene, har man fått en viktig kunnskapskapital om fangegruppas levekår, livssituasjon og nettverk. Denne kunnskapen har, ved siden av konkret erfaringskunnskap på praksisfeltet, dannet rammen for tilnærmingen i studien av samarbeidspartnere for TOG. I dette arbeidet er det anvendt forskjellig metodikk innenfor ulike disipliner og skoleretninger innenfor disse igjen. Den egne forskningsprosessen i dette arbeidet bygger på konkret kartlegging av nettverkssamarbeidet, slik det er formidlet av de ulike aktørene i TOG. Med utgangspunkt i disse informasjonene har KRUS-forskerne og Ødegaardshaugen foretatt egne studier på basis av intervjuer og deltakende observasjon. Det er et samlet kunnskapsarsenal som er grunnlaget for evalueringen. En rekke intervjuer med samarbeidspartnere fra ulike sektorer er foretatt; i tillegg har forskerne foretatt intervjuer av fagpersoner innenfor rusmiddelsektoren som har bidratt med en del nødvendig tilleggsinformasjon.

Samarbeidspartnere er definert av forskerne som TOG-samarbeidspartnere i og utenfor kriminalomsorgens virksomhetsfelt: 1) Interne samarbeidspartnere og 2) Eksterne samarbeidspartnere. De som defineres som samarbeidspartnere, er en relativ konsentrert og stabil gruppe

av forskjellige fagfolk. Noen samarbeidspartnere har bare tatt del i et mer sporadisk delarbeid for enkelte deltakerne og har ikke vært relevant for forskningen.

Forskningsprosessen har vært svært variert og bygger på ulike metodikk. Den har også vært knyttet til kontinuerlige samtaler, dialoger og diskusjoner med TOG-konsulentene og tidsbestemte kontakter med samarbeidspartnerne og andre sentrale personer i TOG. Forskernes *formidlingsvirksomhet* har varierte former gjennom:

1. De formidlinger av forskningsresultater og innspill som er gjort underveis
2. De delrapporter som er skrevet
3. Møte-, foredrag- og forelesningsvirksomhet
4. Informasjoner til massemedier
5. Hammerlin & Ødegaardshaugen (2002/2003). *Delrapport 1*. Oslo: KRUS
6. Hammerlin & Nesvik (2004/2005). *Tiltak overfor gjengangere (TOG) en oppsummerende prosessevaluering og et forarbeid og ansatser til senere studier*. Oslo: KRUS
(*Sluttrapporten*)
7. Ødegaardshaugen (2005): *Løslatelse fra fengsel. Om hvordan det mulige kan bli umulig*. Hovedfagsoppgave, Institutt for kriminologi og rettsosiologi, Universitetet i Oslo.

LITTERATURLISTE

- Andersen et al (1996). *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels forl.
- Bay, J. (2003, 26.august). Konsekvens og straf. *Politiken*, (Kronikk)
- Bernler, G.& Bjerkman, A. (1990). *Den sociala biografien*. Gøteborg: Daidalos
- Bertelsen, P. (1994). *Tilværelsesprosjektet: Det menneskelige niveauer belyst i den terapeutiske proces*. København: Dansk Psykologisk Forl.
- Bogason, P.& Sørensen, E. (1998). *Samfundsforskning bottom-up: Teori og metode*. Roskilde Univ. forl.
- Bourdieu, P. & Wacquant, J.D. (1993). *Den kritiske ettertanke*. Oslo: Samlaget
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forl.
- Broady, D. (1990). *Sociologi och epistemologi*. Stockholm: HLS.
- Bruck, A. (1977). *Lebensfragen*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Bødal, K. & Gundersby, E. (1984). Stoffbruk blant innsatte. *Delrapport 1 – intervjuer med innsatte*. Justisdepartementet: Kriminalomsorgsavd.
- Chaiklin, S., Hedegaard, M. & Jensen, U.J. (1999). *Activity Theory and Social Practice*. Århus: Aarhus University Press
- Christie, N. (2000). *Kriminalitetskontroll som industri: mot GULAG, vestlig type*. Oslo: Universitetsforl.
- Christie, N. (1982). *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforl.
- Cole, M. (2003). *Kulturpsykologi*. København: Hans Reitzels forl.
- Coleman, J. (1991). *Foundations of Social Theory*.
- Campbell, D.T. & Stanley, J.C. (1966). *Experimental and Quasi-experimental design for research*. Chicago: Rand McNally.
- Danielsen, T., Hammerlin, Y., Meek-Hansen, W. & Kristoffersen, R. (2001). Om det problematiske ved å anvende tilbakefall som suksesskriterium for programvirksomhet i kriminalomsorgen. *Notat til Justisdepartementet 16.08.2001*. Oslo: KRUS.
- Den Svenska Akademien och Språkdata. Göteborg Universitet.

- Dreier, O. (2001). Virksomhed, læring, deltagelse. *Nordisk Udkast nr. 2*
- Enerstvedt, R. Th. (1982). *Mennesket som virksomhet*. Oslo: Tiden
- Ekeland, T.-J. (1999). Evidensbasert behandling: kvalitetssikring eller instrumentalistisk mistak. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening nr. 36*
- Evaluerings av unge TAMU. PLS RAMBØLL Managements undersøkelse for Arbejdsmarkedsstyrelsen, Arbejdsministeriets departement og TAMU. København 2000. Evaluerings av TAMU og konsekvenspedagogikken.
- Finstad, L. & Gjetvik, A.L. (1990). *Varetektsfanger forteller*. Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi
- Foucault, M. (2002). *Overvåkning og straff. Fængslets fødsel*. København: Det lille forl.
- Frantzen, E. (2001). *Metadonmakt: møte med narkotikabrukere og norsk metadonpolitikk*. Oslo: Universitetsforl..
- Fridhov, I.M. (1991). *Alt som før – norske fanger anno 1991*. Justisdepartementet: Kriminalomsorgsavd.
- Friestad, C. & Skog Hansen, I.L. (2004). *Levekår blant innsatte*. FaFo-rapport
- Friedrichs, J. (1990). *Methoden empirischen Sozialforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Garsjø, O. (1997). *Sosiologisk tenkemåte. En introduksjon for helse- og sosialarbeidere*. Oslo: Universitetsforl.
- Gustavsson, J. & Kling, B. (2004). *Fångarna, fängslet och samhället: En jämförelse mellan 1992 och 2002 samt en diskussion om kriminalvårdens framtida inriktning*. Norrköping: Kriminalvårdens reprocentral
- Halvorsen, K. (red.) (1996). *Mestring av marginalitet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forl.
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (2001). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: KRUS.
- Hammerlin, Y. (1994/1995). Residiv – St. meld 1995, problemet tilbakefall-residiv. *Notat til arbeidsgruppe i Kriminalomsorgsavdelingen*.
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (1998). Habilitering som livsmestringsprosess. *Dokumentasjon & debatt nr. 1*. Oslo: KRUS
- Hammerlin, Y. & Enerstvedt R. Th. (1988). *Selv mord*. Oslo: Falken forl..

- Hammerlin, Y. (1991). Virksomhetsteoriens bidrag til forståelse av selvmordet. I.: Broch, H. m.fl. *Virksomhetsteori* (s.197-245).Oslo: Falken forl.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (2000). Tungtsonende, Tungtsonerprosjektet. *Dokumentasjon & debatt nr. 1*. Oslo: KRUS
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997). Konsekvenspedagogikken. *Småskriftserien nr. 2*. Oslo: KRUS
- Hammerlin, Y. & Schjelderup, G. (1994). *Når livet blir en byrde*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997/2003). *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Hammerlin, Y. (1994). Tidsglimtet – et fengselssystem eller kriminalomsorg i endring. I: Føsker, H., Fridhov, I.-M. & Hammerlin, Y. *Festskrift til Kåre Bødal* (S. 87-108). Oslo: Justisdep./KRUS
- Hammerlin, Y. (oktober 1998) Fullbyrdingens innhold. I: *Rapport fra kriminalpolitisk konferanse*. Sundvollen
- Hammerlin, Y. & Ødegaardshaugen, A. (2002/2003). *Delrapport 1*. Oslo: KRUS
- Hammerlin, Y. & Nesvik, S. (2004/2005). *Tiltak overfor gjengangere (TOG) en oppsummerende prosessevaluering og et forarbeid og ansatser til senere studier*. Oslo: KRUS
- Helland, H. & Øia, T. (2000). *Forebyggende ungdomsarbeid*. Fagbokforl.
- Hellevik, O. (1999). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforl.
- Forstandersekretariatet for TAMU (2004): Hovedprinsipper for TAMU. Træningsskolens *Arbejdsmarkeds-uddannelse*. København.
- Holter, H. & Kalleberg, R. (Red.)(1998). *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlagets Metode-bibliotek
- House, E. & Howe, K.R. (2000). Deliberative Democratic Evaluations. *New Directions for Educations no. 85*
- Husserl, E. (1989). *Fenomenologins idé*. Gøteborg: Daidalos
- Højdal, T. & Kristoffersen, R. (2004). Samfunnsstraffen 2003. *Dokumentasjon og debatt nr. 2*. Oslo: KRUS
- Ingebrigtsen, O. & Susegg, B.A. (2001). *Opplæring innanfor kriminalomsorga*. Statens utdanningskontor i Hordaland

- Johansen, T. (2003). Evalueringbølgens egen logik. *Information 3.11*.
- Juberg, A. (2001). *Livet selv kan gi det rette svar. Sosialarbeid og helsevitenskap*. Trondheim: NTNU
- Karpatschhof, B. (2003). *Evaluering – falskmønteri, lejemord eller ærlig håndværk*. København: Institutt for psykologi. Foreløpig upublisert manus
- Knutagård, H. (2003). *Introduktion till verksamhetsteorien*. Lund: Studentlitteratur
- Kolind (1999). Den betingede accept. *Nordisk Tidsskrift for kriminalvidenskap nr. 1*
- Korsnes, O., Andersen, H., & Brante, T. (Red.)(1997). *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforl.
- Kristoffersen, R. (1997). Kriminalitetsutvikling i Norge i nittiårene. *Dokumentasjon & debatt nr.* Oslo: KRUS
- Kristoffersen, R. (1996). *Tilbakefall i lys av kriminalstatistikk, med hovedvekt på tilbakefall blant straffedømte for forbrytelser i 1987*. KRUS-notat
- Krogstrup, H.K. (2003). *Evalueringsmodeller*. Viborg: Systime
- Lave, J. & Wenger, E. (2002). *Situated learning*. Cambridge University Press
- Levin, I. (2004). *Hva er sosialt arbeid?* Oslo: Universitetsforlaget
- Luhmann, N. (2000). *Sociale systemer: grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzel forl.
- Mathiassen, C. (2001). Skæbnefortælling og økologi. *Psyke & Logos nr.2*, 717-750
- Mathiassen, C. (2004). *Fanget i tilværelsen? Casestudier om fastlåsthed og forsøg på frigørelse*. Ph.d.afhandling. Institut for psykologi, København Universitet
- Melberg, H.O., Lauritzen, G. & Ravndal, E. (2003). Hvilken nytte for hvem og til hvilken kontroll. *Rapport nr. 4*. Statens Institutt for Rusmiddelforebygging.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York, London: The Free Press
- Møller, M. (2000). *I fars vold*. Oslo: Kommuneforl.
- Nesvik, S. (2001). *Ikke-residiv som suksesskriterium. En kritisk analyse av bruken av metaanalyser i kriminalomsorgsvirksomhetens behandling av tilbakefallsproblematikken*. Universitetet i Oslo.
- Nilsson, A. & Tham, H. (1999). *Fångarnas levnadsförhållanden. Resultat från en levnads-*

undersökning. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsen

Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen*. Stockholm: Kriminologiska Institutionen

Nygren, P. (1996). *Utvikling og kvalitet i psykososialt arbeid*. Oslo: Ad Notam

Nygren, P. & Fauske, H. (2004). *Ideologisk beredskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Nygren, P. (2004). *Handlingskompetanse*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Nyström, S., Jess, K. & Soydan, H. (2002). *Med arbete som innsats*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Orlowski, A. & Ruin, A. (red): *Fenomenologiska perspektiv*. Stockholm: Thales

Ot.prp. nr. 5 (2000-2001). *Om lov om gjennomføring av straff (straffegjennomføringsloven)*

Pawson, R. & Tilley, N. (1997). *Realistic Evaluation*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publ.

Pedersen, W. (1998). *Bittersøt: Ungdom, sosialisering, rusmidler*. Oslo: Universitetsforl.

Pettersen, T. (2001). *Sosialisering i fengsel*. Trondheim: Pedagogisk institutt, NTNU

Sayer, A. (2003). *Method in Social Science*. London: Routledge.

Schütz, A. (1972). *The Phenomenology of the Social World*. USA: Northern Western Univ. Press.

Schütz, A. (1999). *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos

Shadish, W. Jr. (1991). Good Theory for Social Program Evaluation. I: *Foundation of Program Evaluation*. Newbury Park, London, New Dehli: Sage Publ.

Skardhamar, T. (2001). *Fangers levekår*. Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Rapport fra arbeidsgruppe (9.8. 2001). *Sosialkonsulentenes yrkesrolle*. Kriminalomsorgen Region øst.

Skog, O.J. (1998). *Å forklare sosiale fenomener*. Oslo: Ad Notam Gyldendal

Stake, R. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousands Oaks, London, New Dehli: Sage Publ.

Det kongelige Justis- og Politidepartement (1997-1998). *Stortingsmelding nr. 27*. Norge

Sørensen Berg, T. (1995). *Den sociale samtalen*. Århus: Gestus

Sverdrup, S. (2002). *Evaluering*. Bergen: Fagbokforl.

Thorsen, L. (2004). *Straffedes levekår og sosiale bakgrunn*. Institutt for kriminologi og retts-sosiologi, Universitetet i Oslo.

Undervisningsministeriet (2003).Opdatering af evaluering af Unge-TAMU. *Uddannelses-styrelsens temahæfteserie nr. 10*

Wallén, G. (1993). *Vetenskapsteori och forskningsmetodikk*. Lund: Studentlitteratur.

Weber, M. (1974). *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal forl.

Weihe, Wallin H.-J. (2004). *Sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Ødegaardshaugen (2005): *Løslatelse fra fengsel. Om hvordan det mulige kan bli umulig*. Hovedfagsoppgave, Institutt for kriminologi og rettsosiologi, Universitetet i Oslo.

Østerberg, D. (1991). *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cappelen Akademisk forl.